

2015-09

jaargang 46
nummer 9
november 2015

Maandblad van
Vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte

De Vrijdenker

Sinds 1856

THEMA-
NUMMER:

***DENKEN
OVER DE
DOOD...***

er mee leven
levensbeëin-
diging

bijna dood
verassing

angst

zin en nut

Uitvaartmuseum

hiernamaals

Terugblik op
Anton Con-
standse lezing
en benoeming
Vrijdenker van
het Jaar 2015

VRIJDENKERSBORREL

Een Vrijdenkersborrel (of Verlichtingsborrel of Tafel van de Rede) is een maandelijks feestje over helder denken, de moraal en het goede leven. Voor vrijdenkers, atheïsten, humanisten, skeptici en andere belangstellenden op zoek naar de rede. Er worden een aantal van deze evenementen in Nederland georganiseerd. Zou u er zelf eentje willen organiseren? Neem dan contact met ons op via info@devrijegedachte.nl.

!!! LET OP: Tijd en plaats van de hieronder vermelde borrels kunnen veranderen.
■ ■ ■ Kijk dus altijd op onzew website voor de actuele informatie.

Amsterdam – Tafel van de Rede

Locatie: Café Heffer, Oudebrugsteeg 7, Amsterdam

Wanneer: elke tweede woensdag van de maand

Tijd: 20:00 – 22:30 uur (inloop vanaf 19:30 uur)

Kosten: vrij toegang, drankjes voor eigen rekening

Organisatie: Partij van de Rede

Contact: amsterdam@partijvanderede.nl

Deventer – Tafel van de Rede

Locatie: De Fermerie, Muggeplein 9, Deventer

Wanneer: elke eerste donderdag van de maand

Tijd: 20:00 – 22:30 uur (inloop vanaf 19:30 uur)

Kosten: vrij toegang, drankjes voor eigen rekening

Organisatie: Partij van de Rede

Contact: deventer@partijvanderede.nl

Den Haag – Verlichtingsborrel

Locatie: Stadsbrasserie De Ooievaer, Turfmarkt 2, Den Haag

Wanneer: elke tweede maandag van de maand

Tijd: 20:00 – 22:30 uur (inloop vanaf 19:30 uur)

Kosten: vrij toegang, drankjes voor eigen rekening

Organisatie: Haagse Verlichtingsborrel

Contact: redactie@verlichtingsborrel.org

Groningen – Vrijdenkersborrel

Locatie: Café De Wolthoorn, Turftorenstraat 6, Groningen

Wanneer: elke tweede dinsdag van de maand

Tijd: 20:00 – 22:30 uur (inloop vanaf 19:30 uur) Vrijdenkersborrel

Kosten: vrij toegang, drankjes voor eigen rekening

Organisatie: Vrijdenkersborrel Groningen

Contact: [groningen@devrijegedachte.nl](mailto: groningen@devrijegedachte.nl)

Utrecht – Vrijdenkersborrel

Locatie: Café Willem Slok, Korte Koestraat 2, Utrecht

Wanneer: elke eerste maandag van de maand

Tijd: 20:00 – 22:30 uur (inloop vanaf 19:30 uur)

Kosten: vrij toegang, drankjes voor eigen rekening

Organisatie: Vrijdenkersborrel Utrecht

Contact: [utrecht@devrijegedachte.nl](mailto: utrecht@devrijegedachte.nl)

Bezoek onze website
devrijegedachte.nl
en onze Facebook-pagina
'De Vrije Gedachte'

Cover vóór: Nieuwe Ooster Begraafplaats
Amsterdam;

cover achter: Anton Constandse lezing en
benoeming Vrijdenker van het Jaar 2015,
De Balie, Amsterdam, 10 oktober 2015.
Foto's: René van Elst.

*De Vrijdenker • jaargang 46 • nummer 9 • november 2015***INHOUD**

Titel	Auteur(s)	Pag.
• Informatie De Vrije Gedachte / Colofon	<i>Bestuur / Redactie</i>	2
• <i>To be or not to be</i> (inleiding themanummer)	<i>Redactie</i>	3
• Levenswil en doodsdrang. Kritische notitie bij <i>Door eigen hand</i> van Joost Zwagerman	<i>Fons Tel</i>	5
• Van zelfmoord ga je spijt krijgen!	<i>Bert Voorneveld</i>	7
• Dood doet leven!	<i>René van Elst</i>	8
• Poëzie, aforismen, bijna-dood-ervaring	<i>S. Brouwer / H. Koe- horst / G. Elferink</i>	9
• Niet doodleuk, wel doodgewoon	<i>Anton Mullink</i>	10
• Het einde van iemands invloed	<i>Ben Warner</i>	11
• Geen verrassing bij mijn ver-assing!	<i>Anton van Hooff</i>	12
• Angst voor de dood is misplaatst	<i>Paul Hopster</i>	13
• De zin van de dood	<i>Leo Polak</i>	14
• Memoblaadjes (4)	<i>René van Elst</i>	18
• Tot Zover, Nederlands Uitvaart Museum	<i>Dik Kruithof</i>	19
• Antieke geloofsbelijdenis in steen	<i>Anton van Hooff</i>	20
• Hiernamaals of hiernooitmaals	<i>Tom van Ewijk</i>	21
• Anton Constandse lezing en uitroeping van Vrijdenker van het Jaar 2015 (inleiding)	<i>Redactie</i>	25
• 'Houtskoolschets'. Een persoonlijke impressie van een vrijdenkersdag	<i>Joseph F.M. Koenraad</i>	25
• De exodus en wij, Anton Constandse Lezing 2015 door Paul Scheffer; samenvatting/bespreking	<i>Joseph F.M. Koenraad</i>	27
• Laudatio voor Karin Spaink	<i>Fabian van Langevelde</i>	30
• Uitverkoren tot 'Vrijdenker van het Jaar' (dankwoord)	<i>Karin Spaink</i>	31
• Feministische furie. Over de positie van de vrouw in de islam (deels boekbespreking van <i>De akker en de mantel</i> van Hafid Bouazza)	<i>Floris van den Berg</i>	33
• Poëzie	<i>M.B. van Emmen / S. Brouwer</i>	34
• Moet alles wat mag?	<i>Martien Schreurs</i>	35
• Humor moet niets! Commentaar op Martien Schreurs	<i>Anton van Hooff</i>	38
• Ongeloof bestaat niet, toeval wel	<i>Bert Klaver</i>	39
• Van het Bestuur / Van de Redactie / Nieuw redactielid Els Geuzebroek	<i>D. Kruithof / Redactie / Els Geuzebroek</i>	40

De Vrijdenker is een tien maal per jaar verschijnend tijdschrift, uitgegeven door de vrijdenkersvereniging **De Vrije Gedachte**, opgericht in 1856 onder de naam De Dageraad.

Redactie

Jan Bontje
René van Elst, hoofd- en opmaakredacteur
Els Geuzebroek
Anton van Hooff
Paul Hopster
Thomas Spickmann

Adres redactie en secretariaat

Postadres: Postbus 398, 3500 AJ Utrecht
Tel.: 0854016874 (0648240283)
E-mail: redactie@devrijegedachte.nl
Website: devrijegedachte.nl
Banknr.: NL15INGB0000274551

Leden- en abonnementsadministratie

ledenadministratie@devrijegedachte.nl

Kosten

Lidmaatschap met abonnement	€ 56,— p.j.
Lidmaatschap zonder abonnement	€ 24,— „
Abonnement	€ 35,— „
Student-lidmaatschap (t/m 25 jaar)	
met abonnement	€ 24,— „
Prijs losse nummers	€ 3,50

Kopij

Reacties en nieuwe bijdragen, die betrekking hebben op het vrijdenken, worden zeer op prijs gesteld. A.u.b. digitaal aanleveren.

Druk

Drukkerij Image Team Eemnes
ISSN: 1872-1478

De Redactie van De Vrijdenker wijst erop dat door auteurs verkondigde meningen niet per se geheel of gedeeltelijk de mening van de Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte en/of de Redactie weergeven. De inhoud van het geschrevene blijft te allen tijde de verantwoordelijkheid van de desbetreffende auteur.

INFORMATIE

De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte is opgericht in 1856 onder de naam De Dageraad.

Bestuur:

Richard Duijnste
Gerhard Elferink, ledenadministrateur
Jacques Honkoop, penningmeester
en vice-voorzitter
Leon Korteweg
Dik Kruithof, secretaris
Fabian van Langevelde, voorzitter
Saskia Spigt

Adres:

Postadres: Postbus 398, 3500 AJ Utrecht
Tel.: 0854016874 (0648240283)
E-mail: info@devrijegedachte.nl
Banknr.: NL15INGB0000274551

Leden- en abonnementsadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl

Lidmaatschap / abonnement De Vrijdenker:

zie het Colofon van dit blad

Internet:

Website: devrijegedachte.nl
YouTube-kanaal: <https://www.youtube.com/channel/UCGBnWeBAI4MF2n9OnyQqzLw>
Facebook-pagina: <https://www.facebook.com/pages/De-Vrije-Gedachte/222063214479866>

To be or not to be

Als redactie willen wij af en toe een themanummer van ons lijfblad uitbrengen, zoals ook eerder wel is gebeurd. In deze maand van Allerzielen en Halloween, hoe weinig betekenis die feesten ook voor ons vrijdenkers hebben, misstaat een themanummer over de dood niet. De dood is trouwens altijd actueel. Is er geen sterfgeval in eigen kring, dan drukken de media ons wel met onze neus op dodelijke rampen en ongelukken en bloedige en/of trieste gevallen van terminale aandoeningen of levensbeëindiging – door eigen of andermans hand – over de hele wereld. In ons medium is de aandacht vooral beschouwend, zoals gebruikelijk.

Maar, om precies te zijn: dit themanummer van De Vrijdenker over de dood gaat *niet* over de dood, al zult u het woord *dood* in al zijn samenstellingen er vaak in tegenkomen. Redactielid Paul Hopster heeft er in een brochure*) immers scherp en terecht op gewezen dat een mens niet eerst in een toestand van levend-zijn en daarna in een toestand van dood-zijn verkeert. Een mens sterft, d.w.z. gaat dood, d.w.z. er komt een eind aan zijn/haar leven en zodra dat definitief is, bestaat hij/zij niet meer en kan hij/zij dus ook niet in enigerlei toestand verkeren. Afgezien van het stoffelijk overschot lost het individu bij het sterven als het ware in het niets op. Over dat niet meer bestaan valt niets zinnigs te melden. De woorden boven dit stukje doen denken dat ook 'de onsterfelijke minstreel**') het zo zag: je bestaat, of je bestaat niet (meer).

Waar gaat dit nummer (althans een groot deel ervan) dus *wel* over: over dood-gaan in al zijn aspecten: over het sterven en onze sterfelijkheid, over het nut daarvan (jawel!), over de betekenis voor ons leven van onze kennis over het komende einde, over onze stoffelijke en onstoffelijke nalatenschap en over levensbeëindiging. Het ligt voor de hand dat ook aandacht wordt gegeven aan wat in andere kringen wordt gedacht over het levenseinde als een overgang naar een andere zijnstoestand.

Graag danken wij alle stervelingen die voor dit nummer hun diepe en vrije gedachten op papier hebben willen zetten. Wij wensen u een lang en vruchtbaar leven en – ook nu weer – veel leesplezier.

De Redactie

*) E.P.A. Hopster, *Is er leven naast de dood?*, De Vrije Gedachte, 1981.

**) William Shakespeare wordt wel genoemd 'The Immortal Bard'.

Pompeii.

Lijkkist, in 2006 op bestelling vervaardigd door Crazy Coffins Ltd., Nottingham.

CITATEN

- Het leven is één en al ellende, maar gelukkig duurt het maar kort. **Karel van der Leeuw**, 1940-2015, filosoof, geciteerd door Michiel Leezenberg in NRC-HB van 8 aug. 2015
- That it will never come again / is what makes life so sweet. **Emily Dickinson**
- God is dood; aan zijn medelijden met de mensen is God gestorven. **Friedrich Nietzsche**

- Je wordt geboren, je leeft een tijdje, je begrijpt er geen bliksem van en je gaat dood. **Belcampo**
- Er zijn veel manieren om te doden. Men kan iemand een mes in zijn buik steken, iemand het brood uit de mond stoten, iemand die ziek is niet behandelen, iemand in een krot stoppen, iemand zich dood laten werken, oorlog voeren enzovoort. Het merendeel van deze methoden is in ons land niet verboden. **Bertolt Brecht**.

Levenswil en doodsdrang

Een kritische notitie bij *Door eigen hand. Zelfmoord en de nabestaanden* van Joost Zwagerman

Fons Tel

In *Door eigen hand. Zelfmoord en de nabestaanden* (Amsterdam, 2005) schrijft Joost Zwagerman: 'Wie van een nabestaande óók nog eens berusting en zelfs instemming met andermans zelfmoord verlangt, tornt uiteindelijk aan de instinctieve overlevingsdrift van de nabestaande zélf. Want: als het beter is dat de geliefde ander zichzelf heeft gedood, waarom zou jij dan nog waarde aan het leven hechten? Hier ligt de infectieuze werking besloten die van zelfmoord uit kan gaan.' Zwagerman citeert daarbij Bram Bakker en Bram Hulzebos die in *Loden last* stellen dat deze infectieuze werking van de zelfmoord 'zich kan uitbreiden tot een vaak obsessieve angst dat één van de kinderen hun vader of moeder kan navolgen. Net als aan bijvoorbeeld alcoholisme kleven aan doodsdrang bij depressie genetische aspecten.' (p. 44)

Doodsdrang

Feitelijk herleidt Zwagerman in zijn boek alle vormen van zelfmoord tot het toegeven aan de doodsdrang bij depressie. Net zoals de meeste psychiaters gaat hij er van uit dat deze doodsdrang als vanzelf verdwijnt wanneer de onderliggende depressie goed behandeld wordt. En voor een goede behandeling staat de medische wereld garant, toch? Nou, we weten allemaal dat de medische wereld geen enkele garantie kan geven voor de behandelbaarheid van chronische depressiviteit. Nog onlangs is aangetoond dat de meeste antidepressiva nauwelijks meer effect hebben dan een placebo. En juist in de categorie chronische depressiviteit verkeren de meeste potentiële zelfdoders; een categorie die na jaren psychiatrische behandeling als uitbehandeld wordt beschouwd. En waarom worden zij als uitbehandeld beschouwd? Omdat zij ondanks alle goedbedoelde adviezen en middelen blijven worstelen met de existentiële vraag naar de zin en betekenis van hun leven, en de doodsdrang deze vraag steeds donkergekleurd houdt. De mensen uit deze categorie zijn in hun behandelingstraject nooit direct geconfronteerd met deze doodsdrang, omdat in de psychiatrische hulpverlening het spreken over de dood een groot taboe is. Immers, spreken over de dood impliceert voor de meeste psychiaters toegeven aan de doodsdrang, wat door hen als een falen van hun behandeling geduid wordt. En nog erger: dit spreken zou hun medische autoriteit ter discussie stellen; iets wat ze natuurlijk te allen tijde zullen willen vermijden. Vandaar dat de dood voor mensen met een chronische depressiviteit steeds een lichtpunt blijft vormen in de duisternis van hun bestaan. Want de dood

Fons Tel (Haarlem 1941) is autodidactisch vrijdenker

Joost Zwagerman (1963-2015)

De auteur Joost Zwagerman maakte op 8 september 2015 een einde aan zijn leven. Hij leed aan depressies. Zwagerman wierp zich de afgelopen jaren op als troostbrenger voor de nabestaanden van mensen die zelf een einde aan hun leven hadden gemaakt. Lang hield hij verborgen dat hij depressies had. In 2012 deed hij alsnog zijn verhaal. "De gedachte aan zelfmoord kan een troostgedachte zijn: je kunt er altijd nog uitstappen", zei hij in een interview met de Volkskrant.

Zwagerman was ingestort na een "rampjaar" met een echtscheiding en drie sterfgevallen. "Ik was in duizend stukjes uiteengevallen en moest mezelf weer zien te lijmen", zei hij zelf.

In 2005 schreef hij ook een boek over zelfdoding met als titel **Door eigen hand**. Op zijn eigen website schreef hij dat ieder jaar meer dan 30.000 mensen in Nederland zich van het leven proberen te beroven. Bij circa 1.500 mensen slaagt die poging.

"Dat zijn meer slachtoffers dan er jaarlijks in het verkeer vallen", aldus Zwagerman. Hij wilde in het boek duidelijk maken wat het betekent om een vriend, familielid of ouder door zelfmoord te verliezen.

In het artikel op deze pagina besteedt Fons Tel aandacht aan een deel van het bovengenoemde boek. Daarna refereert ook het artikel van Bert Voorneveld aan de zelfdoding van Joost Zwagerman.

Redactie

staat in ieder geval wél garant voor de beantwoording van de laatste existentiële vragen naar zin en betekenis. Tenminste, daar klampen zij zich aan vast. Op het moment dat zij toegeven aan deze drang en een poging tot zelfdoding ondernemen, worden ze echter vaak overvallen door een driftmatige levenswil die hun poging doet mislukken. Zoals bekend mislukken negen van de tien pogingen tot zelfdoding. In vele gevallen is het mislukken van de zelfdoding te wijten aan de overval van deze driftmatige levenswil. Deze levenswil hebben deze mensen nooit eerder leren onderkennen, omdat ze nooit expliciet geconfronteerd zijn geworden met hun doodsdrang. Wie nooit heeft lief gehad, kan ook niet haten. Ofwel, men leert het leven kennen in zijn tegenstellingen.

Confrontatie

Volgens mij is de belangrijkste taak van de zelfdodingconsulent de depressieve mens met een doodsdrang te confronteren met zijn of haar driftmatige levenswil die potentieel bij ieder mens aanwezig is. In mijn praktijk is gebleken dat wie deze confrontatie aan kan, in een zekere existentiële balans verkeert en 'klaar is met het leven'.

Zwagerman schrijft: 'Pleitbezorgers voor de zelfmoordpil en voor hulp bij zelfdoding bij langdurig

depressieven negeren altijd het feit dat het overgrote deel van de potentiële “doelgroep” vaak wel dood wil zijn, maar tegelijkertijd niet dood wil gaan. Vaak gebeurt het dat iemand die een zelfmoordpoging onderneemt en inderdaad op de rand van de dood verkeert, op de valreep een levenswil in zichzelf ontdekt die hij vóór zijn poging voor onmogelijk had gehouden. Dat blijkt tenminste uit getuigenissen van overlevenden.’ (p. 32)

Bij mijn weten is er maar één groep hulpverleners die categorisch het existentiële gegeven negeren dat aan iedere doodsdwang een levensdrift ten grondslag ligt, en dat is de groep psychiaters. Want zij zijn het voor wie de dood een *non-issue* is. En omdat ze praktisch nooit over de dood met hun patiënten spreken, blijft ook de onderliggende levenswil onbesproken. Het is juist dit ambivalente gegeven dat maakt, dat mensen met een zware depressie uiteindelijk als onbehandelbaar met een zak pillen aan de kant worden gezet. En het is vaak dan ook deze psychiatrische behandelingspraktijk die er voor zorgt, dat deze mensen onvoorbereid en onbedacht alsnog met deze levenswil geconfronteerd worden op het moment dat ze in hun wanhoop toegeven aan hun doodswens.

Triomfantelijk haalt Zwagerman een Volkskrant-onderzoek uit 2000 aan onder mensen die ooit een zelfmoordpoging hadden ondernomen. *‘Van degenen die een zelfmoordpoging overleefden, bleek minder dan 30% ooit een tweede poging te ondernemen. En: 80 % was uiteindelijk blij dat de poging niet was geslaagd. “Dat is nu een domme conclusie.” beweert Spink, en noemt het onderzoek niet wetenschappelijk. De controlegroep ontbrak immers. Inderdaad, een tevreden dode is geen onruststoker.’ (p. 32)*

Niet alleen dat de controlegroep ontbrak, erger is dat de genoemde 80 % die blij was dat de poging mislukt was niet ondervraagd is naar de achtergrond van de daad. Ik ben bang dat in deze groep veel mensen voorkwamen die met hun poging pas voor het eerst geconfronteerd werden met hun levenswil en geschrokken terugdeinsde voor het zwarte gat van de dood. Zij zullen zeker blij zijn dat ze nog leven, gelukkig voor hen. Maar dat zegt helemaal niets over degenen die wél geslaagd zijn in hun poging het tijdelijke voor het eeuwige te ruilen. Onder deze mensen kunnen (en ik neem zelfs aan: zullen) er velen zijn die wel van te voren de confrontatie met hun levenswil zijn aangegaan en in een existentiële balans vrij voor de dood hebben gekozen. Voor hen zou het een ramp zijn wanneer hun poging mislukt was en zij door het leven teruggefloten zouden zijn.

Balanssuicide

Maar ook voor deze situatie heeft Zwagerman een oplossing. Voor hem bestaat er namelijk geen onderscheid tussen

Joost Zwagerman

(foto van Wikipedia)

doorgaans jaren met een doodswens; mensen uit deze categorie zullen wanneer het moment van de

dood daar is, heus niet ineens veranderen in een spijtoptant, luidt de redenering. Ook dat is niet waar. De dichter en essayist A. Alvarez was zo iemand voor wie de zelfmoord jarenlang de onvermijdelijke afronding van zijn leven betekende. (...) In *The Savage God* schrijft hij over zijn eigen zelfmoordpoging. “Ik heb lange tijd met een soort wezenloze volharding naar de zelfmoord toegewerkt. Het was het enige, onveranderlijke middelpunt van mijn leven; al het andere leek *irrelevant*.” Toen zijn *huwelijk strandde*, was het voor hem zover. Na een avond van *dronkenschap en ruzie* met zijn vrouw verdween Alvarez met een koelbloedigheid die hij zich voordien ook precies zo had voorgesteld, naar de badkamer en slikte *vijfenveertig slaappillen*. Drie dagen later kwam hij bij, in het ziekenhuis.’ (p. 33 - 34)

Voor Zwagerman is dit blijkbaar een duidelijk geval van iemand die in een existentiële balans met zichzelf en zijn omgeving voor de dood heeft gekozen. Neem me niet kwalijk, maar zelfs een psycholoog van de koude grond zou hier toch van verbazing van zijn stoel moeten vallen. Voor het gemak van de lezer heb ik de kernwoorden van mijn kritiek op het verhaal van Zwagerman gecursiveerd.

1. Wanneer iemand *wezenloos* volhardt in iets betekent dat doorgaans, dat hij of zij daar obsessief mee bezig is en dus niet in staat is daar kritisch naar te kijken. Dat blijkt ook uit het vervolg waar staat dat ‘al het andere *irrelevant* leek’. Van enige reflectie is dus geen sprake, laat staan dat er een confrontatie met de levenswil heeft plaatsgevonden.
2. Wanneer iemand een *gestrand huwelijk* en *dronkenschap en ruzie* nodig heeft om toe te geven aan zijn doodsdwang, dan wijst alles erop dat hier sprake is van een impulsuicide. Afwijzing, alcohol en agressie (de drie A’s) zijn, zoals algemeen bekend, vooral bij mannen die zich onmachtig voelen, dé katalysatoren om tot zelfmoord over te gaan.
3. De zogenaamde koelbloedigheid om vijfenveertig slaappillen te slikken wijst niet op een balanssituatie, maar eerder op een bewuste provocatie. Alvarez wist

de zogeheten impuls- en balansuicide. Waarschijnlijk om het eenvoudige feit dat hij geen benul heeft van de existentiële confrontatie met de aan de doodsdwang ten grondslag liggende levenswil. Hij schrijft:

‘De gezanten van de zelfmoordlobby zullen tegenwerpen dat die onvoorzien levenswil-op-het-nippertje vooral voorkomt onder plegers van de zogeheten impulsuicide. Tegenover die categorie bevinden zich de plegers van “balansuicide”. Zij nemen weloverwogen het besluit een einde aan hun leven te maken. Zij leven al

waarschijnlijk heel goed dat die slaappillen niet genoeg waren om er aan dood te gaan. Hij wist in ieder geval zeker dat zijn vrouw in de buurt was en hem spoedig zou vinden in de slaapkamer, met alle gevolgen van dien.

Zwagerman had geen beter voorbeeld kunnen geven hoe doortrapt de zogeheten impuls-suicide als pressiemiddel kan werken.

Levenswil

Maar het verhaal is nog niet uit. Zwagerman citeert Alvarez ▲ verder: *‘Na die poging overheerste bij Alvarez de teleurstelling. “Ergens voelde ik mij door de dood bedrogen.” Hij had de dwingende verwachting gekoesterd dat de dood verheldering, inzicht, het finale “antwoord” op knellende en neerdrukkende levenskwesaties zou brengen. Dat bleek een illusie. Hij had de dood in de ogen gezien zonder ook maar een glimp van een “antwoord” te hebben ontwaard. In plaats daarvan bleek de dood “een ronde nul”, “een gat in het geheugen”, een onaanzienlijk en onttakelend niets.’* (p. 34)

Met andere woorden: Alvarez werd pas met de dood geconfronteerd nadat hij weer was bijgekomen. Voor zijn zelfmoordpoging had hij de dood ingevuld met de dwingende verwachting daarin verheldering, inzicht en het finale ‘antwoord’ op levensvragen te krijgen. Alvarez was dus eigenlijk een diepgelovig mens die ‘van boven’ antwoord had verwacht op zijn problemen. Maar wat blijkt: de dood geeft helemaal geen ‘antwoord’, maar is gewoon ‘een

onaanzienlijk en onttakelend niets’. Daarom sluit hij zijn boek af met de woorden: *‘Zelfmoord is een verschrikkelijke, maar volkomen natuurlijke reactie op de moeilijke en onnatuurlijke omstandigheden die wij soms voor onszelf scheppen. En het is niets voor mij.’*

Dat zelfmoord niets voor hem was, had hij ook zonder poging daartoe kunnen ervaren. Met een goede bege-

leiding waarin hij geconfronteerd zou zijn met de waarheid dat achter iedere doodsdwang een levenswil schuilgaat, zou hij *‘de verheldering, het inzicht en het finale “antwoord” op knellende en neerdrukkende levenskwesaties’* niet in de dood maar in het leven zelf gezocht hebben. Nu had hij een zelfmoordpoging nodig om achter de wijsheid te komen waarmee hij zijn boek afsluit: *‘Toen ik eenmaal had aanvaard dat er nooit een antwoord zou zijn, zelfs niet in de dood, merkte ik tot mijn verbazing dat het niet meer zo belangrijk was of ik gelukkig of ongelukkig was. (...) En dat is op zich een begin van geluk.’* (p. 34)

En zo is het maar net. Wie zelfmoord denkt te moeten plegen omdat hij/zij ongelukkig is, heeft geen flauw benul waar het in het leven om draait: je bewust worden dat de doodsdwang bij het ongelukkig voelen meestal een conversie van de levensdrift is. Wie zich daar bewust van wordt, beseft dat gevoelens van geluk of ongeluk geen wezenlijke rol mogen spelen bij de vraag of verder leven nog zinvol is. Integendeel, zij brengen de mens met suïcidale gedachte alleen maar in verwarring.

Van zelfmoord ga je spijt krijgen!

Bert Voorneveld

Het was direct na het bekend worden van de zelfmoord van Joost Zwagerman. Aan de tafel van DWDD zaten enkele vrienden en collega's van Joost, waaronder de Vlaamse schrijver David van Reybrouck, die zei: “Ik denk dat Joost het zich nu al beklaagt”. Op deze voor vrije denkers tamelijk bizarre geloofsbelijdenis werd op dat moment niet gereageerd. Misschien omdat hij aansloot bij de stemming aan tafel, maar misschien ook omdat hij perfect paste in de gangbare benadering van zelfmoord in onze cultuur.

Wel verscheen enkele dagen later in de NRC een interview met ‘suïcidespecialist’ Jan Mokkenstorm, die een hulplijn exploiteert voor mensen die eigenlijk geen zelfmoord willen plegen.

Deze kennelijk niet zo religieuze ZPP-er (Zelfmoord-Preventie-Psychiater) meende zich te herinneren dat Van Reybrouck over

Zwagerman had gezegd: “als hij nog geleefd had, had hij nu spijt”. Deze verbastering was van een wel erg hoog surrealistisch gehalte, maar dat had Mokkenstorm niet in de gaten. Hij was heel blij want, zo zei hij: “Dat is geweldig voor het begrip van de kijker. Die hoort dat het niet normaal is dat je een einde aan je leven maakt.” De psychiater gebruikte hier het woord ‘normaal’ duidelijk niet in de statistische betekenis, maar in de normatieve. Daarmee vertolkte ook hij, net als Van Reybrouck, wat heel veel mensen denken.

Onze samenleving gaat er blijkbaar van uit dat wij de plicht hebben om te leven. Ik zeg ‘blijkbaar’, want die plicht is bij mijn weten nergens in ons recht expliciet en positief geformuleerd. Laat staan dat daar in een Preambule of een Memorie van Toelichting bij een of andere wet argumenten voor worden aangedragen. Het is een vanzelfsprekendheid die is voortgekomen uit een gedachtegoed dat door een flink deel van ons volk allang niet meer wordt gedeeld.

Bert Voorneveld (Utrecht, 1949) studeerde -te weinig- rechten en bestuurlijke informatiekunde. Was leidinggevende, beleidsambtenaar en projectleider bij een 100.000 plus gemeente en leeft sinds zijn pensionering zonder god in Frankrijk.

Een enquête van Omroep Brabant en Een Vandaag kwam in 2013 uit op een percentage van bijna negentig procent voorstanders van het recht op zelfbeschikking. Een ruime meerderheid vond dat ook mensen die 'alleen' levensmoe zijn dat recht moeten hebben. Iets meer dan de helft vond zelfs dat er een middel moet komen waarmee mensen zelf een eind aan hun leven kunnen maken.

En dat alles in een nog steeds overwegend katholieke provincie.

Ondertussen blijft hulp bij zelfdoding gewoon strafbaar (behoudens reguliere euthanasie door een arts) en kan een mislukte poging tot zelfdoding worden bestraft met opsluiting in een gesloten psychiatrische inrichting.

De impliciet in onze wet verankerde plicht om te leven betekent dat wij geen eigenaar zijn van ons eigen leven. Immers, zou dit wél zo zijn, dan zouden we vrij zijn om over dat eigendom te beschikken, eventueel door het te beëindigen.

Dat recht hebben wij niet, maar wie heeft het dan? Niemand, zo lijkt het. Niet andere mensen en ook niet de staat. Maar als niemand het eigendomsrecht op ons leven claimt, waarom wordt het ons dan ontzegd? Het antwoord lijkt me duidelijk: impliciet is onze wetgeving op dit punt nog steeds gegrondvest op het joods-christelijke geloofsdogma dat het leven ons door de joods-christelijke god is geschonken en dat dus (?) alleen die god daarover mag beschikken. De term 'geschonken' is natuurlijk niet juist, want schenking impliceert eigendomsoverdracht, dus waarschijnlijk bedoelt men 'in bruikleen gegeven'.

Zo beschouwd is de plicht tot leven dus in essentie een vorm van opdringen van religieuze gedachten en principes aan andersdenkenden, hetgeen in strijd is met de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens en met artikel 6 van onze Grondwet. Helaas kunnen we aan deze twee regelingen geen afdwingbare rechten ontnemen. Het zelfbeschikkingsrecht zal expliciet en positief in de wet moeten worden opgenomen. Zolang dat niet het geval is, blijft de strijd vóór het recht op een zelfgekozen zachte dood veeleer een strijd tégen een onzichtbare vijand.

Als we spreken over een zelfgeko-

zen zachte dood hebben we het niet over 'zelfmoord', maar over euthanasie. Voor zover er op dat vlak een maatschappelijk debat is, gaat dat eigenlijk alleen maar over de wenselijkheid om (iets) meer uitzonderingen toe te staan op de algemene verbodsregel. De verbodsregel zelf staat niet ter discussie.

Over de gevallen van zelfdoding zonder hulp, door mensen wier situatie niet voldoet aan de criteria van de euthanasiewet, de 'gewone' zelfmoorden dus, zwijgen de media. Daardoor weet de doorsnee burger niet dat er gemiddeld vijf zelfmoorden per dag plaatsvinden. Die doorsnee burger wekt ook niet de indruk het te willen weten. Schijnbaar wordt zelfmoord gezien als een soort natuurverschijnsel (wat het misschien ook wel is). Bovendien, zo lijkt het als je met mensen erover praat, wordt het beschouwd als een onoplosbaar probleem.

Men hoopt dat met het verbod op hulp bij zelfdoding het aantal gevallen zo laag mogelijk kan worden gehouden en verder wordt er niet over gesproken of geschreven. Punt.

Maar daarmee worden ook alle trieste bij-effecten van de huidige zelfmoordpraktijk geaccepteerd.

De zelfdoding moet noodgedwongen in eenzaamheid en vaak op een voor de naasten onverwacht moment worden uitgevoerd. Velen zien daarvoor geen andere mogelijkheid dan een gewelddadige.

Ook zijn er allerlei categorieën van derden die tegen hun wil met gevolgen worden geconfronteerd, zoals flatbewoners, treinmachinisten, ambulancepersoneel, politieambtenaren, etc.

Blijkbaar is al die ellende ondergeschikt aan het heilige doel om mensen in leven te houden, ook al is voor henzelf dat leven ondraaglijk.

Dit allemaal gezegd zijnde, dringt zich uiteraard de vraag op of we een alternatief kunnen bedenken. Gesteld dat we het zelfbeschikkingsrecht wél erkennen en hulp bij zelfdoding wél mogelijk wordt, welke faciliteiten zouden we dan kunnen bieden? En zou zo'n ommezwaai betekenen dat bij het huidige aantal zelfdodingen dan een aanzienlijk deel opgeteld zal moeten worden van het veel grotere aantal mislukte pogingen daartoe?

Niemand kan dat zeggen, maar erkenning van het recht op zelfbeschikking is een principiële keuze; het kan niet half.

Ik zou mij kunnen voorstellen dat bij een goede organisatie van de hulpverlening - een waarbij niet de wens van de hulpverlener, maar die van de betrokkene uiteindelijk doorslaggevend is - er naast degenen die geholpen worden te sterven, ook een aantal mensen werkelijk geholpen zou kunnen worden verder te leven.

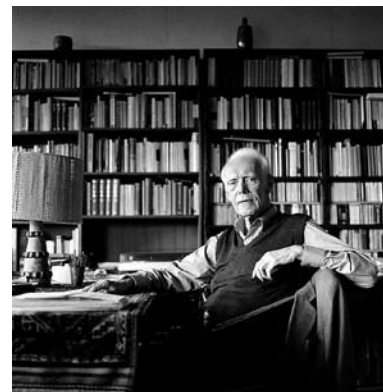
Een dergelijke vorm van hulpverlening, een soort Levensindekliniek, maar met veel ruimere mogelijkheden, zou mijns inziens de voorkeur verdienen boven vrije verstrek-

king van doe-het-zelf-middelen, zoals een 'pil van ► Drion'. Zo'n gifmiddel is in wezen een potentieel moordwerktuig, net als een pistool. En vuurwapens zijn in ons land ook niet vrij verkrijgbaar.

Mede om die reden lijkt het mij beter om de begeleiding van zelfdoding, net zoals bij euthanasie, in handen te leggen van specialisten. Niet noodzakelijkerwijs (huis)artsen, maar bij voorkeur wel mensen met medische en farmaceutische kennis. Stervensbegeleiding is een vak en 'gewone' dokters zijn opgeleid en geconditioneerd om levens te redden, niet om ze te beëindigen.

Over de mogelijkheid dat de politiek over dit onderwerp in beweging komt ben ik erg somber. Kamerleden praten over de krant van gisteren en hier schrijven de kranten nu eenmaal niet over.

Bovendien heeft de versnippering in het parlement geleid tot een politieke constellatie waarbinnen de christelijke partijen ondanks hun geringe zetelaantal verhoudingsgewijs veel invloed kunnen uitoefenen. Els Borst is er niet meer. En haar partij is de weg kwijt. Iets voor de PvdR-ASP?

Dood doet leven!

René van Elst

Het is vrij algemeen bekend dat het leven met de dood eindigt, dat wij allemaal sterfelijk zijn. In zijn onvermijdelijkheid hoort de dood bij het leven. Maar wat ook wel eens aan de orde gesteld mag worden, is dat de dood een functie heeft. Hiermee is niet bedoeld, dat het besef van de ooit komende dood het leven meer de moeite waard maakt of zelfs dat dit ons zelfbewustzijn mogelijk maakt, zoals – in allerlei variaties – wel wordt beweerd. De functie waar het in dit stuk om gaat, is de biologische functie.

Dat iets een functie heeft, wil – in de eenvoudigst mogelijke bewoordingen – zeggen dat het ergens goed voor is. Dus het bestaan of gebeuren van iets is bevorderlijk voor iets anders. Kort gezegd: X is bevorderlijk voor Y. Maar X is niet de (enige) oorzaak van Y. En Y is ook niet het doel van X. Ik geef een voorbeeld uit de sociologische theorie: een van de maatschappelijke functies van religie is dat zij de sociale cohesie bevordert. (Daar is van alles over te zeggen, maar dat doen we nu niet.) De – in eerste instantie wat vreemd klinkende – theorie die hier aan de orde wordt gesteld, is, dat de dood functioneel, dus bevorderlijk, is voor het leven. Sterker nog: als de dood niet zou bestaan, dus als er geen einde aan het leven kwam, zou het leven, zoals wij dat kennen op onze planeet, niet bestaan. De dood is niet zomaar een gril van Moeder Natuur.

Stel u de aardse 'oersoep' voor met daarin één heel primitief ééncellig organisme, ontstaan en bestaande uit stoffen die in die oersoep voorkomen. Deze cel splitst zich in twee delen, die moleculair elkaars spiegelbeeld zijn, waarna de twee 'helften' stoffen absorberen uit de soep en zo complete kopieën worden van de eerste cel. Beide splitsen zich ook weer als hun opbouw is afgerond. En zo gaat het in hoog tempo verder.

Binnen de kortste keren is de oersoep dus vergeven van deze cellen. De grondstoffen raken op en de energie die voor al deze processen nodig is, is ook niet onbeperkt. Dus kunnen steeds meer cellen zich niet splitsen en steeds meer 'helften' zich niet completeren. Die 'helften' kunnen niet zomaar voortbestaan en 'sterven' dus, in die zin dat hun bouwstoffen allengs weer in de oersoep oplossen. Ook complete cellen hebben energie en bouwstoffen nodig en 'sterven' bij een tekort daaraan. Zo ontstaan de middelen voor andere helften om zich te completeren en voor andere complete cellen om voort te bestaan. Op deze manier krijgt de dood een functie.

Maar ook nog op een andere manier. Het proces van splitsen en completeren loopt niet altijd exact hetzelfde. Er ontstaan mutaties, gewoon door toeval of bijvoorbeeld door de inwerking van radioactiviteit of ultraviolet licht. Zoals alles in dit verhaal in astronomische aantallen. Een celvariant die in staat is om materiaal te absorberen uit andere cellen of uit 'helften', heeft in deze situatie een belangrijk voordeel. Zo'n variant krijgt al snel de overhand. Sommige andere varianten zijn niet stabiel en gaan dus weer in de oersoep op. Maar alle varianten lopen de kans geconsumeerd te worden door 'roofcellen' die zich niet beperken tot de stoffen in de soep. Zo ontstaat een wapenwedloop van variaties, de evolutie, die wij nog steeds in de natuur terugzien en waarin de dood, in de zin van opgegeten worden door iets wat groter/sterker/snelser/slimmer is dan jij, een functie heeft.

Een derde manier is de apoptose, de voorgeprogrammeerde celdood. De evolutie heeft ertoe geleid dat cellen verouderen en niet het eeuwige leven hebben, ook al zijn voldoende grondstoffen en energie voorhanden. Aldus komen ruimte en

grondstoffen beschikbaar voor nieuwe exemplaren en dus nieuwe varianten. Ook in dit opzicht heeft de dood een functie.

In het bovenstaande is gesproken over primitieve eencellige organismen. Het moge duidelijk zijn dat het verhaal *mutatis mutandis* ook van toepassing is op meercelligen en uiteindelijk, met meer tussenschakels, ook op ons mensen.

Wie sterft, schept ruimte voor vooruitgang. En: de één zijn dood is de ander zijn brood... Al met al een opmerkelijk verhaal: de evolutie heeft 'geregeld' dat individuen kansen krijgen om hun genen te verspreiden, dat een wapenwedloop is ontstaan van jagers en prooien en dat ook de overlevenden daarvan door een ingebouwd mechanisme gedwongen zijn – hoe groot hun drang tot zelfbehoud ook is – zich op te offeren voor de toekomstige generaties.

Tenslotte moet worden opgemerkt dat de dood bij het leven hoort en onontkoombaar is, om de eenvoudige reden dat onsterfelijkheid onmogelijk is. Een organisme is een complex geheel van chemische processen. Het kan tegen een stootje maar is tegelijkertijd fragiel. De integriteit ervan kan door allerlei externe oorzaken worden aangetast. Ook een vlieg met het eeuwige leven is niet bestand tegen een opgerolde 'Vrijdenker'. Daar komt bij dat een organisme grondstoffen en energie nodig heeft en als het daaraan ontbreekt, bijvoorbeeld door een steeds ernstiger overbevolking omdat er wel voortgeplant maar niet genoeg gestorven wordt, dan komt er toch een eind aan zijn bestaan. Onsterfelijkheid is alleen denkbaar als eigenschap van onstoffelijke wezens; voor wie daar niet in gelooft, is het woord «onsterfelijkheid» een sprookjeswoord.

[Afbeelding: Lucas Cranach de Oude - De bron van de jeugd (Jungbrunnen)]

René van Elst (Amsterdam, 1950) is gepensioneerd Human Resources-medewerker; opgeleid als socioloog en (deels) jurist; hoofdredacteur en opmaker van De Vrijdenker, donateur van Skepsis.

EUTHANASIE en HUMOR

Voor de hemel geboren ... en dus op aarde misplaatst,
moet ik toch aan het leven geloven !
Geen gelukkige jeugd, maar gelukkig bejaard ,
daartussen wat zwoegen en sloven :
kinderen, kleinkinderen zijn vergaard.
De dood zal wel langzamerhand komen.
Het leven is kort, de eeuwigheid lang, langer en langst.
Leven leiden is mooi, maar leven lijden is angst !

ONLANGS

Onlangs was ik in de hemel,
Ik heb er god meteen maar uitgetrapt.
Het moet tenslotte wel gezellig blijven
En zonder god valt wel te lachen.

ZAADJES

Is het Zeus, die over waait,
De wereld met zijn zaad bezaait
En zich de beroerte naait,
En Hein het dan weer neder maait ?
Nee, beste lieden, zo is het niet,
Er is geen god, die men ooit ziet,
Al zingen wij het hoogste lied,
En sterven geeft ons veel verdriet,
En laat de wind maar rustig waaien,
En laat ons hart van liefde laaien,
Later gaan wij toch naar de haaien,
Maar eerst wat zaadjes zaaien.

De DOOD bestaat niet

De dood bestaat niet,
De grote wiskundige L.E.J. Brouwer, solipsist,
Had het eeuwige leven, zei hij.
"Dood bestaat voor mij niet."
Hij heeft het nooit gemerkt en nooit weersproken.
Je eigen dood beleef je niet en die van anderen kan je
niet schelen.

Sander BROUWER

Bijna-dood-ervaring

Als leden van de Amsterdamse reddingsbrigade oefenden wij begin jaren vijftig regelmatig op het zo lang mogelijk onderwaterzwemmen. Het was de kunst om het hele bad rond te zwemmen en dat was 80 meter. Meestal zwommen we in het Sportfondsenbad in Amsterdam Oost maar af en toe ook wel in het bad aan de Heiligeweg (bestaat niet meer). Er waren maar een paar leden die die 80 meter volhielden en ik was daar één van. Maar het ging een keer mis. Ik was naar later bleek ongeveer 60 meter onderweg toen ik plotseling geen blauw water meer zag maar een tunnel met op het eind een hel geel licht en daarna niks meer. Een vriend die me in de gaten hield zag me op de bodem van het bad liggen en heeft me opgedoken en met behulp van de badmeester op de kant gehesen. Daar hebben ze eerst geprobeerd het water uit mijn longen te drukken maar het bleek dat ik helemaal geen water had binnengekregen. Ik ben bewusteloos geraakt door zuurstofgebrek. Ben blijkbaar nogal snel weer bijgekomen en ze hebben mijn moeder gebeld (ik woonde nog thuis) en die heeft me met de fiets opgehaald. De volgende dag nog even naar de dokter, niks aan de hand zei hij. Sindsdien ben ik wel iets voorzichtiger geworden. Aan het eind van het jaar bel ik nog wel eens met mijn ouwe vriend die me uit het water heeft gehaald en halen we herinneringen op.

Ik ben vrij nuchter opgevoed en consequenties voor mijn levensovertuiging heeft het niet gehad. Ik had een Joodse atheïstische dokter en die vond die verhalen over bijna-dood-ervaringen flauwekul.

Henk Koehorst

Om kort te gaan...

Onafwendbaar, om het even
wie of wat je dan ook bent,
komt de nacht in ieders leven
die geen dageraad meer kent.

†
Doodgaan, dáár leef je voor.

†
Het 'bestaan' ná de dood is hetzelfde
als het 'bestaan' vóór de geboorte.

†
De diepere bedoeling van het leven is
zo lang mogelijk in leven te blijven.

Gerhard Elferink

Niet doodleuk wel doodgewoon

Anton Mullink

‘Met de dood wordt er geen punt Macht er ons leven gezet, maar een komma,’ las ik onlangs in een overlijdens-advertentie. Jammer, de dood zet toch echt een punt achter ons leven. Punto, terminado finito, afgelopen, uit. Het geloof in die komma is een ontkenning van de dood. Deze komma is gelijk aan teksten in overlijdensadvertenties zoals ‘hij is ingeslapen’ (vergeet het maar) of ‘hij is overgegaan naar een ander leven’, ‘hij heeft eindelijk rust gevonden’ of erger nog ‘tot ziens...’ en ‘eindelijk herenigd met opa/oma’ e.d. Bedrieglijke en verhullende teksten die suggereren dat de dood niet echt het einde van ons leven is. Daarin troost vinden betekent troost vinden in illusies, onwaarheid en bedrog. Eeuwig leven? Ik moet er niet aan denken. Het eerlijke verhaal luidt niet doodleuk maar wel doodgewoon: wanneer je sterft, ben je er geweest.

Anton Mullink (Vorden, 1938) was ooit franciscaan, missionaris en kapelaan, wil nu uitdragen hoe wijs het perspectief is van het seculiere denken. Is onder andere werkzaam geweest in de verslavingszorg.

Accepteren dat we ooit sterven lijkt bij kinderen spontaan aanwezig. Tijdens een wandeling met mijn kleinzoon van 4 jaar confronteerde hij me onverhoeds met een scherp inzicht: “Jij gaat gauw dood, hè opa?” Natuurlijk vanuit het perspectief van zijn prille leeftijd gaat opa gauw dood. Ik probeerde hem op mijn verjaardag nog wijs te maken dat ik pas 14 jaar was omdat ik twee zevens op de verjaardagstaart had uitgeblazen, maar daar trapte hij niet in. Kennelijk ziet hij gewoon aankomen dat hij meemaakt, dat ik sterf. Ik heb er hartelijk om moeten lachen en tegelijk was het confronterend. Dat ‘gauw’ heb ik geruststellend wel even gerelativeerd maar het heerlijke kleine mannetje gaf wel blijk van veel realiteitszin.

Ik veronderstel dat mijn kleinzoon geen gelovige gaat worden. Daar heb ik veel vertrouwen in gezien zijn verstandige opmerkingen. Waar ontleent hij dan troost aan als ik doodga? Ik hoop dat hij me herinnert als een hartelijke opa met wie het leuk was te spelen, grapjes te vertellen en af en toe een wandelingetje te maken.

Daarnaast hoop ik dat hij bij mijn vertrek troost vindt in het delen van dit verdriet met mijn eventueel dan nog levende partner, vrienden en familieleden. En verder, misschien wel het belangrijkste, dat hij het waardeert dat hij wel leeft en nog vele jaren van dat voorrecht zal genieten.

Vorig jaar bij de vliegramp van de MH17 kwamen meerdere familieleden van mijn buurvrouw om. Mijn vrouw en ik probeerden uiteraard met haar mee te leven ofschoon we ons geen voorstelling konden maken wat er in iemands gemoed omgaat bij zo’n calamiteit. Je kunt in zo’n situatie alleen maar naast iemand gaan staan, luisteren naar het verhaal en meeleven tonen. Mijn buurvrouw verloor in een klap een nicht met drie jonge dochters. Zomaar boven een vreemd land

neergeschoten. Opeens verdwenen. Ze had regelmatig contact met dit gezin. Weg waren ze nu opeens, onvoorstelbaar, vreselijk, ongelofelijk. Ik heb er toen wel over nagedacht hoe ik in een soortgelijke situatie zou reageren. Ik meende iets van

een antwoord voor me zelf gevonden te hebben. De doden zijn dood en zijn er eenvoudigweg niet meer. Ik zou de herinnering aan ervaringen met de slachtoffers koesteren en met anderen willen delen. Ik geloof niet, dat ik alle nieuwsberichten over het noodlottige incident grenzeloos tot in kleinste details zou willen blijven volgen. Dat zou de wijze waarop ze gestorven zijn belangrijker maken dan wat hun leven voor mij betekend heeft. Het zou – een beetje onaardig gezegd – iets weg hebben van ‘zwelgen’ in verdriet. Ik zou behoefte hebben met anderen die de slachtoffers ook kennen de emoties te delen en vooral herinneringen willen ophalen. De slachtoffers zijn verleden tijd en zij ervaren gelukkig geen lijden. Daarnaast hoop ik in zo’n situatie de nuchterheid op te brengen om te beseffen wat een voorrecht het is wél te leven. Ik vind het fantastisch om te leven; wat een ontzettende mazel. De kans dat we er nooit waren geweest is duizenden malen groter. Wat een geluk dat we familie hebben, dat we kunst kunnen bewonderen, muziek luisteren, mooie boeken lezen, van eten en drinken en van de natuur genieten, al was het maar het zien van een mooie zonsondergang vanuit mijn keukenraam. Het hoeven niet per se overweldigende bergen of excentrieke fenomenen te zijn.

Kortom, ik denk dat de troost van een mens bij een overlijden is: de goede herinnering aan de overledene, de gedeelde emoties met anderen, en het besef wat een ongelooflijk wonder het is te mogen leven.

Het einde van iemands invloed

Ben Warner

De dood is niets anders dan het einde van je persoonlijke bestaan. De historie wijst uit dat sommige mensen tot lang na hun dood invloed blijven uitoefenen. Jezus Christus, Confucius, Gandhi, straks Mandela of sommige filosofen, zoals Socrates, Spinoza of Kant. Hun visie wordt echter speelbal van opvolgende generaties en hun ideeën of idealen worden onderdeel van de interpretatie. Door nazaten ten eigen bate.

Feit is dat van geen van deze grote denkers de idealen of rationele voorstellen één op één zijn overgenomen. Bijna altijd worden zij aangewend om nieuwe machthebbers ten dienste te staan. De singuliere vrijdenker verdwijnt hierbij in het niets.

Persoonlijke ervaring

Mijn persoonlijke ervaring is teleurstellend. Mijn vader stierf op 34-jarige leeftijd aan kanker. Mijn moeder werd niet ouder dan 67 en stierf aan dezelfde ziekte. Einde verhaal. Zij lieten niets na behalve twee kinderen en een vrije opvoeding. Ik was op mijn 27^e de oudste man in de hele familie en had toen al vier grafredes achter mijn kiezen, omdat ik zo aardig kon praten volgens de familie. Wat leerde het mij? Drie zaken. De dood was onherroepelijk en zonder mededogen. Er was geen enkele god te bekennen. Terwijl zij stierven werden boeven heel oud en menigmaal ook nog beschermd, goedgepraat en verdedigd door anderen. Een ware les in die jonge jaren. Geloof werd voor mij een constante falsificatie van de werkelijkheid. In mijn wereld stierf elke gedachte of verwachting van godsdienst.

Vervolgens kwam de verdere ervaring. Eigenbelang stond vrijwel altijd bij iedereen voorop. Ik leerde dat het ook niet anders zou kunnen. Overleven betrof aanpassen aan de omgeving. Opportunisme en hypocrisie zijn hierbij oersterke middelen. De natuur zo breed als het kosmische geheel was meedogenloos. De boom in de tuin werd ouder dan ik. Het gras kon ik maaien zo vaak ik wilde; het richtte zich altijd weer op. Waar

geen gras kon groeien heerste een klimaat waar ik ook niet kon bestaan. Ik leefde in een niche van tussen 35 en 38 graden Celsius, vooropgesteld dat ik mij continu beschermde. Bacteriën beheersen de aarde en vormen een permanente tegenstander, ook al omdat zij zich sneller aanpassen dan wij. Insecten maken 95% van de vleselijke materie uit. Zelfs mijn eigen DNA bleef bepalender dan ikzelf. Het geloof werd lachwekkend.

De alles overheersende, goedmakende eigenschap

Er was één magistrale eigenschap. Het denken, het reflecteren, de rationaliteit en de diepere gedachten binnen de filosofie vormden een soort antipode. Geen zon zo heet, geen ziekte zo bedreigend, geen tegenstander zo verbeteren of ik kon eigenaar zijn van mijn gedachten, mijn geweten en mijn visie op het eigen bestaan.

Ik begreep niet, dat anderen die eigenschap niet koesterden, hooghielden en versterkten. Elke keer als ik die eigenschap de ruimte gaf en mijn goedwillende overwegingen naar voren bracht, sloot de gemeenschap die vrijheid in en maakte mij in hun wereld tot een paria. Ik was alleen met weinigen, zo kwam het mij voor. Vrijheid van handelen had zijn beperkingen. Dat begreep ik. Dat aanvaardde ik. De beknotting van de vrijheid van denken verafschuwde ik. Dat argumenten moeten worden uitgewisseld en dat kennis tot inkeer kon manen, omarmde ik, maar de wederzijdsheid bleef uit. Je bent niet alleen. Gezamenlijkheid vereist grenzen. Aan gedrag bijvoorbeeld, hetgeen sociale beperkingen inhoudt. Geen punt. Maar dat in menig geval fundamentele gedachten, vrijheid van denken en representatie hiervan worden gemuteerd en in de kiem gesmoord, kon ik niet verstouwen. Niemand heeft de wijsheid in pacht. Dat hoort het eerste gebod te zijn. Niemand heeft het voor het zeggen zou een goede tweede kunnen zijn. Kennis is er voor iedereen. Een derde. Leer mij te begrijpen en zelf te kiezen. Een goede vierde. Maar ik zal u zeggen wat u moet ge-

loven en dat ook eisen is de dood tijdens het leven. Het ontmenselijkt de mens.

Denkverwanten

Het leven. Ik had geen zeggenschap over mijn geboorte, noch over de plek waar ik ter wereld kwam en evenmin over de disharmonie in deze wereld. Ouders, familie, latere sociale gebruiken, niets was directe of initiële keuze. De natuur, de samenleving was daar al in alle benauwdheid. Het leven was als een gebouw waarvan de gangen en deuren al vaststonden zonder één plek om naar buiten te kunnen gaan. Mijn enige vrijheid ligt in mijn gedachten en in de mogelijkheid deze te delen met anderen. Maar ook dat blijkt beperkt. De dood geeft alle vrijheid, maar zelfs het tijdstip en de wijze waarop mag ik nog niet eens bepalen. Denken aan vrijheid is eigenlijk mijn enige vrijheid. Zo beschouwd is het leven een kortstondige ontmoeting met een zeer persoonlijke eigenschap dan wel vermogen. Vandaar dat De Vrije Gedachte een titel is, die mij zeer aanspreekt. Mijzelf een Vrijdenker noemen is een diploma van een school die het leven uitmaakt, waar de meesten overigens geen docent zijn. Ik ben niet alleen met mijzelf. Er zijn gelijk gestemde geesten, er zijn denkverwanten. Eindelijk, een genadig stukje natuur. Ik vraag mij nog altijd af wat de kosmos hiermee voor heeft. En mocht er geen kosmisch doel zijn, hetgeen ik denk, dat is die denkvrijheid ten minste van mij: mijn doel en realiteit tegelijkertijd. Eindelijk iets van mijzelf. Die gedachte nalaten voor mijn dood is ten minste een eigen keuze.

Ben Warner is auteur van communicatieboeken, oud directeur Gasunie/GasTerra, oud-bekleder bijzondere leerstoel strategische communicatie UvA.

Geen verrassing bij mijn ver-assing!

Anton van Hooff

Nu om mij heen gaten beginnen te vallen, woon ik regelmatig crematiediensten bij – begraven is er in mijn kring niet meer bij. Mijn bekenden horen bij het groeiende percentage ver-assing; nu staat het al op 62%. Historisch gezien is de omslag snel gegaan, namelijk in honderd jaar van 0 tot die grote meerderheid. Vrijdenkers hebben in de *Vereeniging tot invoering der Lijkenverbranding in Nederland*, opgericht in 1874, een prominente rol gespeeld. Het was Multatuli wiens lijk in 1888 als eerste werd verbrand. Het moest bij het ontbreken van een faciliteit in Nederland in Gotha gebeuren. De eerste crematie op Nederlandse bodem vond plaats op 1 april 1914 toen het lichaam van dr. C.J. Vaillant, hoofdbestuurslid van de Vereeniging voor Facultatieve Lijkverbranding, in het pas gebouwde crematorium Westerveld werd verast. Eigenlijk was de daad illegaal, maar de strafvervolgning werd gestaakt omdat in de wet geen straf was vastgesteld. Sindsdien werd – typisch Nederlands – cremeren ge-
doogd, tot 1955.

De snelle omslag is te vergelijken met de verandering in de andere richting die zich in de oudheid voordeed. Cremeren was tot in de tweede eeuw nC de overheersende methode, maar toen kreeg het inhumeren gaandeweg de overhand. In mijn *Sterven in stijl. Leven met de dood in de oudheid*, dat in november van dit jaar uitkomt, leg ik uit dat het niet het christendom was dat mensen steeds meer voor begraven deed kiezen. Er was een brede stroom van hiernamaalsverwachtingen, waar de dode als godje of ster zou voortleven. Waar de bodem het toeliet, ontstonden rond de grote steden uitgebreide ondergrondse complexen om al die lijken te herbergen. Als de nissen in de zijwanden van een gang vol bezet waren, werd de bodem uitgegraven voor een volgende laag. Zo ontstonden de galerijen die bekend zijn als catacomben, een woord van onzekere oorsprong. Alleen als de dekplaten voorzien zijn van symbolen zoals de duif, het anker of het Christusmonogram is het zeker dat het om christenen gaat. Later krijgen ook de christelijke graven inscripties. Daarin komt vaak de formule voor 'Moge hij/zij rusten in vrede (*Requiescat In Pace*)'. Daarmee drukt de gelovige uit dat dood niet meer is dan een slaap, in blijde afwachting van de hereniging van ziel en lichaam op het einde der tijden. Een tekst jubelt zelfs "de dood is doodgegaan". Soms wordt de wens voor vreedzame rust ervaren als een onvoldoend getuigenis van geloof. Dan wordt stellig gezegd dat de dode in vrede rust.

Nu maak ik het bij crematietoespraken regelmatig mee dat van de dode, een erkend vrijdenker, hetzelfde wordt gezegd. Eindelijk zou hij de welverdiende rust in vrede hebben gevonden. Nog ergerlijker is als hem een rust in vrede wordt *toegewenst*. Vaak gebeurt dat in een gevoelige toespraak waarin de spreker zich rechtstreeks tot de gekiste dode richt. Met gebroken stem verzekert de spreker: 'We zullen jou, lieve X, nooit vergeten.' Natuurlijk doen we dat na enige tijd wel. Waarom zulke loze uitspraken die de overledene onrecht doen?

Ik hoop dat mijn nabestaanden zulke clichés nalaten als ik er niet meer ben. Maar, zegt mijn vrouw, als die nabestaanden daaraan nu behoefte hebben? Jij bestaat toch niet meer, zeg je altijd. Waarom zou je over je urn heen willen regeren?

Laat ik het er dan op houden dat ik hoop dat bij mijn verassing de aanwezige vrijdenkers niet verrast worden door uitspraken die niet bij mij passen.

Anton van Hooff (1943) is klassiek historicus te Nijmegen, redactielid van De Vrijdenker en oud-voorzitter van De Vrije Gedachte.

Angst voor de dood is misplaatst

Paul Hopster

Angst voor de dood is geen zeldzaamheid. Die angst kan verschillend van aard zijn: angst voor het stervensproces, angst voor het afscheid nemen van het leven of angst voor het onbekende (als de dood zijn intrede heeft gedaan).

Ik concentreer mij op het laatste. Waarom zou je bang zijn voor het dood-zijn? Dat kan alleen maar te maken hebben met de voorstelling van God en met diens verblijfplaats: de hemel. Met het afleggen van verantwoording jegens deze God. En met Gods wapen: de hel en het vagevuur en met diens belofte van onsterfelijkheid. Zonder God zou er geen angst voor de dood bestaan. En zou er ook geen Hiernamaals bestaan.

De voorstelling van God staat tegenover de voorstelling van de dood als 'niets of onbekend en dus beangstigend'. God staat tegenover de Dood. God versus Dood. Wie wint? Maar eerst: Wat of Wie is God?

Er is een godsdienstige stroming geweest die God dood verklaard heeft. De filosoof Nietzsche voelde het als een bevrijding: God is dood! Maar een veel sterkere stroming schreeuwde het van de daken: God leeft! De christelijke kerk omschreef God als een persoonlijk wezen, een persoon. De belangrijkste functie van die persoon is scheppen. God is de schepper van hemel en aarde. Neen! zeiden weer anderen: God is geen persoon, maar een personificatie: een voorstelling van een zaak of begrip als persoon. GOD IS DE PERSONIFICATIE VAN DE DOOD. God staat voor de dood. Maar wat is dood?

Dood is einde van leven. De dood is eindigheid van het leven. Dood is afwezig zijn van organische weefsels. Leven is het tegenovergestelde: aanwezig zijn van organische weefsels.

De dood wordt wel voorgesteld als een persoon: de man met de zeis, magere Hein. De dood wordt ook wel voorgesteld als personificatie: DE DOOD IS DE PERSONIFICATIE VAN GOD.

De dood als personificatie van God en God als personificatie van de dood. Kan dat wel? Geen probleem. Voor een gelovige kan alles!

Het leven heeft een begin en een einde en dat maakt het zo uniek en bijzonder. Het einde van het leven is de dood. Het begin van het leven is het ontstaan of geboren worden. De dood wordt door gelovigen voorgesteld als hiernamaals. Sterven als intrede in een nieuw soort van leven. Voor niet gelovigen is sterven eenmalig en onherhaalbaar. Geen nieuw begin maar einde van wat eens ontstaan is. Een begin is er alleen bij nabestaanden die zonder de dode verder moeten leven. Een begin van het rouwproces. Alle rituelen die behoren bij de dood, worden dan ook uitgevoerd juist voor en door die nabestaanden, zeker niet voor de dode. Het herdenken, begraven en cremieren maken het verwerken van het verlies voor de overlevenden draaglijker.

Is er een reden om angstig te zijn voor de dood?

Dood gaan hoort bij leven. Hiernamaals, God en Dood horen niet bij leven. Er is geen reden om angstig te zijn voor de dood.

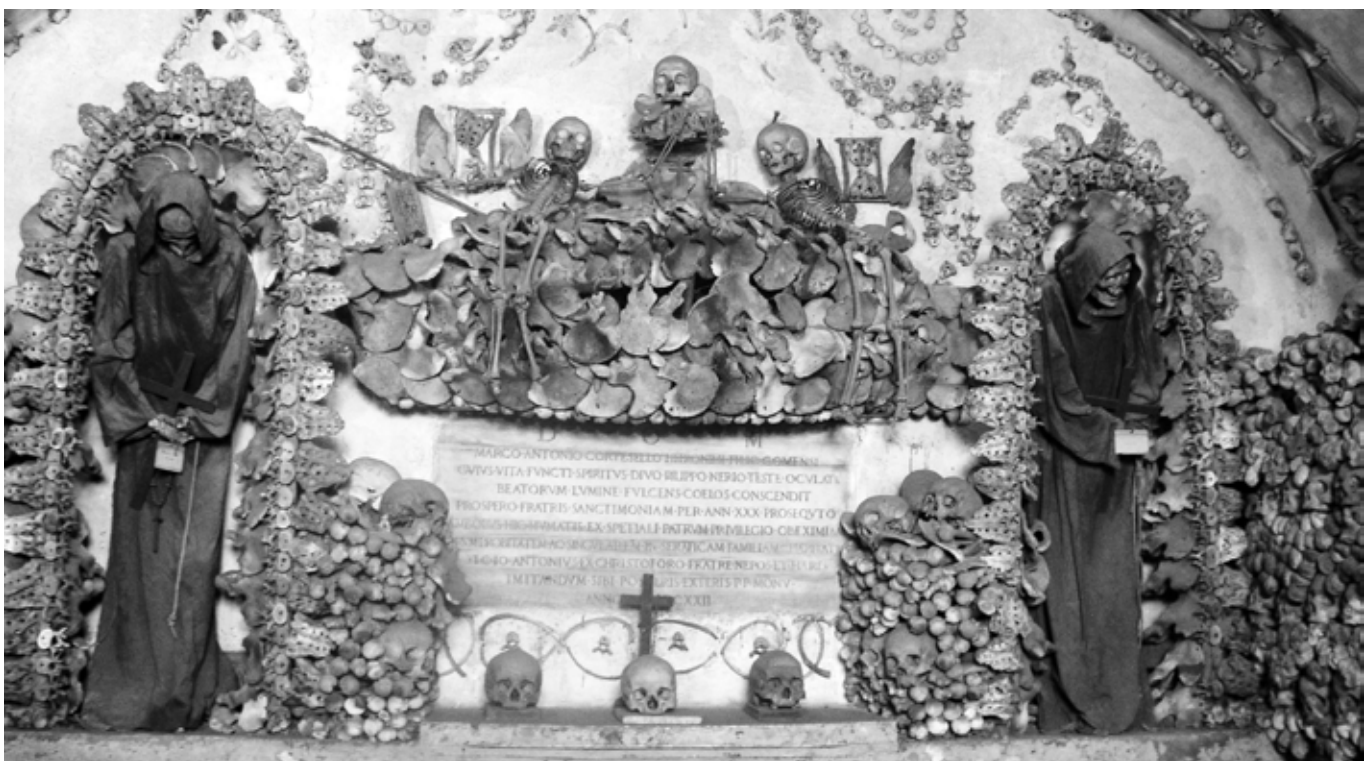
Wel verdrietig.

Paul Hopster (1940), gepensioneerd psycholoog; van 1974-'89 bestuurslid van DVG en hoofdredacteur van "De Vrije Gedachte", later geheten "De Vrijdenker"; van 1999-2009 hoofdredacteur en vanaf 2009 redacteur van "De Vrijdenker".

Crypte van de Capucijnen in de Santa Maria della Concezione, Rome

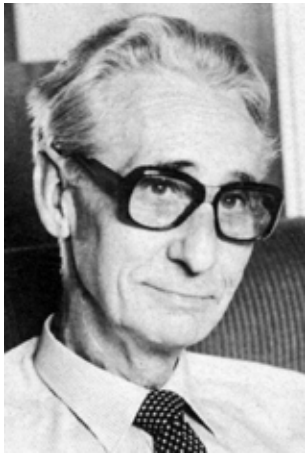

De zin van de dood

Leo Polak

Deze tekst is een vertaling van een toespraak, getiteld „Le Sens de la Mort”, die Mr. Dr. Leo Polak hield te Parijs op Donderdag 23 Februari 1928 voor de „Union pour la Verité”.

Een woord van dank is hier op zijn plaats, voor Prof. Dr. J.B. Tielrooy, die mijn vertaling doorlas en hier en daar verbeterde.

◀Piet Spigt

De dood is een filosofisch probleem, misschien wel het filosofische probleem bij uitstek. Plato heeft de hele filosofie genoemd: de voortdurende bezinning op de dood, „de overdenking van de dood”. Lijnrecht tegenover deze opvatting heeft onze Spinoza gezegd: „Een vrij mens denkt over niets minder dan over de dood; zijn wijsheid bestaat niet in de

overdenking van de dood, maar van het leven”. (Ethica, IV, 67.)

Welnu, wie van beiden heeft gelijk? Alle twee: want het een sluit het ander niet uit, maar in. De worm die naar mijn mening aan onze hele cultuur, aan ons hele geestelijke leven knaagt, is de ontkenning, de verloochening, de miskenning van de dood — hetgeen neerkomt op de ontkenning, de verloochening, de miskenning van het leven.

Wie de zin van de dood begrijpt noch respecteert, eerbiedigt of begrijpt evenmin de zin van het leven. Men heeft van de dood het eigenlijke leven gemaakt en dientengevolge van het leven de waarachtige dood. *Wij* zullen de dood erkennen en eerbiedigen als de dood, ten einde het leven als het leven te erkennen en te eerbiedigen.

De godsdiensten, de kerken hebben vastgesteld dat wij leven om te sterven, dat wil zeggen: om goed te sterven en het werkelijke leven deelachtig te worden. Het was de ontkenning van de dood — d.w.z. de verloochening van het leven. *Wij*, daarentegen, wij zullen pogen aan te tonen dat wij sterven om te leven, dat betekent om het voorafgaande leven mogelijk te maken. Dat is de wezenlijke bevestiging van de dood — die leiden zal tot de wezenlijke bevestiging van het leven.

Wij zullen onze uiteenzetting in drieën delen.

I. *De theorie van de kennis des doods.* (Wat weten wij van de dood?)

Betreffende de „theorie van de kennis”, grondslag en inleiding van de gehele kritische filosofie, vragen wij ons af wat onze kennis is van de dood. In een enkel woord, wij bezitten geen enkele kennis daaromtrent. Niemand kan

Het document op deze en de eerstvolgende pagina's is - met dank aan Saskia Spigt - ontleend aan het boekje *Prof. Mr. Dr. Leo Polak. Een erflater van onze beschaving. Herdacht door vrienden en collegae gevolgd door de voordracht DE ZIN VAN DE DOOD.* Samengesteld door Piet Spigt. 1946, G.W. Breughel, Uitgever, Amsterdam.

De door Piet Spigt vertaalde tekst van de voordracht (pag. 57 t/m 79 in het boekje) is door de redactie ingekort.

ondervinding van de dood hebben, niemand heeft zijn eigen dood bijgewoond. Epicurus, en met hem Lucretius, heeft het reeds zeer gelukkig geformuleerd, zeggende: „Zolang wij er zijn, is de dood er niet — en zodra de dood er is, zijn wij er niet meer.”

Alleen de spiritisten beweren een ontwijfelbare wetenschap omtrent de dood te bezitten, ja zelfs omtrent een „voortbestaan” ... maar helaas, de openbaringen (kinderachtig en ongerijmd) van hun „geesten” openbaren niets anders dan de — zogenaamde — geest van die dames en heren zelf.

Allereerst dus iets over de kennisleer: vóór Kant bezat men bewijzen van de onsterfelijkheid; na Kant, en dank zij hem, is er slechts één ding te bewijzen en bewezen, en wel, dat zij theoretisch onbewijsbaar is. Het is Kant, die het afdoende heeft weerlegd: deze eenheid van de ziel, die ons inderdaad door ons bewustzijn, door onze gedachte getoond wordt, behoort slechts tot het gebied van het bewustzijn, dat wil zeggen van het verschijnsel — dit laatste kan ons in geen geval opheldering geven omtrent het „ding op zichzelf”, omtrent de bovenzinnelijke realiteit van de ziel, onafhankelijk van de innerlijke ervaring. De onveranderlijke substantie bevindt zich in een sfeer, die ontoegankelijk is voor het veranderlijke en voortdurend veranderende bewustzijn en zoals het ontstaan van de ziel een *individualisatie* is door eenwording of samensmelting, evenzo kan de dood in geen geval anders begrepen worden dan als een *desindividualisatie* (een opheffing van het individu), die zich aan het zintuig voordoet als de ontbinding of ontleding van het menselijke organisme.

Omdat voor het *materialisme* (het materialistische monisme) de ziel, het bewustzijn slechts een functie is van de hersenen, zou denken zonder hersenen even ongerijmd zijn als zien zonder ogen of lopen zonder benen. Het consequente materialisme betekent dan ook zonder meer de ontkenning van het voortbestaan.

Blijft ons slechts over te behandelen het psychisch monisme (waarvan ik zelf een aanhanger ben), te weten de theorie, die het bestaan van een onafhankelijke, bovenzinnelijke materie ontkent, en beweert dat hetgeen ons door tussenkomst van de zintuigelijke waarneming als de fysische wereld voorkomt, op zichzelf de psychische realiteit is die het onmiddellijke bewustzijn ons openbaart. Wat op zichzelf psychisch is, wordt fysisch dank zij de waarneming, ik bedoel: door middel van de zintuigen. De stoffelijke natuur is slechts de zinnelijke verschijning van de psychische realiteit. Voor deze theorie is de eenheid van het levend organisme de verschijning, de aanduiding van de eenheid van het denkende Ik, van het psychische individu, — en de ontbinding van dit organisme is tegelijk het gevolg

en het bewijs van het uiteenvallen van dit persoonlijke, subjectieve, individuele Ik, zijn uiteindelijke opheffing.

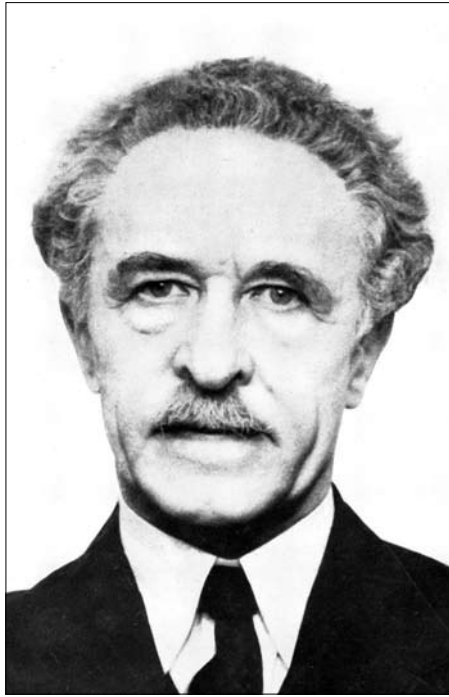
Nee, — er is geen ervaring mogelijk van wat uiteraard uitsteekt boven de ervaring. Men zou over het voortbestaan slechts "a priori synthetische transcendent oordelen" kunnen uitspreken, d.w.z. ontoelaatbare dogmata. Wij kunnen wetenschappelijk slechts veronderstellingen formuleren, meer of minder waarschijnlijk, terwijl we ons verder laten leiden door de gegevens van de ervaring.

Wat leert de ervaring ons over al de levende organismen, over planten, dieren, mensen? Dat het leven — zoals een van uw biologen, Bichat, het heeft gezegd, — als ik mij niet vergis: „de eenheid van functies die zich tegen de dood verzetten" is, — en de dood: het fysiologisch en natuurlijk einde van het leven, zoals de geboorte er het begin van is.

II. De metafysica van de dood. (Wat is de dood? Wat is zijn *wezen*? zijn *voornaamste functie*, laten we zelfs zeggen: zijn *vitale functie*?)

Dit, mijne heren, leert de ervaring ons omtrent de dood, hetgeen men ziet van de dood. Maar juist hier ligt de edele taak van de filosofie, van de metafysica: ons te doen zien wat men niet ziet. Want zeker verblind is hij die slechts waarneemt wat men ziet. De dood, die onverbidde een einde maakt aan dit zo geliefde en zo vluchtige leven... o, hoe begrijpelijk en vergeselijk is het, dat de mensheid zich deze dood heeft voorgesteld als die zwarte duivel, als dat weerzinwekkende spook, als het dreigende skelet, dat danst en grijnst en zonder erbarmen of mededogen de zeis zwaait. Ik zou u graag uitnodigen tot een verzoeningsfeest met de dood — een verzoening die, verre van pessimistisch, de bevestiging zal zijn van het leven, die ons de dood laat zien niet in wat hij ons voor altijd ontnemt — hen die ons het dierbaarst zijn en tenslotte onszelf — maar in wat hij ons geeft, waartoe hij ons bereidt en schept: de mogelijkheid waarlijk om een leven te leiden dat de moeite waard is, dat waard is geleefd te worden. Wij zullen dit onvergelijkelijke voorrecht van de mens, van het zedelijk wezen, onder alle levende wezens, leren waarderen — ik bedoel de wetenschap dat de mens moet sterven, dat het leven zijn bepaalde en beperkte duur heeft.

Wat ik zeggen wil is dit: vanaf het moment waarop deze levensduur oneindig zou zijn, zonder grenzen, zou de tijd, onze tijd en bijgevolg ons hele leven zijn waarde volstrekt verliezen. Men zou niet meer zijn tijd kunnen verspillen, — er zou altijd de zelfde onuitputtelijke tijd overblijven ... men zou een gat in de dag kunnen slapen, iedere dag, (in plaats van alleen des Zondags), iedere week, elke maand, alle jaren... Niets zou er door verloren gaan... er zou helemaal geen taak te vervullen zijn, noch voor vandaag, noch voor morgen, want er zou dan in het geheel

Leo Polak (1880-1941)

geen duidelijk en speciaal "vandaag" bestaan, — men zou alles kunnen uitstellen, verschuiven tot de volgende dag — er zou één enkele, vervelende, saaie, vermoeiende, oneindige volgende dag zijn...

Nu daarentegen weten wij, dank zij de dood, de beperkte tijd. *Carpe diem*, pluk de dag, — zonder de dood zou er niets te plukken zijn, er zou noch tijd om te zaaien, noch tijd om te oogsten zijn: geen enkele periode van het leven zou haar eigen taak hebben; er zou geen voorbereiding zijn in de tijd van de jeugd (een eeuwige jeugd zou haar charme verloren hebben, zou geen jeugd meer zijn), noch oogst op rijpe leeftijd, — tot morgen, over een honderdtal jaren... tot in der eeuwigheid, iedere oogst...

Wat maakt ons de tegenwoordigheid van onze vrienden, onze ouders, onze kinderen dierbaar, — wat de omgang met hen die wij liefhebben? Het is dat

dit alles verdwijnen zal, dat de toekomst dreigt, dat het op een *nu of nooit* aankomt: laten we de rozen plukken zolang ze bloeien. Morgen zullen ze misschien verwelkt zijn.

Dat het eigenlijk dit voorbijgaande karakter van het leven is dat ons bindt aan wat wij liefhebben, bemerkt men misschien slechts wanneer een bedroevende scheiding voor de deur staat. Dan ontwaakt de genegenheid, die op de duur verzwakt was, met een nieuwe gloed die dit afscheid verlicht en verwarmt.

Wij zien de dood slechts op het ogenblik dat hij ons de dierbaren komt ontnemen; wij vergeten hem gedurende hun hele leven wanneer wij hem niet zien; wij voelen niets van die zoete invloed, heimelijk en weldadig, dank zij welke de dood — te weten het feit dat de dood bestaat — ons het om zo te zeggen ten geschenke geeft.

Indien wij dus voortaan ons deze gedachte herinneren, tot ons laten doordringen, dat het de dood is die ons eigenlijk geeft al wat hij ons afneemt, dan zullen we geheel anders verzoend worden met den onbarmhartigen rover.

III. De ethica van de dood. (Wat is zijn waarde voor het morele leven?)

Het is de quaestie van de waarde (van axiologie, ethiek en moraal) waarover wij thans moeten spreken. De zedelijke waarde van het leven is afhankelijk van zijn waardigheid. Er zijn levens die de moeite waard zijn, die het lonen geleefd te worden; er zijn levens die deze moeite niet waard zijn, die het niet verdienen.

Is het de vreugde, de mate van geluk of genot, die deze waarde bepaalt?

O, wij versmaden geenszins de vreugde of het geluk. Maar is het de vreugde waaruit de waarde van het leven voortkomt? Zeker niet. Wij verwerpen ieder zedelijk hedonisme of eudemonisme. Noch de vreugde, noch het leven is een waarde op zich zelf, evenmin bezitten zij een waarde in zich zelf. Er zijn genietingen, die niet alleen waardeloos zijn, maar die men verachten, zelfs betreuren

moet. En het leven zelf is niet het hoogste goed, zoals ons dit al die martelaren hebben getoond, die zonder enige hoop op een „ander“ leven toch het beslissende offer van hun leven hebben gebracht voor een hogere waarde, mensen als Giordano Bruno, Vanini, enz.... Zeker, wij allen zoeken het geluk, elk wezen verlangt gelukkig te zijn. Maar zeg mij waar ge uw geluk zoekt en ik zal u zeggen wat uw waarde, en de waarde van uw leven is. Het ideaal is niet genieten, „laetari“, maar „laetari et bene agere“, genieten en goed doen.

De grondslag van iedere afgeleide waarde, zoals die van het leven zelf, is die welke zijn waarde in zich zelf bezit. Het is ten eerste de *waarheid* die geldt, omdat ze waar is, hoe smartelijk of gevaarlijk zij ook is. Het is vervolgens de *schoonheid* die geldt, omdat zij schoon is, ieder uiterlijk nut buiten beschouwing gelaten. Het is tenslotte de *goedheid*, de zedelijke schoonheid of de deugd, dat wil zeggen de rechtschapenheid, rechtzinnigheid, naastenliefde, een deugd die geldt omdat ze edel is, rechtvaardig, zuiver, buiten ieder maatschappelijk of persoonlijk nut om.

Ziet hier de drie objectieve, eeuwige waarden: het ware, het schone, het goede, waarvan de laatste de meest verhevene is, die in zekere zin de andere bevat.

En wat mij nu nog overblijft is het bewijs van de noodzakelijkheid van de dood, vanuit het oogpunt van het goede, van de zedelijke zuiverheid van het leven.

De moraal, (wij weten het sinds ze niet meer de dienaar is van de theologie), is geen quaestie van gebod of casuïstiek, maar van de zuivere of onzuivere hoedanigheid, edel of gemeen, van bedoelingen of neigingen, strekkingen en wensen, van de wil en het karakter waaruit de menselijke handelingen voortspuiten.

Wat is het verschil tussen het goede en het kwade?

Het is niet het nut of de schadelijkheid. Het wezen van het kwaad is, wat ik me veroorloof te noemen, de *subjectiviteit* van onze wensen, van onze wil; en het wezen van het goede is de *objectiviteit* van het karakter. Wat betekent dat? De subjectiviteit, men kent het beter onder de naam van „egoïsme“. Maar... is niet alles „egoïsme“? Volstrekt niet. Zeker, we zoeken allen het geluk, maar er zijn mensen die het geluk zoeken zonder zich te bekommeren om anderen of zelfs om wat het hun kost; en er zijn er die het slechts vinden in het geluk van anderen. En dat is nu het verschil tussen egoïsme en naastenliefde.

Maar sta mij toe u deze zelfzuchtige subjectiviteit enigermate te verduidelijken. Onze kleine lasten, zorgen, persoonlijke ergernissen wegen ons honderdmaal zwaarder dan de ellende, de nood, de wanhoop van miljoenen anderen, daarginds ver weg. En we zijn allen min of meer de dupe van dit subjectief en vals perspectief, partijdig ten gunste van onszelf, en ten koste van anderen; wij verbeteren het slechts zeer onvoldoende, wij zijn en blijven

min of meer allen egoïsten.

En nu het wezen van de *objectiviteit*: zij is die deugd, die hoedanigheid van het karakter, dank zij welke men deze partijdige, egocentrische domheid te boven komt, en zich verheft tot de rechtvaardigheid die de onpartijdigheid zelf is, of wel tot de naastenliefde, waardoor men de anderen liefheeft als zichzelf.

Laten wij hier niet op doorgaan, ge zult me begrijpen. Deze deugd van objectiviteit of van universaliteit die wij allen slechts in geringe mate bezitten, en waarnaar zich niettemin onze meest innerlijke verlangens uitstrekken, draagt haar adel, haar waarheid, haar rechtschapenheid, haar zuiverheid in zich, en zij is het ook die de rechtvaardigen en de eerwaardigen, de groten en de heiligen, de helden en de martelaren van alle tijden en alle

streken vormt. En wee hem, die haar zou willen verlagen tot persoonlijk belang, tot baatzuchtige berekening.

Niet in deze wereld — waar de minst nauwgezette en de minst gewetensvolle de beste kans van slagen heeft, en waar de meest fijngevoelige zielen het meest te lijden hebben — noch in een „andere“ wereld, kan deze deugd dienen tot geluk of gelukzaligheid als beloning. Zoals Spinoza het zei: „Het geluk ligt niet in de beloning voor de deugd, maar in de deugd zelf“, dat wil zeggen, deugdzaam is alleen hij voor wien het geluk bestaat in goed te zijn, toegewijd, rechtvaardig.

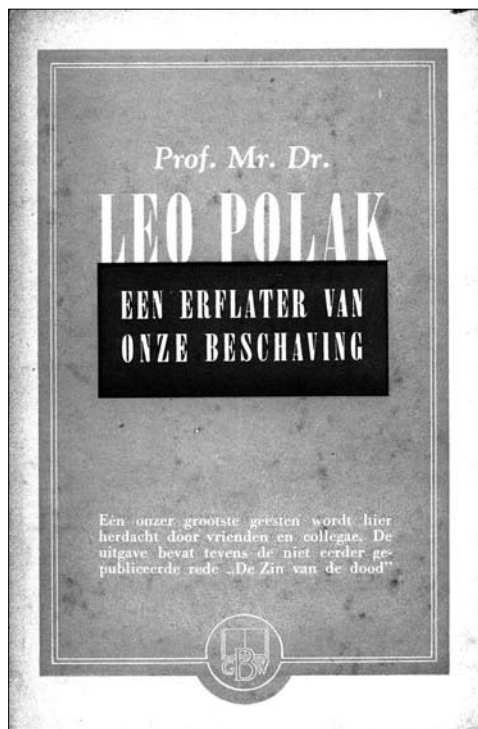
Daar tegenover heeft pater Sertillanges — in zijn knap werk over *De moraal filosofie van St Thomas van Aquino* — het onomwonden, zonder terughouding, aldus geformuleerd: "het menselijk doel... is de gelukzaligheid". Dit nu is, naar mijn mening, de meest wezenlijke

ontwijding van de deugd, ik zou wel durven zeggen, haar ontoring.

Daarom — waar de zekerheid van de definitieve dood ons verlost van deze hele onzelfstandige moraal ener uiterlijke „bekrachtiging“ door middel van straffen en beloningen (een moraal die eigenlijk immoreel is) — daarom heeft Guyau gelijk als hij zegt: „Het geloof in de onsterfelijkheid... doodt elke beslissende opoffering, of verkleint in elk geval deze opoffering in sterke mate, misschien, moeten we zeggen, tot een baatzuchtige berekening.“

Zo is het de dood zonder vrees of hoop, die bijna een „postulaat“ van de persoonlijke moraal, van de zuiverheid onzer beweegredenen wordt: Zeg mij wat gij doen zoudt, hoe ge leven zoudt, als ge wist dat er geen belonende of wrekende God bestaat, hemel noch hel, dat uw dood definitief zou zijn — en ik zal u zeggen wie ge zijt, of ge edel of slecht, zuiver of onzuiver zijt.

Trouwens, de zedelijkheid is niet afhankelijk van het geloof, noch van het ongeloof (d.w.z. van het verstand), maar zoals we het juist hebben gezien, van het karakter, van de wil.

Nu heeft de dood nog een taak voor zichzelf, heel in het bijzonder, betreffende het peil van de zedelijkheid van het menselijk geslacht. Volgens Kant, Schopenhauer, Heymans, — en ik ben het met hen eens — is het persoonlijk karakter dat onze morele waarde bepaalt, eigenlijk onveranderlijk, onverbeterlijk: niemand kan zich boven zichzelf, boven zijn oorspronkelijke aanleg verheffen, niemand kan zich zelf meer mensenliefde of goede trouw geven dan zijn eigen, aangeboren, geërfd karakter in kiem herbergt.

En voor het gehele mensdom is de enige weg tot heil, tot zedelijke vooruitgang gelegen in de verbetering van de komende geslachten, door een morele selectie in de keuze van de echtgenoten, in de voortplanting van het menselijk geslacht.

Laten wij ons dus (zoals Heymans het heeft gezegd) verheugen over onze sterfelijkheid, want wij sterven om plaats te maken voor onze meerderen, voor een beter nageslacht.

Wanneer men ieder denkbeeld van persoonlijk voortbestaan geheel ontkent en dus verwerpt, moet men dan ook afstand doen van iedere gedachte aan onsterfelijkheid, van eeuwigheid?

Ook hier kunnen we antwoorden: geenszins. Er blijft ons een dubbele onsterfelijkheid over, zelfs wanneer ik die van de roem na de dood, die eeuwen trotseert, buiten beschouwing laat.

En wel, ten eerste: elk van ons is een wezenlijke schakel, onontbeerlijk in de eeuwige keten van oorzaken en gevolgen; ieder — als gevolg van zijn oorzaak — is op zijn beurt oorzaak van zijn handelingen, hetzij goed, hetzij boosaardig. Geen enkele handeling, hetzij goed of slecht, gaat verloren, in het niet. In hun gevolgen en in de gevolgen van hun gevolgen enz. werken zij eeuwig door, in de richting van het goede, van de gerechtigheid, hetzij in de richting van de zonde en de laagheid. Dat is onze *oorzakelijke*, natuurlijke, algemene onvermijdelijke onsterfelijkheid, de grondslag van een veredelde, verdiepte verantwoordelijkheid.

Maar behalve deze onsterfelijkheid is er ook nog een *morele*, bijzondere, persoonlijke onsterfelijkheid: slechts de deugd en de objectiviteit kunnen over de individuele dood zegevieren.

Wij bereiken nu, wat ik zou willen noemen het hoogtepunt van mijn uiteenzetting. Ik zal u iets wonderlijks aantonen, namelijk dat iedereen volstrekt en in elk opzicht sterft in zoverre hij het verdient, in zoverre hij slecht, subjectief, egoïstisch is, en dat integendeel iedereen zich geheel en al onafhankelijk maakt van de persoonlijke dood, d.w.z.: in zekere zin voortbestaat, in zoverre hij verdient te blijven voortleven, in zoverre hij objectief, rechtschapen en rechtvaardig is.

Een hoogste rechtvaardigheid ten opzichte van de dood en de onsterfelijkheid — boven iedere hemel en iedere hel — komt voort uit onze gedachten, uit onze zedeleer zelf.

Zou dit een paradox zijn? Neen het is een zeer eenvoudige, begrijpelijke waarheid: het wezenlijke verschil tussen goed en kwaad is thans geheel bekend, want de goede, objectieve, rechtvaardige mens wil dat er recht geschiede, dat de waarheid het wint, wat ook de gevolgen zijn, goed of slecht, geluk of ongeluk, die er voor hem zelf uit kunnen voortvloeien.

Op deze wijze komt overal, waar de gerechtigheid,

'Memento mori' (gedenk dat ge sterft), mozaïek uit Pompeii in het Nationaal Archeologisch Museum in Napels. De dood is voorgesteld als de grote gelijkmaker; de uitmonstering van iemand die rijk en machtig is (links) is in balans met de kleren en buidel van een bedelaar (rechts).

de goedheid en de waarheid zegevieren, op alle plaatsen en te allen tijde, eigenlijk slechts datgene tot stand wat beantwoordt aan zijn meest wezenlijke verlangen; men zou kunnen zeggen, dat alleen zijn eigen innerlijke wil vervuld wordt, of hij er nu wel of niet getuige van is, of hij leeft of dood is.

En de boosaardigen? zal men vragen. Zijn die niet beziel met een soortgelijke wil ten aanzien van het kwaad dat ontstaat en voortduurt, geraken zij dan ook niet tot een dergelijke onsterfelijkheid?

Volstrekt niet. Want wel verre van het kwaad zelf te bedoelen, (hij maakt zich daar nauwelijks zorgen over), wil de egoïst het slechts om de voordelen en de genietingen die hij er zelf uit kan trekken.

Welnu. Elk profijt en ieder persoonlijk genot vindt zijn eind met de dood, dus voor de egoïst volgt slechts de definitieve dood, voorzover hij egoïst is.

En ziet daar, mijns inziens, de diepste en in zekere zin, de gezuiverde betekenis van 't woord van het Evangelie (dat ook op een paradox lijkt): „Wie zijn leven zal trachten te behouden, die zal het verliezen, en wie het zal verliezen, die zal het behouden" (Lucas XVII, 33).

Ziet daar nu wat de betekenis is van: leven *sub specie aeternitatis*, „de eeuwigheid beleven in het kortstondige", zoals het werd aanbevolen door o.a. Spinoza.

Zo vervangen wij het *Memento mori* (Gedenk dat ge sterft), dat in wezen subjectief en egoïstisch is, door het objectieve en onbaatzuchtige *Memento vivere* (Gedenk dat ge leeft) van het universalisme.

Memoblaadjes (4)

René van Elst (foto pag. 8)

Vrouwen en kinderen eerst?

Paul Hopster schreef in zijn DVG-brochure "Het goede doden" (ca. 1980): *'Een van de vragen uit een zeer bekende Amerikaanse intelligentietest (subtest gezond verstand) is: waarom moeten bij een schipbreuk vrouwen en kinderen het eerst worden gered? Een van de goede antwoorden is: omdat kinderen een langer leven voor zich hebben. Deze vraag – en dit antwoord – impliceert dat het tot het gezonde verstand gerekend wordt de waarde van verschillende levens tegen elkaar af te wegen als het gaat om een beslissing over leven en dood.'*

Kennelijk vonden de opstellers van die test het vanzelfsprekend dat bij zo'n ramp eerst de vrouwen en kinderen in de reddingsboten mogen gaan, overeenkomstig het bevel van de kapitein van de Titanic in 1912. En kennelijk waren er naar hun mening verschillende goede antwoorden op de vraag waarom dat zou moeten. Ik heb me al lang afgevraagd waaróm eigenlijk, zeker al toen ik 12 was; daarover straks nog iets. Nu, 53 jaar verder, kan ik via Google naar een antwoord zoeken. Wat ik dan wél vind is waar deze 'regel' – die helemaal geen officiële regel is in het zeerecht – vandaan komt. Ik lees ook dat vrouwen bij scheepsrampen in doorsnee geen betere overlevingskansen hebben gehad dan mannen en dat men over het algemeen het eerst degenen helpt die de meeste hulp nodig hebben, zoals gewonden, kinderen en bejaarden. Wat ik echter nièt kan vinden is het waaróm van 'vrouwen en kinderen eerst'.

De reden 'omdat kinderen een langer leven voor zich hebben' is een gevoelsmatige. Deze reden wordt duidelijker als er van twee personen één gered kan worden; de een is een kind, dat nog een heel leven voor zich heeft, en de ander een bejaarde, die zijn leven grotendeels achter de rug heeft. Zo bekeken is er wel wat voor te zeggen dat de jongsten voorrang krijgen in de sloepen.

Dit zegt echter niets over de voorrang voor vrouwen. Zijn die nodig om de kinderen te verzorgen? Is het een kwestie van ridderlijkheid? Is een vrouw meer 'waard' dan een man? Een overweging zou kunnen zijn dat mannen fysiek het beste in staat zijn om vóór te dringen en dat dat voorkomen moet worden.

Volgens mij is het 'goede antwoord' sociaal/biologisch van aard en is het niet of nauwelijks van toepassing op scheepsrampen. Het gaat uiteindelijk om het voortbestaan van een volk of zelfs van de menselijke soort in situaties waarin dat voortbestaan wordt bedreigd. Stel dat een vulkaanuitbarsting de hele bevolking van een Zuidzee-eiland in gevaar brengt. Er zijn prauwen om mee naar een klein eilandje verderop te varen, maar niet iedereen kan daar tegelijk in en er is geen tijd meer om heen en weer te varen. Wie krijgen voorrang? Het punt waar het om gaat is dat mensen niet alleen waarde hechten aan hun individuele bestaan, maar ook aan dat van hun samenleving. De bevolking van het eiland kan het snelst weer op peil worden gebracht – als de vulkaan tot rust is gekomen – als zij hoofdzakelijk uit vrouwen en kinderen bestaat met een klein aantal mannen; dat vereist geen nadere uitleg. Als herstel van de bevolking het doel is, kiest men er dus voor dat vooral mannen zich opofferen.

Aangezien bij een scheepsramp geen heel volk, laat staan de hele menselijke soort, in gevaar is, dient de vrouwen-en-kinderen-eerst-regel in zulke gevallen geen concreet doel. Mij dunkt dat het bij een scheepsramp de voorkeur verdient om geen tijd te verspillen met selecteren, maar gewoon zoveel mogelijk mensen te redden en daarbij hulp te geven aan degenen die hulp nodig hebben. Maar ik heb makkelijk praten...

Dat ik me toen ik twaalf was al afvroeg hoe het zat met die vrouwen-en-kinderen-eerst-regel, weet ik omdat ik toen een grappig gedicht ("Die verschrikkelijke nacht van toen" uit een verhaal van Pat Andrews in het Margriet Vakantieboek 1961) uit mijn hoofd heb geleerd om voor te dragen tijdens een schoolreisje met een binnenvaartschip. Ik had geen daverend succes, maar ik vind het nog steeds vermakelijk... Het boek heb ik niet meer, de tekst nog wel. Enkele strofen wil ik u niet onthouden. Het scheepje *Bonk* uit Rotterdam vaart uit in noodweer, waarna de wind aanzwelt tot een orkaan en schipbreuk dreigt.

"Vrouwen en kind'ren eerst gered,"
roept fier de kapitein.
Er is echter geen kind aan boord
Er blijkt geen vrouw te zijn...

De kapitein is reuze kwaad,
de zeelui staan daar stram.
Vergeten zijn de passagiers,
Dus: terug naar Rotterdam!

Met vijftig vrouwen, in gezelschap van
hun talrijk huilend kroost,
vaart *Bonk* de harde storm weer in,
de koers is noord-noord-oost.

[Dan geeft de kapitein opnieuw zijn bevel...]

Zij laten vrouwen, kind'ren snel
In reddingsboten neer,
maar zelf blijven ze aan boord;
Geen boten zijn er meer.

Zij redden al de passagiers,
maar konden zelf niet mee...
Zij moesten blijven op hun schuit,
En kwamen om in zee.

TOT ZOEVER

Nederlands Uitvaart Museum

Dik Kruithof

In 2002 was ik in Kassel voor de grote kunsttentoonstelling Documenta en toen werd ik getroffen door affiches voor een museum waarop een liggende koning of pion was afgebeeld. Het bleek te gaan om een uitvaartmuseum, iets wat de Duitsers Museum für Sepulchralkultur noemen. Het bestaat nog steeds en viert dit jaar zijn twintigjarig bestaan.

Museum für Sepulchralkultur

Zover was Nederland toen nog niet. Het Nederlands uitvaartmuseum Tot Zover werd in december

2007 geopend en is gevestigd in de voormalige directeurs- of doodgraaferswoning en een moderne aanbouw op begraafplaats en crematorium De Nieuwe Ooster in de Watergraafmeer in Amsterdam. Groot is het museum niet en toen ik het bezocht was er een tentoonstelling gewijd aan zelfmoord of eigendoding zodat de eigen collectie beperkt bleef tot twee zalen, een met als thema rituelen en een over rouw en herinnering.

Bij rituelen wordt je direct getroffen door zeven doodskisten met symbolen die vertellen welke rituelen bij zes godsdiensten horen: joden, katholieken, moslims, chinezen, surinaamse creolen, surinaamse hindoes en als zevende daarnaast de persoonlijke uitvaart. De symbolen zijn natuurlijk de boeken thora, bijbel,

Dik Kruithof (Markelo, 1947) is secretaris van De Vrije Gedachte

koran, tao te tjing en bhagavad gita maar ook lijkwades, geurende stoffen zoals lotuspoeder, kamfer en muskus.

De persoonlijke uitvaart is gebaseerd op het draaiboek geschreven door een ms-patient over wat er na zijn overlijden moest gebeuren met zijn lichaam en welke ruimte er moest zijn voor rouw en herdenking: *“Merijn wilde geen standaard uitvaart maar een uitvaart met een informele sfeer. Zoals hij geleefd had wilde hij ook sterven. Tevens wilde hij zijn nabestaanden de kans geven om goed afscheid van hem te kunnen nemen. ... Opmerkelijk is de terugkeer van oude gebruiken, zoals de thuisopbaring en het zelf dragen van de kist. Deze rituelen geven de verantwoordelijkheid terug aan de nabestaanden. Het gevoel van betrokkenheid is hierdoor groot.”*

De getoonde collectie is verder erg ruim en er is aandacht voor de geschiedenis van de lijkverbranding (de grote verenigingen behoren tot de sponsors van het museum):

Er is veel te zien rond het hele gebeuren rond rouw en herinnering met oude haarschilderijen,

dodenmaskers, filmfragmenten, kisten en urnen, maar er is bijvoorbeeld ook een collectie schaalmodellen van lijkwagentjes.

De tentoonstelling ging over zelfdoding en was zonder meer indrukwekkend. De Belgische schrijver David van Reybrouck schreef in 2014 dat er sinds 2000 wereldwijd meer mensen zijn omgekomen door zelfdoding dan er slachtoffers waren in de eerste wereldoorlog. “De oorlog lijkt in het hoofd gevaren”. Er zijn een paar getuigenissen te zien die afkomstig zijn van een tentoonstelling in 2014 in Brugge. Van Reybrouck interviewde nabestaanden in West-Vlaanderen, waar het zelfdodingscijfer heel hoog ligt. Hij maakte ook een gedenkplaats, vergelijkbaar met de begraafplaatsen voor de WOI slachtoffers. Een indrukwekkende foto daarvan hing in Tot Zover.

Antieke ongeloofsbelijdenis in steen

Anton van Hooff (foto pag. 12)

Van alle antieke denkrichtingen spreekt de filosofie van Epikouros (341-270 vC) vrijdenkers het meest aan. Volgens dit antieke humanisme bestond alles alleen uit materie. De dood was dus niets meer dan het uiteenvallen van de atomen die in de eeuwige cyclus nieuwe samenstellingen aannamen. Bij het sterven verdween de waarneming, dus betekende de dood niets.

Het epicurisme werd al in de oudheid beschouwd als verfoeilijk atheïsme en als een vulgaire verheerlijking van het genot, *hèdonè* – nog steeds heeft ‘hedonisme’ een kwalijke klank. Het dolf uiteindelijk het onderspit tegen zweverige stromingen als die van de Stoa, het neoplatonisme en het christendom.

Maar in de tweede eeuw van de jaartelling waren er nog genoeg epicureeërs die voor hun overtuiging durfden uitkomen. Zo iemand was ene Diogenes, een gegoede inwoner van de Klein-Aziatische stad Oinoanda. Hij liet omstreeks 130 nC ter onderrichting van zijn stadgenoten de leer van Epikouros in een monumentale inscriptie vastleggen in een muur van zo’n 80 meter lang. De tekst is geschonden en in brokken teruggevonden, vandaar onzekerheden, aangegeven met [...], maar er is genoeg bewaard om te genieten van deze antieke belijdenis van ongeloof.

Begaan met zijn medemensen die waanvoorstellingen over de ziel hadden, schrijft hij aan het begin, om hun met zijn geestelijke medicijn te hulp te komen:

Ik verklaar dat de loze vrees voor de dood en dat goden velen van ons in de greep hebben, en dat het ware genot niet door theaters, baden, parfum en zalven wordt gewekt – die zijn goed voor de massa – maar door de natuurwetenschap [...]
en zo, zonder me in de politiek te mengen, [medeburgers,] zeg ik deze dingen door middel van mijn inscriptie, alsof ik wel actie voerde, en probeer ik te laten zien dat wat goed is voor onze natuur, namelijk ongestoord leven, voor allen zon-

der uitzondering hetzelfde is [...]
Nu ik de tweede reden van mijn inscriptie heb vermeld, ga ik verder met waar het mij om gaat, en [leg uit] hoe en wat dat is. Want omdat ik al in de avond van het leven ben gekomen, door mijn hoge leeftijd al bijna op het punt het leven te verlaten, wilde ik nu, voor het te laat is, met een [fraaie] lofzang op het volmaakt genieten degenen die de goede instelling hebben te hulp komen [...]
omdat de inscriptie in elk geval meer mensen bereikt, heb ik gebruik willen maken van deze zuilengalerij om de heilbringende geneesmiddelen in het openbaar te presenteren en die middelen heb ik zelf [volledig] beproefd.

Hierna volgt een uitvoerige uiteenzetting van de materialistische atoomleer die van alle angsten voor hogere machten bevrijdt. In een ander bewaard fragment verzet Diogenes zich tegen het verwijt van atheïsme; het zijn integendeel de anderen die godloochenaars zijn, want epicureeërs hebben de juiste opvatting over de goden door hen niet verantwoordelijk te maken voor allerlei onheil. In het stuk over de moraal lezen we:

Ik zeg nu zoals altijd, luid roepend tot alle Grieken en niet-Grieken dat genot het doel van de beste levenswijze is.

De levensvreugde, *hèdonè*, wordt vergald door onredelijke angsten: *Wel, wat zijn de verwarrende emoties? Het zijn angsten – voor de goden, dood en pijnen – en bovendien verlangens die de grenzen door de natuur gesteld, te buiten gaan.*

Diogenes heeft ook een brief van eigen hand in de inscriptie laten vastleggen. Daarin schreef hij onder meer:

Ik heb geen angst wegens de [...]
Tantalossen) die sommigen in de onderwereld beschrijven, en ik hui- ver ook niet als ik aan het vergaan van het lichaam denk, want ik ben ervan overtuigd dat we geen gevoel hebben, zodra de ziel zonder ge- waarwording is.*

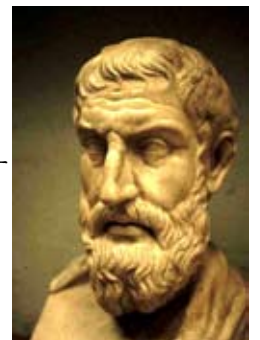
De inscriptie moet zo’n honderd jaar zichtbaar zijn geweest. Of zij veel van Diogenes’ stadgenoten tot inkeer heeft gebracht valt te betwijfelen. Ook in Klein-Azië waren de vooroordelen tegen epicureeërs wijdverbreid. Er traden allerlei goeroes op. Niet voor niets sloeg het christendom er al vroeg wortel. Het blijft echter bemoedigend dat al zo vroeg in het antieke Turkije iemand zijn gezonde verstand gebruikte en daarvan zeer publiek durfde getuigen. In mijn *Sterven in stijl. Leven met de dood in de klassieke oudheid* dat in november bij Ambo/Anthos verschijnt, heeft de Oinoanda-inscriptie een plaats gekregen tussen andere epicureïsche teksten die het vrijdenkersgemoed goed doen.

*) Tantalos was wegens allerlei vergripen door de goden gestraft. Hij stond in de onderwereld in het water, maar als hij zich bukte om zijn dorst te lessen stroomde het weg. Boven zijn hoofd hing heerlijk fruit, maar als hij ernaar reikte, werd het door een windvlaag onbereikbaar gemaakt.

Fragment van de inscriptie van Diogenes in Oinoanda

Buste van Epikouros; in-tellectuelen plaatsen borst-beelden van hun favoriete denker in de studeerkamer.

Hiernamaals of hiernooitmaals

Tom van Ewijk

Hierna...

In de boekenkast van mijn ouders was ene Mgr. Dr. Robert Klimsch vertegenwoordigd met zijn destijds voor katholieken opzienbarende boek "De Hemel". Ik was in 1939, bijna zes, nog te jong om het te lezen. Mijn moeder was er zeer van onder de indruk. Zij sprak erover met mijn oudere broers en zusters, met familieleden en met – uiteraard – roomse vrienden. Nou, het was me nogal wat: die geleerde prelaat wist zomaar te vertellen wat je na je dood in de hemel stond te wachten. En wat ik me daarvan als kind herinner, was dat we elkaar later allemaal weer zouden terugzien. Ik weet nog dat ik dat een fijn en geruststellend vooruitzicht vond. Zekerheid voor alles. De enige die er aan twijfelde, was mijn vader: "Ik weet bij god niet wat ik ervan denken moet, ik wacht het maar af." En dat was reëel geredeneerd. Maar niet alleen de katholieken, heel de christenheid gelooft in het hemelse leven na de dood. En bij de christenen blijft het niet, want ook de moslims geloven in hun privé paradijs, maar dan in de eerste plaats bedoeld voor mannen die daarboven zullen worden bediend door maagden met gazelleogen. Of die maagden ook maagdelijk zullen blijven, wordt in de Koran niet vermeld.

Het jodendom neemt ten aanzien van het hiernamaals verschillende standpunten in. Daarvan is de meest algemene zienswijze: wachten op de wederkomst van de messias, fysieke wederopstanding na de dood en vervolgens een leven zonder zorgen. Hindoes en boeddhisten geloven in reïncarnatie, met dit verschil dat de hindoe gelooft dat een 'ik' steeds opnieuw een lichaam aanneemt, en de boeddhist liever spreekt van een reeks wedergeboorten in nieuwe levens, waarin geen sprake is van een eeuwigdurend 'ik' dat de hoofdrol vertolkt. Ook westerse esoterische groeperingen als theosofen, antroposofen en roze kruisers geloven in reïncarnatie. Wijd verspreid in Aziatische en Afrikaanse landen is de verering van de voorouders, wier geesten in contact blijven met de levenden. En tot mijn verbazing kwam ik onlangs te weten dat er warempel ook ongelovigen zijn die geen god nodig hebben, maar net als de oude Germanen geloven in een walhalla. Daarbij denk ik dan meteen ook aan de Elyzeïsche velden en de Hades of onderwereld van de oude Grieken en het Elysium van de oude Romeinen.

Voordien...

Tot zover reikt mijn kennis van de verschillende opvattingen over het hiernamaals. Er zullen er wellicht nog meer zijn, want de eeuwigheid heeft vele vergezichten. Met geen van al deze voorstellingen van een wereld aan gene zijde kan ik me verenigen. Waarmee ik niet wil zeggen dat ik ze zonder meer afwijs of dat ik er zelf geen opvatting over heb. Dat mensen hopen op een beter leven na dit leven of ervan uitgaan dat het niet bij één leven zal blijven, maar dat ze meerdere kansen krijgen, dien ik serieus te nemen alleen al vanwege het feit dat dit leven op zich hoogst on-

bevredigend is. Maar evenzeer is het een feit dat mensen aan hun leven, hoe vaak ellendig ook, toch zo gehecht zijn, dat ze hopen op hetzelfde bestaan na het aardse, maar dan in een eeuwig welbevinden zonder lijden. Een door '*wishful thinking*' geïnspireerde hemelse aarde dus. Gezien vanuit de aan dit aardse leven inherente en dagelijkse onrechtvaardigheid, willekeur en wreedheid, zal ik de laatste zijn ze dit uit het hoofd te praten. De wereld waarin wij zijn geworpen, is te erg voor woorden. Wie tot de weinigen behoort die het voorrecht genieten min of meer beveiligd en in betrekkelijke welstand te leven, kan zich niet echt gelukkig voelen als hij denkt aan het ongeluk van de meeste mensen op dit ondermaanse. Zij die in een hemel geloven, koesteren een tragische wens. Een wens die niet weinig wordt beïnvloed door angst voor de dood. Deze angst is niet alleen een kweuling voor gelovigen, maar voor ons allemaal. Toch is het, lijkt mij, niet de dood als zodanig, die de angst veroorzaakt, maar het doodgaan ofwel het sterven. Wat gaat er aan mijn dood vooraf? Hoe gebeurt het en wanneer?

"Aangezien ik iemand ben die voortdurend op zijn gedachten blijft broeden en ermee rondloopt, ben ik ieder moment ongeveer zo goed als ik kan op de dood voorbereid. Als hij plotseling komt zal hij mij niets nieuws leren." Aldus Michel de Montaigne in zijn essay 'Filosoferen is leren te sterven'. Ik kan mij als nu 81-jarige in deze tekst herkennen. Er gaat geen dag voor-

bij, of ik denk aan mijn dood. Maar wel zonder chagrijnig rond te lopen en als een oude monnik '*memento mori*' te prevelen. Ik huldig het standpunt: iedere dag is er één. En zolang het leven mij gunstig gezind is, zal ik ervan genieten voor zover ik mijzelf en anderen er niet mee schaad. Ook mij zal een plotselinge dood niets nieuws leren, maar dan moet het wel écht plotseling. Daar hoop ik op. Maar wát als mij eraan voorafgaand een langdurig en pijnlijk ziekbed is beschoren? Of dat mij wordt meegedeeld dat ik nog maar een paar maanden te leven heb? Wellicht verlang ik er dan juist naar te sterven, in welk geval euthanasie, wat mij betreft, het aangewezen perspectief is. Je merkt trouwens al meteen dat het woord plotseling maar heel relatief is. Want wat ervaar ik vooraf tijdens een dodelijk ongeluk? Wat een zegen als ik er op dat moment nauwelijks weet van heb. Maar geen zegen als ik eerst nog een tijdje lig te kreperen van de pijn. Ook al realiseer ik me dagelijks dat ik sterfelijk ben en dus in dit leven slechts één zekerheid heb, dan hoop ik toch, hoe goed voorbereid ook, dat de dood mij niets nieuws zal leren. Want als 'plotseling' eens niet des doods bedoeling is? Daar geeft Montaigne geen antwoord op. Of het moet zijn dat wij, zoals hij zegt, *"ons de dood in al zijn verschijningsvormen ieder moment voor de geest moeten roepen."* Met alle respect, maar daar begin ik niet aan. Eenmaal dood ben ik er niet meer, ben ik opgehouden te bestaan. Met deze gedachte heb ik vrede. Wat is er erg aan? Je kunt het enigszins vergelijken met een narcose of

Tom van Ewijk (1934) is filosofisch geschoold, journalist van professie, werkzaam als vertaler en essayist, auteur van onder andere *Maatschappij of Haatschappij* (Uitgeverij Aspekt 2009).

een diepe, droomloze slaap. Dan laat je 'cogito' het afweten, dan ben je er even niet voor jezelf. In de dood is 'even' veranderd in 'voorgoed'. Je 'ik' is niet meer. Probleem opgelost.

Een misplaatste grap

Is daarmee voor mij de kous af? Nee, zo gemakkelijk wil ik mij er niet van afmaken. Akkoord, dood is dood, dat zal me geen zorg meer zijn. Maar zover is het nog niet en dus neem ik de gelegenheid te baat, wat meer over een vermeend hiernamaals na te denken. Zou ik dan toch stiekem op een hemel hopen? In alle oprechtheid: nee. In een eeuwig leven, voortdurend in het aangezicht van God, vervel ik me tenslotte toch dood. Voltaire noemt leven na de dood een *"mauvaise plaisanterie"* ofwel een misplaatste grap. Reïncarnatie misschien? Dat zou ik niet radicaal willen uitsluiten, maar ik moet er toch niet aan denken. Ik heb eerder reïncarnatieangst dan doodsangst. Terugkeer in dit leven en wellicht niet één keer maar verschillende keren? En wat staat me dan te gebeuren? Alles is mogelijk: bittere armoe, langdurige gevangenschap, marteling, invaliditeit, ongeneeslijke ziekte, vluchteling in een burgeroorlog, dood door ophanging... Ga zo maar door, want je moet toch immers alles doormaken voordat je cyclus voltooid is? Nee, als er dan toch zoiets is wat met een hiernamaals verband houdt, dient er een bemoedigende gedachte vanuit te gaan. Dat hebben christenen en moslims in elk geval goed begrepen. En ik moet zeggen dat ik hun hoop op een beter leven begrijp, hoewel ik er niet in geloof.

Geesten

Een heikel hiernamaalsonderwerp vormt het spiritisme. Ook een geloof, waarbij je haast niet meer hoeft te geloven, want het brengt bij wijze van spreken de wereld van 'gene zijde' bij je in de huiskamer. Ik kan niet zeggen dat ik er ooit onvoorwaardelijk in geloofde, wel dat het me een tijdlang fascineerde. Ik stelde me al gauw kritisch op, want bij elk geloof, dus ook het spiritisme, vind je fanatiekelingen die dol zijn op zelfgemaakte dogma's en je dwingen te zien wat zij denken te zien. Ik heb een medium meegemaakt – op zich een best mens – dat erg haar best deed, maar mij niet overtuigde. Het klopte vaak van geen kanten wat er over haar lippen kwam. En toch heb ik ook sessies van een medium bijgewoond, een zogeheten dieptrance medium, dat zijn zelfbewustzijn helemaal kon uitschakelen

en mij van begin af aan frappeerde en van zijn mediale gave volledig overtuigde. Hij was geen talenwonder, maar als het zo uitkwam sprak hij elke taal, van Frans tot Japans. Over de toestand in eigen land of elders op de wereld deed hij treffende uitspraken en voorspellingen die later alle verifieerbaar waren. Hij was een eenvoudig en nuchter man. In een vraaggesprek over zijn werk als medium zei hij: "Ik ben ermee doorgegaan, ik zag er meer

goed dan kwaad uitkomen. Om eerlijk te zijn: ik geloof nou ook wel dat het geesten zijn, maar zeker ben ik er nog steeds niet van."

Inderdaad een eerlijk antwoord. Ook hier valt niets met stelligheid te bewijzen, maar afwijzen zal ik het zeker niet. Er zijn gewone mensen met helderziende en mediamieke gaven zonder pretenties en zonder binding aan wat voor geloofsovertuiging of esoterisch genootschap ook. Wat ik soms van ze te horen krijg is in elk geval het overdenken waard. Hier geldt het woord van Ludwig Wittgenstein, althans zoals ik meen het te moeten opvatten: *"waarover men niet kan spreken, moet men zwijgen."*

Het heelal

Spreeken kan ik hier wel over Julianus Apostata (de Afvallige), de derde christenkeizer na Constantijn. Behalve succesvol veldheer was hij neoplatoons filosoof en auteur. Hij ruilde zijn christelijk geloof, waarin hij was opgevoed, maar geen voeling mee had, in voor de romeinse goden van zijn voorouders. Hij stierf, 31 jaar oud, op het veld van eer. Volgens de overlevering waren zijn laatste woorden: *"Waarom treuren om een ziel die op het punt staat zich te scharen onder de sterren."*

Deze woorden spreken tot mijn verbeelding. Ze wijzen richting heelal.

Daar is ruimte voor vele miljarden sterren binnen ons zonnestelsel en eindeloos ver daarbuiten. Wat een mooi vooruitzicht om straks als ster in een melkwegstelsel te stralen. Dat lijkt me in vergelijking met een overbevolkt hemelrijk een schitterende oplossing, immers aan ruimte geen gebrek. Gekheid natuurlijk, maar toch zou je er op kunnen doordenken. Gesteld dat er zoiets bestaat als een hiernamaals waar je overgaat in een vorm van energetische kracht. Waar of niet, maar dat komt mij reëler voor dan een leven na de dood. Maar goed, om bij dat leven te blijven: dat kan toch geen leven zijn zoals wij het nu kennen. Of zou het soms kunnen dat we reïncarneren op een andere bewoonbare planeet ergens in dat duizelingwekkende heelal waarin onze aarde slechts een speldeknoopje is? Dat er andere planeten zijn met aardse hoedanigheden wordt tegenwoordig niet zonder meer door de wetenschap onmogelijk geacht. Er zijn zelfs al planeten ontdekt die op de aarde lijken, maar die wel om andere sterren draaien dan de zon van ons zonnestelsel en daarom exoplaneten worden genoemd. Komen we na onze dood op een exoplanet terecht? Mij best. Maar hopelijk is er voor spreading gezorgd over meerdere exo's,

anders zitten we straks weer in het schip van de volgende overbevolking. Al die miljarden mensen die geleefd hebben, die nu leven en zich miljardenvoudig voortplanten in de toekomst zie ik na hun dood niet bij elkaar op één zo'n exoplaneet. Toch zijn al die miljarden mensen bij elkaar maar een handvol vergeleken met het oneindige aantal sterrenstelsels. Maar of we na dit leven, waar ook in het heelal, in een ander aardse leven zullen overgaan lijkt mij onwaarschijnlijk. Even onwaarschijnlijk als dat de mensheid nog tijdens dit aardse bestaan, volgens de 'voorspelling' van astronaut André Kuipers, zich over het heelal zal verspreiden. Dát wordt wat, want we zijn nu al druk bezig het firmament te vervuilen. Ik zie ze al staan op Mars, al die eengezinswoningen...

Ik had het over geloof in een hemels paradijs als tragische wens. Daarmee wil ik niet zeggen dat doodsangst de eerste oorzaak van deze wens hoeft te zijn, want dat kan evengoed ook doodsverlangen zijn. We sterven niet allemaal op dezelfde wijze. Maar wat ik hier versta onder tragiek is, dat we naar rust en zekerheid verlangen die het aardse bestaan ons niet verschaft. Bij de wens is inbegrepen dat het goede wordt beloond en het kwade bestraft. De wereldellende stelt ons tijdens ons leven voor het onoplosbare probleem van de tegenstelling tussen het kwaad c.q. het lijden en het goede. De hoop van de gelovigen is dat er ooit rechtvaardigheid zal geschieden, als door God de bokken van de schapen zullen worden gescheiden. Dat dit niet zal gebeuren is voor hun een onaanvaardbare gedachte. Het wachten is op een betere wereld die op aarde niet zal worden verwezenlijkt, maar na de dood, dankzij het geloof, reëel zal zijn.

Goed en kwaad

Hemel of geen hemel, ik moet zeggen dat ik, hoezeer ik ook die betere wereld betwijfel, overhoop lig met de fenomenen goed en kwaad die mijn leven en dat van alle anderen juist grotendeels bepalen. Nu lijkt Spinoza het mij gemakkelijk te maken. Deze filosoof ontkent het kwaad en de vrije wil. Wij maken deel uit van de Natuur – voor Spinoza hetzelfde als God – en zijn aan de natuurwetten onderworpen. In de visie van Spinoza bestaat er voor God-Natuur geen objectief kwaad, waaruit volgt dat ook de mens er niet verantwoordelijk voor kan zijn, immers hij beschikt bovendien ook niet over een vrije wil. Met de ontkenning van het kwaad kan, volgens Spinoza, de mens zich ten doel stellen,

zich te verlossen van de angst. Pas dan is hij vrij. Ik citeer: *"Een vrij mens denkt aan niets minder dan aan de dood; en zijn wijsheid bestaat niet uit het overpeinzen van de dood, maar uit dat van het leven"* (Ethica). Dat is prachtig gezegd door een voortreffelijk mens als Spinoza was, maar ik kan het slechts lezen als eenmansfilosofie. Achteraf beschouwd heeft hij het mij niet gemakkelijk gemaakt. Ik blijf met goed en kwaad overhoop liggen. Dat de mens in principe onderdeel van de natuur is en onderworpen aan haar wetten, kan ik niet ontkennen. Maar verder wil ik met deze lotsbepaling niet gaan, want de mens ligt er niet in vast. Hij is sinds zijn oorsprong niet dezelfde gebleven, maar heeft zich spectaculair ontwikkeld en is niet blijven stilstaan bij Spinoza. Hij heeft zich losgemaakt van de natuur met behoud van zijn fysiek en zijn natuurlijke behoeften. Hij is het enige losgebroken dier in de tuin van God-Natuur en het laat zich niet vangen. Hij is ook het enige dier dat van zichzelf *"cogito, ergo sum"* (Ik denk, dus ik ben) kan zeggen. En behalve zijn vrije wil om keuzes te maken, beschikt hij over een geweten dat hij naar believen kan in- en uitschakelen. Met zijn natuurwetenschappen is hij in staat natuurwetten zo niet onderuit te halen dan toch sterk naar zijn hand te zetten.

Doelloze vragen

Ik zie geen kans, het kwaad waartoe de mens in staat is, noch het goede dat evenzeer tot zijn mogelijkheden behoort, te objectiveren. Daar komt nog bij dat over beide begrippen op deze wereld verschillend wordt gedacht. Simpel gezegd: wat in de ogen van de een goed is, kan kwaad betekenen voor de ander. Arthur Schopenhauer is van mening dat het absolute goede en kwade vanwege hun subjectiviteit niet of moeilijk kunnen worden vastgesteld, afhankelijk als zij zijn van doel en geloofsovertuiging of ideologie. Maar om het eenvoudig te houden, is het toch niet moeilijk te erkennen dat kwaad als genocide, terrorisme, (burger)oorlogen, politieke dictatuur als absoluut kwaad moeten worden aangemerkt, al zullen de aanstichters er anders over denken. Tot het absolute kwaad moeten bijvoorbeeld ook het bankwezen en de wapenindustrie worden gerekend. En als noodzakelijk, maar niet minder kwaadaardig kwaad hoort veel politiek, waar ter wereld ook bedreven, hier eigenlijk eveneens te worden genoemd. Als ik dan de rampzalige gevolgen van het menselijk kwaad overdenk en ze vergelijk met het kwaad dat natuurrampen aanrichten, meen ik een groot verschil tussen menselijk en natuurlijk kwaad te kunnen vaststellen. Het eerste kwaad is in feite onnodig en onmenselijk, het tweede kwaad is van nature nodig en als zodanig geen kwaad te noemen. Natuurrampen als aardbevingen, orkanen en overstromingen zijn noodzakelijk én oorzakelijk binnen het natuurlijke systeem dat zich van kwaad noch goed bewust is. Dat wij daar aan onderworpen zijn, hoeft niet te worden betwist. Maar omdat wij ons juist wel bewust zijn van goed en kwaad en beide van elkaar kunnen onderscheiden en zij in ieders bestaan de hoofdrollen vervullen, kunnen wij het kwaad niet ontkennen. Doen we dat toch, dan spreekt ons geweten, hoewel het de vraag is, of we ons daar iets van willen aantrekken. We zijn er wel mee toegerust en het maakt deel uit van ons denkvermogen ofwel de rede. Door de rede staan we niet meer op één lijn met de natuur. We staan er met een voet buiten en met een voet in, want voor ons zelfbehoud kun-

nen we niet anders. Daaruit volgt dat wij, ter handhaving van onszelf, verantwoordelijk zijn voor het behoud van onze leefomgeving. Dat doet een beroep op onze rede. En met die rede hebben we heel wat te stellen. De grote vraag is: wat is de reden dat wij ons door de rede onderscheiden van de dieren, terwijl wijzelf feitelijk ook dieren zijn? Deze vraag splitst zich in vele vragen waarover

filosofen zich al eeuwen het hoofd breken. Vragen als die naar het waarom, het waarvoor, het waarheen, het hoe, het wat. Geen enkel antwoord is bevredigend, het komt neer op gissen en zich weer vergissen. Wat de zin van het leven is mag voor sommigen duidelijk zijn, anderen vinden het een onzinnige vraag of krijgen niet eens de gelegenheid zich die vraag te stellen. Allemaal proberen we het hoofd boven water te houden in de oceaan van de willekeur. Wat is het doel daarvan? Ook weer een doelloze vraag! Waarom zoveel nood en leed dat niet wordt gelenigd? Geen antwoord.

De zin van het bestaan

Ik denk nu aan de eerste vraag uit de katechismus van mijn katholieke opvoeding: *"Waartoe zijn wij op aarde?"* Antwoord: *"Wij zijn op aarde om God te dienen en daardoor in de hemel te komen."* Tja, als het zo simpel zou zijn. Maar toch is de vraag terecht. Want in wezen is het niet het geloof die hem stelt, maar de rede waarmee ieder mens, gelovig en niet-gelovig, is begiftigd. Geen ander dier zal zich deze vraag stellen. Zou er dan toch zoiets als een hiernamaals bestaan, waarbij ons denkvermogen tekortschiet om het te bevatten? Of leef ik slechts om mijn genen door te geven aan volgende generaties? Het succes daarvan moeten die generaties dan maar afwachten, 't is maar net hoe die genen uitpakken. Tot mijn ergernis ben ik een piekeraar die zich aftobt met allerlei vragen en constatering, waarvan mijn omgeving zegt: "waar maak je je druk over?" of "man, daar moet je niet aan denken." 's Nachts, als ik wakker word, kom ik niet meer in slaap. Een chaos van beelden en gebeurtenissen uit heden en verleden, hetzij privéleven of wereldgebeuren, dient zich aan en laat me niet meer met rust. Gevoelens als spijt, medelijden, machteloosheid, verontwaardiging, ontzetting, zorgen voor passende begeleiding. Ik kom er niet van los, maar zie tegelijk de nutteloosheid ervan in. Want wat heeft het inderdaad voor zin ermee bezig te zijn? Maar nu licht toch even het nagloeende kaarsje uit mijn katholieke verleden op. Want waar dient dan die uitzonderingspositie voor, die wij mensen door onze rede op aarde innemen? Licht er toch nog iets anders in het verschiep? Ik laat de vraag maar voor wat hij is en sluit mij aan bij Spinoza die onsterfelijkheid slechts in de onpersoonlijke vorm aanvaardde in het steeds meer verenigd worden met God-natuur ofwel de pantheïstische versmelting van het individu met het Al. Ook Arthur Schopenhauer denkt in deze richting. In zijn verhandeling *Tod und Sein* wijst hij erop dat *"achter ons aardse bestaan iets anders steekt dat voor ons pas toegankelijk wordt als wij de wereld van ons afschudden"*. Aan het eind stelt hij: *"want in zijn (Esse),*

niet in aardse bezigheden (Operari) ligt onze vrijheid".

Denkend en schrijvend in de eenzame natuur van Walden, waar hij zich had teruggetrokken, noteerde de Amerikaanse filosoof Henry David Thoreau in zijn dagboek: *"Soms, als ik mij in mijn boot op de vijver van Walden laat drijven, houd ik op te leven en begin te zijn."* Een herkenbare ervaring die je bijvoorbeeld kunt hebben tijdens een wandeling, waarbij je genietend van het landschap er gedachteloos in kan opgaan, even bevrijd van jezelf. En nu denk ik aan een gedicht van de Soefi-mysticus Mirzā Khán Ansāri (11^e eeuw) waarmee ik wil besluiten. Iedereen mag "Hem" in de eerste strofe vertalen volgens zijn of haar eigen overtuiging. Voor de een is het God, voor de ander de Geest, voor deze de Natuur, voor gene een Onzegbare Scheppende Kracht. Voor mij is Hem het Zijn waarin ik ophoud te leven en waarin...

IK BEN

*Hoe zal ik omschrijven wat voor ding ik ben?
Volledig bestaand, en toch niet bestaand, ben ik door Hem.*

*Welk niets ook moge voortkomen uit het werkelijk bestaande,
De betekenis van dat niets ben ik.*

*Somtijds een spikkeltje op de schijf van de zon;
Op andere tijden een rimpeling van het watervlak.*

*Nu vlieg ik rond in de wind der gebondenheid:
Nu ben ik een vogel van de onstoffelijke wereld.*

*Ik noem mijzelf bij de naam van ijs:
Bevroren ben ik in het winterseizoen.*

*Ik heb mij in de vier elementen gewikkeld;
Ik ben de wolk in het aangezicht van de hemel.*

*Van eenheid ben ik gekomen in oneindigheid:
Werkelijk, niets bestaat, dat ik niet ben.*

*Mijn levenskracht komt uit de bron van het leven zelf;
En ik ben de spraak binnen iedere mond.*

*Ik ben het gehoor voor ieder oor;
En ook ben ik het gezicht van ieder oog.*

*Ik ben de mogelijkheid van ieder ding:
Ik ben de perceptie binnen iedereen.*

*Mijn wil en neiging zijn met allen:
Met mijn eigen daden ben ik ook tevreden.*

*Voor de kwaden en verdorvenen ben ik slecht:
Maar voor de goeden ben ik weldadig.*

CITAAT

Ik denk dat het lastige van een kritisch denker of een atheïst of een humanist zijn is, dat je gelijk hebt. En het is heel moeilijk om gelijk te hebben ten overstaan van mensen die het fout hebben, zonder als een halve gare over te komen. Dan zeggen ze "denk je dat de meeste mensen op de wereld het mis hebben." Ja dus. Ik weet het niet aardiger te brengen, maar: ja.

Tim Minchin

Anton Constandse lezing en uitroeping van Vrijdenker van het Jaar 2015

Aan alles komt een eind, dus ook aan de behandeling van het thema 'de Dood' in deze Vrijdenker. Het is tijd om aandacht te besteden aan de actualiteit, namelijk ons evenement van 10 oktober jl.. Ons bestuur heeft voor een interessante middag gezorgd in een zeer geschikte hoofdstedelijke locatie, De Balie. De programma-onderdelen werden enthousiast en kundig aan elkaar gepraat door historicus Wim Berkelaar. In het kader van de Anton Constandse lezing 2015 hadden wij het genoegen te luisteren naar het betoog 'De exodus en wij' door hoogleraar en publicist Paul Scheffer. Scheffer werkt zijn betoog uit in een artikel voor NRC Handelsblad. DVG-lid Joseph Koenraadt was zo vriendelijk een eigen samenvatting/bespreking voor publicatie beschikbaar te stellen. Die vindt u enkele pagina's verderop in dit blad.

Na een komisch intermezzo, verzorgd door Riet Karsenbarg, sprak voorzitter Fabian van Langevelde de lofrede (laudatio) uit op de nieuwe Vrijdenker van het Jaar 2015, de publiciste en activiste Karin Spink,

en overhandigde hij haar een door Saskia Spigt vervaardigde 'la pensée libre'-plastic als aandenken. Ook de laudatio vindt u verderop in dit blad; daarna kunt u (opnieuw) kennis nemen - dat raden wij ook beslist aan - van het emotionele dankwoord van Karin Spink.

Op deze pagina gaat aan dit alles een eveneens door de heer Koenraadt geschreven persoonlijke impressie van het hele evenement vooraf. Hartelijk dank aan hem voor zijn beide bijdragen aan onze terugblik op een memorabele middag.

Na lezing van de genoemde stukken staat het u vrij om de middag (zonder het optreden van Mw. Karsenbarg) nog min of meer mee te maken of te herbeleven dank zij de video die wij op Youtube hebben gezet.

De URL is: <https://www.youtube.com/watch?v=DFL7T1R1uqk>

Zegt het voort!

Achterop dit blad vindt u nog enkele foto's in kleur.

De Redactie

'Houtskoolschets'

Een persoonlijke impressie van een vrijdenkersdag

Joseph F.M. Koenraadt

De laatste keer dat ik in Amsterdam was, was tijdens de grote demonstratie tegen kernwapens. Daarna is het er niet meer van gekomen. Dat ik Rotterdammer ben, heeft daar niets mee te maken. Eenmaal uit het Centraal Station Amsterdam werd ik overvallen door de massaliteit en drukte van mensenstromen. Een voettocht door het Amsterdamse van zo'n 25 minuten, met als eindbestemming

◀ 'De Balie' aan het Leidseplein, om als toehoorder de jaarlijkse bijeenkomst bij te wonen van 'De Vrije Gedachte' in het kader van de 'Anton Constandse Lezing' en de toekenning van de titel 'Vrijdenker van het Jaar 2015'. Het belooft, althans op papier, een meer dan interessant treffen van vrijdenkers te worden. Beduusd en enigszins geïntimideerd sta ik dan voor het gebouw De Balie. Dit lijkt absoluut in niets op het Rotterdamse NIVON gebouw, nabij de Jonker Fransstraat. Het NIVON waar ooit de aartsvader van de sociaaldemocratie, Ferdinand Domela Nieuwenhuis, zijn betrokken en geëngageerde redevoeringen hield. Neen... De Balie... is van een andere orde: meer architectonische allure, een zekere grandeur die niet direct geassocieerd zal worden met de geknechten der aarde bij wie onze FDN vooral zijn gehoor vond. Ik ben dus onder de indruk en ik hoop

dat het programma van vanmiddag mij ook zal imponeren. De ingrediënten van het programma wijzen zeker wel in die richting. Maakt de buitenkant van De Balie al indruk, de binnenkant, het interieur zeker ook. Ik sta gebiologeerd te kijken naar de houten trappen. Ik voel de symboliek die de architect waarschijnlijk heeft bedoeld en geprobeerd uit te drukken met zijn ontwerp: een bijna eindeloze trap naar boven om uitdrukking te geven aan de menselijke ambitie om verder te komen, om de status quo te doorbreken, de dynamiek te ervaren en vooruitgang te boeken.

Het jaarlijkse treffen is in de grote zaal. Een soort van collegiumte

Joseph F.M. Koenraadt (Rotterdam 1951), filosoof (ex-docent).

in een tribune-opstelling. Het bestuur van 'De Vrije Gedachte' heeft Wim Berkelaar gevraagd om de activiteiten en sprekers in te leiden en met elkaar te verbinden, naast het sturen van de eventuele discussie met de toehoorders.

Berkelaar► weet van wanten en doet het bijzonder professioneel met hier en daar een kwinkslag, dus vooral soepel. Prima. Ik zie

ook René van Elst, die deel uit maakt van de redactie van De Vrijdenker, artistiek in de weer met zijn camera. Zoals altijd slaagt Van Elst erin belangrijke momenten te vereeuwigen op zijn geheugenkaartje.

Op het programma staan twee onderscheiden onderwerpen. Allereerst gaat de prestigieuze eretitel van Vrijdenker van het Jaar voor het eerst in de geschiedenis naar een vrouw, Karin Spaink. De Anton Constandse Lezing wordt dit jaar verzorgd door Paul Scheffer.

De voorzitter van de vereniging Fabian van Langevelde introduceert Paul Scheffer. Paul Scheffer is een eminent wetenschapper met behoorlijk wat publicaties op zijn palmares, waarnaar wordt verwezen. Eigenlijk behoeft Scheffer geen introductie. Dat blijkt al ras als hij zijn lezing 'De exodus en wij' start. De lezing neemt als vertrekpunt de rauwe actualiteit van het hier en nu, namelijk de vluchtelingenstroom of de asielcrisis. Scheffer nodigt zijn gehoor uit om met hem op verkenning te gaan naar de *ins* en *outs* van wat er nu emotioneel en rationeel gezien met de voorliggende problematiek aan de hand is. Scheffer spitst het toe op drie verkenningen. Met welke morele dilemma's heeft de samenleving te maken; welke oorzaken kunnen we wellicht aanwijzen en zijn er antwoorden te formuleren? In een doorwrocht en eloquent betoog op basis van wat steekwoorden op papier en verder improviserend, waarin Scheffer laat zien dat hij een begenadigd en overtuigend spreker is, wordt het menselijk handelen verduidelijkt. Op basis van vooral beelden van de vluchte-

lingenstromen initiëren mensen of een overtuigingsethiek, dat wil zeggen... doe wat je moet doen, wat voor consequenties dat ook heeft of ze handelen volgens een verantwoordingsethiek waarbij ook rekening wordt gehouden met de lange-termijn-consequenties. Deze analyse van Scheffer is volgens mij wat kort door de bocht.

Natuurlijk is een vluchteling een vluchteling, zoals Scheffer betoogt; natuurlijk speelt in de beoordeling van elke situatie het waarden- en normen-apparaat mee. En daarmee een moreel appèl. Maar overweeg F. Nietzsche (*Menschliches, Allzumenschliches, ein Buch für freie Geister* en *Jenseits von Gut und Böse*); D. Swaab (*Wij zijn ons Brein*) en P. Vroon (*Tranen van een krokodil*) waaruit samenvattend naar voren komt dat moraal en ethiek worden geschraagd en verketend zijn aan een natuurlijk noodzakelijk gegeven namelijk: loyaliteit houdt net zo lang stand totdat het echte en directe eigenbelang in gevaar komt. Deftig heet het dan etnocentrisme. Kreten als ... 'Minder, minder, minder' ... 'Eigen volk eerst' ... 'Vol is Vol' ... zijn de weinig verheven exponenten ervan. Eigenlijk zijn dat de lessen van het sociaal Darwinisme. Is dit het vuige en vileine cynisme dat al in menige sociaaldemocratische salon klinkt? De primaire hersenstam onttrekt zich aan de ratio en de rede. Was het niet Baruch Spinoza die tot de conclusie kwam... 'de ervaring leert dat het menselijk handelen gestuurd wordt door rijkdom, eer en belang (zingenot)'.

De voornaamste oorzaak ziet Scheffer in de teloorgang van de Arabische Wereld in termen van een grote achterstand in bijna alles wat er voor een samenleving die vooruit wil toe doet. De democratie en de vrijheid blijven steken, de wetenschap komt niet van de grond, vrouwen blijven tweederangs burgers, weinig of geen toekomstperspectief voor vooral de jongeren. Kortom de Arabische Wereld creëert zijn eigen tekorten en gebreken waarmee het de exodus initieert.

De antwoorden zijn niet eenduidig en zeker ook niet makkelijk. Europa heeft verzuimd om helder te maken waarvoor het staat met het afschaffen van de binnengrenzen. De buitengrenzen moeten gedefinieerd worden. Het gaat hierbij ook om waardenvastheid en vrijheid en veiligheid. Samenwerken is onvermijdelijk omdat binnen(grens) ook buiten(grens) is geworden. Natuurlijk, de wereld wordt (figuurlijk) kleiner. Maar op basis van wat wij weten en constateren zou ik een andere oplossingsrichting voorstaan, namelijk door sociaal-culturele grenzen – economische grenzen en politieke grenzen aan te geven en daar criteria uit en voor ontwikkelen die gepast zijn en recht doen aan belanghebbende partijen, waardoor eenzijdigheid en verkeerd begrepen eigenbelang en liefdadigheid minder regel zijn.

Het betoog van Scheffer geeft veel prikkels tot nadenken. Wat mij betreft duik ik ook in de rapporten waarnaar Scheffer tijdens zijn betoog verwijst. Het viel mij op dat deze rapporten voornamelijk rond 2003 gedateerd zijn. Recent onderzoek? Hoe dan ook... Nadenken zit in de genen van elke vrijdenker. Dus... meer dan geslaagd.

Na een korte pauze en een hilarisch intermezzo-optreden van een kapster, mevrouw Ans Nachtegaal, vertolkt door Riet Karsenbarg, introduceert de voorzitter Karin Spaink. Spaink heeft haar sporen verdiend als feministe, columniste, schrijfster, voorvechtster van rechtvaardigheid en zij was jaren lang partij in een juridisch gevecht tegen Scientology (reli-sekte) en bij Bits of Freedom. Een 'staat van dienst' waaruit een betrokken, bevlogen,

geëngageerd, gemotiveerd medemens van het vrouwelijk geslacht naar voren komt. Wauw... wat een krachtmens...! De kracht van Spaink zit tegenwoordig vooral tussen de

oren. Haar fysiek laat duidelijk te wensen over. Ik zie een mooie vrouw, teer en kwetsbaar in haar lichamelijkeheid, die ondanks haar lichamelijke beperking intellectuele prestaties afgeeft, een oeuvre, dat verrast en prikkelt tot nadenken en tot heroverwegen van de eigen standpunten dwingt, dan wel tot een (her)bevestiging.

Spainks toespraak was kort en duidelijk en zal eerdaags, denk ik, worden afgedrukt in het maandblad. Wat mij imponeerde was de oprechtheid van haar bescheidenheid. Eigenlijk vond ze zich zelf te licht voor deze ere-uitroeping tot Vrijdenker Van Het Jaar 2015. Er zijn zoveel andere 'powervrouwen' die in aanmerking zouden moeten komen. Haar bescheidenheid en haar rol in processen kreeg in deze, door mij geparafraseerde, woorden ... 'we staan op de schouders van onze voorouders' ... meer reliëf en diepgang, waarmee ze tevens een dankbetuiging aan het adres van haar ouders liet klinken. Ik kreeg kippenvel toen Spaink de volgende uitspraak deed: ... 'Atheïsten zijn stoerder dan gelovigen' ...

Het bleef ook in de nazit van het congres geanimeerd gezellig. Ik heb een fantastische middag gehad en ik heb mezelf getrakteerd op een glas gele prik met schuimkraag.

De exodus en wij

Anton Constandse Lezing 2015 door Paul Scheffer
 samengevat/besproken door **Joseph F.M. Koenraad** (foto pag. 25)

Paul Scheffer (= PS) wordt op passende wijze door voorzitter Fabian van Langevelde van 'De Vrije Gedachte' geïntroduceerd door een memorabele uitspraak van Anton Constandse uit 1980 als een eerste ijkpunt voor de lezing en discussie mee te geven. Constandse zei het volgende:

... 'Men moet zich eens indenken, welke ghetto's er zullen ontstaan van verouderde en voor ons gevaarlijke immigranten, als we niet alleen hun gruwelijke slachtgewoonten aanvaarden, maar ook hun discriminatie van vrouwen, hun patriarchaal-autoritaire aanmatiging, hun onderwerping van kinderen en hun stamvetes. Waarom van nieuwkomers aanvaarden wat we zelf in gewoonten en wetten hebben opgeruimd?...'

Religieuze connotaties

De Europese migratie (de vluchtelingen crisis) is uitgemond in het multiculturele drama en het is van belang na te gaan welke feiten, cijfers en omstandigheden hieraan ten grondslag liggen. Om een goed beeld te krijgen vertrouwt PS zijn gehoor toe dat hij wel bekend is met vele vormen van religie en het religieus denken, maar dat hij zelf in de traditie staat, die terug gaat tot voorbij zijn grootouders, van ongelof en atheïsme. Toch is het belangrijk te weten dat veel geïnspireerde maatschappelijke veranderingen niet begrepen kunnen worden zonder de religieuze connotatie en de

intrinsieke waarde ervan, denk maar aan de emancipatoire beweging van Martin Luther King in de V.S.. Een samenleving zonder geloof is geen (werkbaar) uitgangspunt, PS zou niet graag willen wonen in een land zonder geloof. Het is juist de balans tussen geloof en ongelof die gezocht en gevonden moet worden.

Beelden

PS nodigt ons uit op zijn onzekere zoektocht naar de omgangsvormen die zichtbaar worden in de vluchtelingen crisis. Daarbij gaat het primair om beelden. Beelden die tot ons komen via allerlei media. Dus veel minder op basis van eigen waarneming en ervaring. Juist die beelden roepen de associaties op aan Srebrenica, de vlucht van de etnische Duitsers uit Sudetenland, WO II, maar ook de vlucht van 1 miljoen Belgen naar Nederland, waarbij een hardnekkig beeld van de Hollandse barmhartigheid is ontstaan over de opvang van deze vluchtelingen, terwijl de Belgen in de kortste keren zijn weggetreiterd uit Nederland, met met name de stad Amsterdam in de hoofdrol. De reeks van beelden zouden kunnen wijzen op een soort van archaische oorsprong, maar dat is niet juist. Veel politici en bestuurders reppen dat vluchtelingenstromen van alle tijden zijn. Maar dat is dus niet juist. Natuurlijk veel is van alle tijden, maar de vluchtelingenstromen gaan met pieken en dalen. Nederland in de 16de eeuw kende een (inkomende) vluchtelingenstroom, de 17de, 18de en 19de eeuw niet. Het gaat op en

neer. We moeten de beelden die we zien ook niet bagateliseren. Het gaat om existentiële vragen. Een samenleving zal in algemene zin een drietal verkenningen op dit onderwerp moeten doen.

- Welke morele dilemma's dienen zich aan?
- Welke oorzaken liggen eraan ten grondslag?
- Welke antwoorden kunnen we formuleren?

Moreel dilemma

Het morele dilemma wordt duidelijk aan de hand van de

houdingen die mensen hebben ten opzichte van het vluchtelingenvraagstuk. Aan de ene kant een humanitaire houding. Mensen zien en beseffen welk leed er is in de omringende wereld. Mensen vluchten terecht en daar moet je voor open staan. Daar kun je je niet voor afsluiten en dus: een ruimhartige opvang voor deze mensen. Een humanitaire impuls. Maar tegelijkertijd het besef dat dit binnen de samenleving tot botsingen, fricties en conflicten zal gaan leiden. Voornamelijk in stedelijke gebieden zullen die botsingen eerder aan het licht komen en zich doen voelen. Een pluriforme samenleving kan eigenlijk niet zonder. Door middel van het conflict wordt een start gemaakt met de integratie. De samenleving (her)vormt zich vanuit het conflict. Het is juist daarom dat het benoemen van Nederland, en ook andere Westerse landen, tot racistische bolwerken absoluut onjuist is, zeker tegen de achtergrond dat een merendeel van de Nederlandse bevolking voor opvang is van vluchtelingen. De uitspraken van de VN over bijvoorbeeld het 'Zwarte Piet dispuut' gaan voorbij aan de dieper liggende vraagstukken over meerderheden en minderheden in een samenleving. We hebben te maken met een realistisch humanisme: aan de ene kant omarmen van de behoeftigen en aan de andere kant het conflict als (een mede) motor tot integratie.

Vraagstukken

Dat het vluchtelingenvraagstuk een morele kwestie is, blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat vaak geopperd wordt dat de vluchtelingen een verrijking zijn. Dit is het aanlengen en verdunnen van de vraagstelling en ook verhullend onjuist. Het is toch vreemd dat de verrijking niet gehaald is en dat gewacht is op de komst van de verrijking in gammele bootjes. Nee dus. We moeten de vluchtelingen crisis benaderen vanuit het verlies. Verlies voor alle partijen. De vluchteling verlaat huis en haard, laat alles achter zich om een onzekere toekomst tegemoet te gaan. De term verrijking past hier niet bij.

De ontvangende samenleving zal allereerst geconfronteerd worden met een sociaal cultureel vraagstuk. Vluchtelingen

zijn geen heiligen, vluchtelingen zijn soms ook religieuze fanaten, vluchtelingen zijn niet allemaal mensenrechtenactivisten, vluchtelingen slaan soms ook hun vrouw omdat ze van mening zijn dat zij eigendom is. Kortom hier komt de fundamentele vraag of de samenleving bereid is deze sociaal culturele frictie te accepteren? Moeten we een discussie willen over de liberale houding van de vluchteling over de gelijkwaardigheid tussen man en vrouw? Nee, dat moeten we niet willen. Een vluchteling hoeft geen vriend te zijn van de vrijheid en de democratie. De vluchteling is vluchteling. Een vluchteling kan en mag een conservatieve moraal hebben. Dat hebben ze natuurlijk niet allemaal. Het is dus een complex moreel vraagstuk.

Het is trouwens voor wat betreft migratie altijd zo geweest dat de migrant conservatiever is dan het land van herkomst. Men vertrekt met een bepaald beeld dat in het land van aankomst versteent. De vluchtelingen verliezen een (eigen) cultuur.

'Menselijk kapitaal'

De veel gehoorde term...win-win... kan worden beschouwd als economische uitdrukking van de visie van het korte termijn belang. Uit de statistiek is eenvoudig af te lezen dat grote groepen migranten vooral niet aan het werk komen. Allemaal een uitkering. Deze asielgroepen zijn maar beperkt erin geslaagd aan het werk te komen. Maar onze vraagstelling is verkeerd. Deze asielgroepen zijn geen arbeidsmigranten maar vluchtelingen.

Het is toch eigenlijk goed beschouwd van de zotte om menselijk leed direct om te dopen tot menselijk kapitaal. Waarom doen we dat? Het is meer dan voorstelbaar dat de huidige vluchtelingen over 5 of 10 jaar nog steeds niet mee draaien in onze economie, maar afhankelijk zullen zijn van een uitkering.

De reële benadering is het 'verlies perspectief' van beide kanten, dat wil zeggen de vluchteling en de ontvangende samenleving. PS haalt de Duitse socioloog Max Weber aan, die constateert dat het gaat enerzijds om ...overtuiging(s-ethiek)... doe wat je moet doen, anderzijds om verantwoording(s-ethiek)...de lange termijn consequentie waarbij nagedacht is over de voorzienbare haalbaarheid van de lange termijn voorzieningen. (Bv. nu 50.000 vluchtelingen betekent over 10 jaar 200.000 gerelateerde vluchtelingen (gezinshereniging/geboorten etc.)).

PS stelt nu dat hij een voorstander is van een moraal die niet gebaseerd is op beelden, maar op ervaring. Het gaat om een duurzame moraal. Als de tsunami van ellende na plusminus 3 weken is weggeëbd en knuffelberen en gedichtjes zijn opgeborgen, start in feite de echte duurzame barmhartigheid. Om die (na-)perioden gaat het.

Oorzaken

Als het gaat om oorzaken springt de keten van falende staten in het oog. Op vele fronten zijn de grootmachten niet in staat gebleken adequate antwoorden te geven op de voortwoekerende ontwrichtingen van de Europa-omringende landen. Het Europa als nieuwsfactor is heel lang aan de periferie van onze aandacht geweest. Nu, sinds een jaar of 10, is Europa nieuws (monetaire crisis o.a.). Europa is hot in de media. Nu pas in de turbulentie van het conflict ontstaat, net als bij de morele vraagstelling, de mentale ruimte. PS citeert hier uit het boekje Millennium van een Franse denker, Jacques Attali, waarin al in 1990 volkomen

glashelder wordt voorspeld dat binnen afzienbare tijd rijke westerse burgers zich als nomaden over de aarde zullen verplaatsen, zonder een gevoel van nationalisme en sloebers, armen en bootvluchtelingen op zoek zullen gaan naar het betere. Eerst klein en dan in steeds grotere getale. De (volks)verhuizingen nu zijn nog maar het begin. De omvang zal toenemen. De Arabische wereld telde in 2000 280 miljoen inwoners en in 2020 geprognoseerd 460 miljoen. Nu is meer dan de helft van de bevolking onder de 18 jaar.

Het is duidelijk: er is geen perspectief voor deze jongeren. De druk op die samenleving is enorm. Een gigantisch reservoir aan kanslozen en uitzichtloosheid. Een parallel met de 19de eeuw, toen van Europa rond de 50 miljoen mensen vertrokken naar elders. Op die manier heeft Europa het kunnen redden. De Arabische wereld kampt met een groot overschot aan (kansloze) mensen.

Wat je wel hoort, dat de komst van deze mensen naar Europa het vergrijzingsvraagstuk zal helpen oplossen, is volstrekte onzin. Er wordt niks opgelost. Uit rapporten van de VN blijkt zonneklaar dat migratie geen oplossing is voor de vergrijzing. Voor Nederland geldt hetzelfde. Volgens een rapport van het CPB (2003) heeft Nederland jaarlijks 300.000 instromers nodig om de vergrijzingsdruk op te vangen. In 2050 telt Nederland dan 39 miljoen inwoners. De demografische asymmetrie tussen Europa en de Arabische wereld wordt niet opgelost door migratie. Opmerkelijk is dat zelfs in het redelijk stabiele Marokko jongeren toch vooral naar Europa willen. Tot zover de economische oorzaak.

Sociaal-cultureel is er ook iets dramatisch aan de hand. Volgens een Arabisch onderzoek zijn er drie oorzaken aan te wijzen voor de 'teloorgang van de Arabische wereld'. Allereerst de gevoelde en praktische onvrijheid in de Arabische wereld; de ongelijke positie van vrouwen en de dramatische (wetenschappelijke) kennisachterstand.

PS zoomt in op de laatste factor. De gehele Arabische wereld heeft qua productie minder werken (wetenschappelijk) vertaald dan Spanje heeft gerealiseerd. In de Arabische wereld wordt eigenlijk geen intellectuele investering gedaan en geïnnoveerd op dit vlak. Het BNP van Spanje is groter dan het BNP van de gehele Arabische wereld. De verwijzing naar de bloeiperiode van de Islam houdt geen stand. Zelfs ten opzichte van opkomende economieën blijft de Arabische wereld achter. Dit alles leidt tot een enorme onvrede over het eigen kunnen en de Islam. De twijfel aan de eigen cultuur, die zich uit in wrok jegens de ander(e) (cultuur) of gelatenheid.

Wat nodig is, is natuurlijk een grondig zelfonderzoek, maar dat wordt in de Arabische wereld vermeden. Men stelt de vraag "wie heeft ons dit aangedaan?" Er is een consequente verwerping van de democratische en wetenschappelijke vooruitgang. De crisis in de Arabische wereld is van eigen makelij. De tijden van heel lang geleden van de superieure Islamitische beschaving zijn allang vervlogen.

De interventies van het Westen in de Arabische wereld in het verleden en nu gaan deel uitmaken van het binnenhalen van die Arabische wereld. De wanorde van de Arabische wereld wordt steeds meer een onderdeel van het Westen.

De interventies van het Westen hebben absoluut niet bijgedragen aan meer stabiliteit.

Hoe serieus is het democratische Westen te nemen als een staatsgreep in Egypte wordt gesteund tegen een democratisch gekozen president Mohammed Morsi? In het democratische Westen trommelen we ons op de borst over de scheiding tussen Staat en Kerk, maar tegelijkertijd steunt het Westen voluit de Theocratische Staat Saoedi-Arabië.

Zelfs onze koning Willem-Alexander buigt dubbel voor dit tirannieke bewind. Hoe kunnen we dit duiden? Kortom het buitenland wordt meer en meer binnenland.

Dit stelt ons voor nieuwe vragen. Kunnen we een morele rechtvaardige binnenlandse politiek combineren met de amorele buitenlandse politiek?

Welke antwoorden?

Allereerst moet er ernstig nagedacht worden over de grenzen van Europa. Met Schengen zijn de binnengrenzen verdwenen, maar er is verzuimd de buitengrenzen te definiëren.

Met de dynamiek van de verhuizingen wrekt zich dat nu. Geen binnengrenzen betekent ook een grote Europese lotsgemeenschap. De Griekse begroting is ook onze Westerse begroting. De vluchtelingen op Lampedusa zijn ook onze Westerse vluchtelingen. Het Westen is een open samenleving. Maar hoe gaat het Westen daarmee om? Er is een binnen en een buiten.

Binnen is het Westen een waardengemeenschap, maar is het Westen ook een veiligheidsgemeenschap? Nee. Europa is een enorme binnenruimte geworden waar helaas onvoldoende is nagedacht over de veiligheid.

Het ontbreken van veiligheid heeft het populisme gevoed. Neem daarbij het simpele sociologische gegeven dat 8 van de 10 Europeanen immobiel zijn, dat wil zeggen geboren worden en sterven op dat plekje aarde. Doordenk de betekenis ervan. Dat wil zeggen dat mensen hechten en niet zo mobiel en flexibel zijn. We zijn toch niet zulke nomadische wereldburgers geworden.

Populisme is niet eenduidig rechts... het is over het totale spectrum van de bevolking te vinden. De steun aan bv.

Marine Le Pen (Frankrijk) is een indicatie. Het Westen zal omgangsvormen moeten benoemen.

Allereerst het besef dat migratiestromen een mondiale vorm zijn van onmacht. Het verhullend politiek handelen, de politieke onwil, om migratie te begrijpen. Er zijn in de historie geen migratiestromen aan te wijzen die niet politiek geïnitieerd zijn. Denk aan de (de)kolonialisatie, gastarbeiders etc. Altijd gaat er een bewuste keuze van de politiek aan vooraf.

Zelfs het openstellen van alle grenzen zal illegale migratie niet stoppen. Er is geen democratische symmetrie op dit punt, er zijn geen communicerende vaten: hier een tekort (hoog opgeleiden) en daar een overschot (laag opgeleiden). Het ruimhartige migratiebeleid van de VS zegt genoeg. Er is meer illegale dan legale migratie.

Een herwaardering van de buitenlandse politiek op het punt van waarden en mensenrechten is noodzakelijk.

Laudatio voor Karin Spaink

Fabian van Langevelde

Ik las begin jaren '90 wel eens het blaadje Hack-Tic. Dat was zo'n gestencild geval, uitgegeven door en voor techno-anarchisten, zoals zij het zelf omschreven. Hoewel het blad zeer gevarieerde materie behandelde, ging een significant deel van de inhoud van Hack-Tic op aan tips en tricks om het monopolie op het gebied van telefonie van --toen nog-- de PTT te ondermijnen. Hack-Tic werd een van de eerste Internet Service providers voor particulieren; die ISP afdeling splitste zich

later af onder de naam XS4all. PTT kreeg een nieuwe naam en werd KPN. Nu is, sinds 1998, XS4all een dochteronderneming van KPN. Het kan verkeren.

Maar de insteek van XS4all, de naam verdraagt het al, was vrijheid op het internet. Dat ze dat sentiment nog niet kwijt zijn is te zien aan het feit dat ze bijvoorbeeld organisaties als Bits of

Freedom steunen, een organisatie die het grondrecht op communicatievrijheid verdedigt. Het vrij kunnen communiceren, ook op het internet, is een groot goed voor vrijdenkers, dat mag duidelijk zijn.

Waarom vertel ik u dit allemaal? Nou, Karin Spaink is jarenlang voorzitter geweest van dat zelfde Bits of Freedom. En, dat zal u allen bekend zijn, zij is samen met XS4all ook in een jarenlange juridische strijd verwickeld geweest tegen de Scientology "Kerk". In andere landen wordt Scientology terecht gezien als een sekte, maar in NL zijn ze helaas officieel als kerk aanvaard met alle belastingvoordelen van dien. De rechtzaak ging om het op een website plaatsen van --volgens de kerk-- auteursrechtelijk beschermd materiaal. De werkelijke reden was natuurlijk dat de "Kerk" schade ondervond, omdat mensen op deze manier konden zien hoe belachelijk scientology is, voordat ze gehersenspoeld waren. Dat is voor géén religie goed. De rechtzaak werd overigens, ook dat zal u bekend zijn, gewonnen door Spaink en XS4all.

Karin maakt dankbaar gebruik van haar communicatievrijheid. Zij houdt bijvoorbeeld een blog bij, dat ik iedereen kan aanraden. Ze schrijft verder een column voor Het Parool. Ook een aanrader.

U snapt dat ik in de aanloop naar deze laudatio haar blog eens flink heb doorgespit. In 2009 reeds schreef Karin de blog entry "Vloeken helpt", waarin zij een Brits onderzoek citeert dat concludeerde dat mensen die vrijuit vloeken minder pijn

lijden dan mensen die hun ongemak met een neutrale term uitdruk-

ken. Met dat in het achterhoofd, zie je de Bond tegen het Vloeken al gauw als een stelletje masochisten. "Vloeken is aangeleerd" zeggen ze. Ja en da's maar goed ook. Bidden is overigens ook aangeleerd en daarvan heeft onderzoek aangetoond dat als het al iets voor iemand doet, het het herstel van een operatie moeilijker maakt.

Wat opvalt in Karins columns is dat ze niet onnodig negatief is. Veel columnisten, misschien ligt het aan mij, misschien ligt het aan de professie, ervaar ik als een beetje zure mensen. Ze lijken op zoek naar de negatieve kant van dingen. Zo niet Karin. Natuurlijk wel als iets gewoon negatief is, zoals het doodenge TTIP verdrag, waarover Karin haar mening terecht niet onder stoelen of banken steekt. Of het het Europese beleid aangaande Griekenland. Maar over bijvoorbeeld de troonrede was ze ongegeneerd "positief". Zo ook over paus Franciscus. In de column getiteld "het dondert wel" schrijft ze dat die weliswaar leider is van een achterhaald instituut, maar toch altijd nog een heel stuk beter dan Wojtyla en Ratzinger. Daar is wel wat voor te zeggen. Het is makkelijk om voldoende negatieve dingen te vinden om te zeggen over de paus; dat hij gelooft in exorcisme, fel tegen het homohuwelijk is, geen vrouwelijke priesters wil toestaan, tegen abortus is, ga zo maar door. Maar dat gold ook allemaal voor zijn voorgangers.

Naast haar inzet voor burgerrechten online, heeft Karin zich ook ingezet in de strijd tegen de kwakzalverij. Zij was het die de term "orenmaffia" lanceerde, waarmee mensen worden bedoeld die beweren dat het "allemaal tussen je oren zit".

Karin zet zich ook in voor feminisme, voor de rechten van homoseksuelen, bisexuelen en transgenders. Zij ontving hiervoor al prijzen zoals het Roze Lieverdje en de Dr. J.P. van Praag-prijs.

In 2009 kwam zij in haar column ook nog eens tot de conclusie dat atheïsten stoerder zijn dan gelovigen. Kijk, daar kunnen we natuurlijk niet omheen, zoveel goed werk vraagt gewoon om een benoeming tot Vrijdenker van het Jaar. We zijn er, 6 jaar na dato, rijkelijk laat mee, maar in dit geval geldt daadwerkelijk "beter laat dan nooit." Dus hierbij Karin benoem ik je tot Vrijdenker van het Jaar 2015. Als bewijs krijg je dit prachtige beeldje gemaakt door Saskia Spigt. Het is een beeldje van een driekleurig viooltje, het symbool voor het vrijdenken. Dames en heren: Karin Spaink, Vrijdenker van het Jaar 2015!

Deze tekst is t.o.v. de uitgesproken versie enigszins verkort.

Uitverkoren tot ‘Vrijdenker van het Jaar’

Karin Spaink

Vrijdenker van het Jaar: wat een prachtige titel. Een sieraad voor elke schrijver, columnist en essayist – een beroepsgroep die vaak wordt afgedaan als zeurders en zeikers langs de zijlijn, azijnpijssers die hun stukjes puur voor de centen of de websiteclicks schrijven.

Vrijdenker genoemd te worden, zou de ambitie moeten zijn van eenieder die zich in het publieke debat mengt en daar de boel wat wil opschudden. Nadenken zonder dwingende ideologie, zonder vooropgestelde conclusie, zonder de behoefte stroop te smeren. Je niets aantrekken van het nihil obstat van welke leer dan ook.

Daarom wat overdenkingen bij mijn prijs. Een paar vrije gedachten over humanisme, atheïsme, vrouw zijn, waarin te geloven, en wat te doen.

Eén: humanisme

De humanistische traditie sla ik vele malen hoger aan dan veel andere, al mis ik er vaak het besef dat onze noties van natuur versus cultuur, van biologie versus technologie, en dus: van wat de mens is, zelf óók maatschappelijke constructen zijn.

Ik zou graag een nieuw type humanisme zien. Eentje dat de mens minder centraal stelt en juist kijkt naar onze onderlinge verwevenheid – onze band met elkaar, met onze gecostrueerde omgeving, en met de landschappen, de lucht, de dieren en de planten om ons heen.

Zelf zoek ik naar een humanistisch perspectief dat het individu niet heilig verklaart. Een humanisme dat snapt dat noties als *vrije wil* en *persoonlijke verantwoordelijkheid* niet altijd de beste ijkpunten zijn om iemands persoonlijk leven te begrijpen, laat staan om politiek beleid mee te schragen.

Iemands *wil* ontwikkelt zich niet los van diens omgeving. Je overtuiging, je moraal en je keuzes zijn niet van jou *alleen*. Ze zijn gevormd door je geboorteland, je status, je opvoeding en je driften. Door de omringende cultuur, politieke context, handelingsopties en toekomstbeelden. Door je sekse, je huidskleur, je uiterlijk, je gezondheid, en je leeftijd. En dan ook nog eens door pech en toeval, door verdriet en liefde.

Ik zoek een humanisme dat zich afvraagt wat je als individu vermag – en dus ook: wat we maar beter *niet* tot iemands persoonlijke verantwoordelijkheid kunnen rekenen.

Om me tot de politiek te bepalen: keer op keer blijken puike politici, eenmaal op een relevante post beland, zich te verbinden aan beleid dat ze eerder ferm afwezen. Het is een veelvoorkomend probleem en overkomt zowel links als rechts. Mij lijkt het weinig zinvol het verschijnsel af te doen als gebrek aan ruggengraat. Sterker, door het probleem zo te individualiseren, voorkomen we een beter begrip ervan.

Waarom blijven we hardnekkig denken in termen van individuele verantwoordelijkheid, terwijl we inmiddels

goede aanwijzingen hebben dat de fout niet bij de mensen ligt, maar eerder te wijten is aan het systeem waarin die mensen opereren. Wijzen op persoonlijke verantwoordelijkheid is in die context weinig anders dan een perfide variant op *blaming the victim*.

Oftewel: om de rol, verantwoordelijkheid, draagkracht en invloed van de *individuele* mens te begrijpen, lijkt het me zaak ook *voorbij* de persoon te kijken.

Zelf denk ik dat de politiek inmiddels grondig kapot is, en daarmee ook *democracy as we knew it*. Dat de parameters van beleid tegenwoordig vaker op internationaal niveau worden bepaald dan in nationale parlementen, is *an sich* geen ramp. Dat burgers meestal slechts zijdelings betrokken zijn bij de samenstelling van die internationale organisaties en zowel zij als NGO's amper invloed kunnen uitoefenen op de agenda's, standpunten, procedures en besluitvorming daar, is dat wél. Evenals dat burgers en NGO's hun eigen zorgen er zo belazerd weinig terugzien.

Dat steekt des te meer daar dat bedrijven wél lukt, en zij een willig oor vinden. Van de zoveelste verlenging van het auteursrecht of de uitbreiding van de reikwijdte van patenten; van intellectueel eigendom dat zo is opgerekt dat je ineens geen eigenaar meer bent van spullen die je toch heus eerlijk hebt gekocht – allemaal vérstrekkende veranderingen waar burgers niets en parlementen amper iets over te zeggen hebben gehad.

En dan hebben we voorts TIPP, NAFTA, CETA en andere handelsverdragen, die allemaal draaien om ISDS: the Investor-State Dispute Settlement. Een soortement van rechtbank waar buitenlandse bedrijven een land kunnen aanklagen wanneer dat beleid invoert dat hun 'winstverwachting' dwarsboomt. Een 'hof' dat bindende uitspraken doet, zonder de plicht die te publiceren, en zonder mogelijkheid tot beroep. Dat hof heeft nationale regeringen al meermalen tot miljardenclaims veroordeeld, zuiver omdat zij door haar eigen burgers geëntameerde en uiteindelijk nationaal gesteunde beleidsveranderingen doorvoerden.

Twee: atheïsme

Je zou hopen dat, wanneer het westen moslims in allerlei toonaarden verzoekt om wat meer afstand te scheppen tussen zichzelf enerzijds en de islam anderzijds, westerse mensen voor zichzelf ook wat meer afstand kiezen tot hun eigen overtuigingen.

Maar nee. Het westen wordt almaar fanatieker. Wie in Amerika of Engeland presidentskandidaat wil zijn, dient vooraleerst belijdend christen te zijn – dan wel overtuigend te doen alsof. We hebben daarnaast tal van nieuwe, verstrekkende, religies: het geloof in de zegeningen van de vrije markt, het geloof in ieders hoogstallereigenste verantwoordelijkheid, het geloof dat ellende elders ons niet zal raken en dat de geschiedenis ons nimmer zal inhalen.

God is niet het grootste probleem van atheïsten. Het afwentelen van onze eigen verantwoordelijkheid op een onzichtbare hand, plus het idee dat verlossing van buitenaf zal komen: dát is waar moderne atheïsten zich druk over moeten maken.

Drie: vrouw

Uiteraard was ik trots de eerste vrouw te zijn die met deze prijs gaat strijken: eerder is mijn nieuwe titel alleen aan mannen toegekend. Leuke mannen, verstandige mannen, zeer vrijdenkende mannen, daar niet van, hoor! Maar wel: allemaal mannen.

Terwijl er zat fantastische, vrijdenkende, humanistische, eigenzinnige, atheïstische, denkraamverruimende vrouwen zijn. Denk aan Maartje Nevejan – zit je in de zaal, lieverd? – die kunst maakt met psychiatrische patiënten, die gehandicaptenautootjes met professionele balletdansers kruist en die jongeren van alle geloven bij elkaar zet en ze grondig met elkaar laat kennismaken. Britta Böhler, die de rechtsstaat en de politiek overdenkt. Xandra Schutte, die al jarenlang hokjes in de war schopt en ons denken voedt via *de Groene Amsterdammer*.

Ik verzoek het bestuur van De Vrije Gedachte dringend om beter op ons dames te letten. Temeer daar ze je ontglippen voor je het doorhebt: Patricia de Martelaere, wat mij betreft een betere winnaar dan ikzelf, overleefde het wachten op deze titel niet; en de onvolprezen Marjolijn Februari besloot dat de enige haar resterende keus was voortaan als man door het leven te gaan.

Vier: wat wel?

Hoe doe je dat: leven zonder god, gebod, verlossing, heil of dogma? Hoe word je vrijdenker, hoe ben je humanist, waarop kun je wél vertrouwen? Aangezien de prijs mij is toebedeeld, kan ik u uitleggen hoe mij dat is gelukt. Het is simpel. *Samen met anderen*.

Zonder mijn ouders was ik niet geworden wie ik ben, zonder mijn vrienden houd ik het niet vol, zonder medestanders was ik geen vrijdenker maar een roepende gek in de woestijn.

Mijn leven wordt geschraagd, gevoed en gestut door anderen.

Mijn aanklacht tegen de orenmaffia schreef ik omdat ik ook bij lotgenoten voelde dat er iets wrong in het idee dat ziekte je eigen verantwoordelijkheid is. Mijn rechtszaak met Scientology kon ik uitsluitend volhouden omdat **Felipe Rodriguez ▼**, de oprichter van XS4all, besloot mijn verdediging te financieren. Mijn filippica tegen Pink Ribbon kreeg kracht door de respons van andere borstkankerpatiënten.

Niet dat zoiets vanzelf gaat. Van mijn ouders heb ik geleerd wat onvoorwaardelijke steun behelst: niet oordelen, soms eventjes je bek houden en doen wat nu nodig is. Gedrieën hebben we ons de kunst van het verschil eigen gemaakt: een praktijk die gebaseerd is op praten, vragen, luisteren, laten bezinken, en weer verder praten – maar vooral: op de *wens* elkaar te begrijpen, en deelgenoot van elkaars leven te willen zijn. Liefde is: niet loslaten.

Van mijn vrienden heb ik geleerd dat liefde beklijft. Dat ze gerust van me *blijven* houden, ook wanneer ik voor de zoveelste keer maandenlang ben verdwenen – in de greep van een nieuw project, of van de zoveelste depressie. Liefde is: altijd mogen terugkomen, en soms een schop onder je kont krijgen.

Niks Sartre, met zijn ‘L’enfer, c’est les autres.’

Wat ons redt en mens maakt, is volgens mij dit: onze verwevenheid met anderen. Onze moeizame, fragiele, voedende, verrassende, veilige, onthutsende en wonderschone band met anderen.

Ik dank mijn ouders, ik dank Riny, ik dank Thijmen & Nana. Ik mis Christiane & Felipe. En ik dank u.

Feministische furie

Over de positie van de vrouw in de islam

Floris van den Berg

Er zijn zaken die steeds onder de aandacht gebracht moeten worden; voor deze herhaling of variaties op een thema is stamina vereist. En zelfvertrouwen. (p. 93)

Ik geloof liever dat de mens complexer is, maar het is nu eenmaal zo dat er samenlevingen zijn waarin een rigide norm tot ideaal wordt verheven. (p. 115)

‘Een vrouw¹⁾ is wel vrij, maar niet om te doen wat ze wil’, zo citeert Bouazza een imam. Het is van fundamenteel belang te kijken hoe begrippen als vrijheid, respect, gelijkheid gebruikt worden. Als je niet uitkijkt dan kan het lijken dat er overeenstemming is: die imam is immers ook voor vrijheid van de vrouw!

Hafid Bouazza is in 1970 geboren in Marokko en kwam op zijn 7de jaar naar Nederland. Hij studeerde Arabische taal en cultuur aan de UvA. Als romancier debuteerde hij met *De voeten van Abdullah* (1996). Hij is een uitgesproken atheïst en scherpe criticus van de Islam. In *Leven zonder God²⁾* interviewt Harm Visser Bouazza over diens ongelovigheid en islamkritiek. Bouazza merkt op in het interview: *‘De islam heeft nu eenmaal die politieke inslag. Niks geen scheiding tussen Kerk en staat. Daarom hebben moslimfundamentalisten niet alleen een religieus, maar vooral ook een politiek doel. Als het aan hen ligt zal de hele wereld ooit islamitisch geregeerd worden, waarbij inbegrepen het islamitische strafrecht.’* (in Visser, p. 12)

In dit interview toont Bouazza zijn feministisch perspectief: *‘Ik identificeer me verdomme met die honder-*

den vrouwen, kinderen en ouderen die door moslimfundamentalisten in Algerije zijn afgeslacht. Wie van de moslims heeft een minuut stilte voor die slachtoffers georganiseerd? Europa zou tegen moslims zijn, maar volgens mij slachten moslims voornamelijk elkaar af.’ (in Visser, p. 12) Bouazza ► stelt een – politiek incorrecte – ongemakkelijke vraag: *‘[...] noem me één ding waarvan je zegt: dit aspect van de moslimtraditie is nu werkelijk een verrijking van de Nederlandse cultuur. Of moet je soms de minachting van moslimvrouwen door moslimmensen een verrijking noemen?’* (Visser, p. 19)

Bouazza is verontwaardigd en boos over het onnodige leed en de onderdrukking die door de islam plaatsvindt: *‘Dat verschrikkelijke gebrek aan empathie, die bekrompenheid. Je ziet hieraan ook heel goed dat religie mensen letterlijk terugvoert naar de achterlijkheid.’* (in Visser, p. 23) Hij verhaalt een persoonlijke anecdoten: *‘Toen ik nog in Gorinchem woonde, kende ik daar een moslim die zijn ramen met kranten had bedekt, zodat zijn vrouw niet naar buiten kon kijken en niemand van buiten naar binnen.’* (in Visser, p. 25). Zulke wrede achterlijkheid. Het is daarom niet verwonderlijk dat vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte Bouazza in 2014 benoemde tot Vrijdenker van het Jaar.

‘Dit boek’, zo schrijft Bouazza in de inleiding van De akker & de mantel. Over de vrouw en de islam (2015), ‘is een woedekreet, een machteloze weeklacht om (de al te grote stilte rondom) de gruweldaden en gruwelijkheden tegen de helft van de mensheid, en vooral een verbale razernij om de relatieve onverschilligheid over dit intense onrecht.’ (p. 19) Dit boek, *‘[...] is een schorre kreet tegen onrecht en gruwelpraktijken, een treurnis, met een brok in de keel, om starheid en onveranderlijkheid, en tevens een onderzoek naar het verdwijnen van het vrouwelijke element in het monotheon van de islam.’* (p. 9)

De akker & de mantel is een furieus pamflet over de onderdrukking

van de vrouw in de islam en over het goedpraten daarvan door westerse intellectuelen. Bouazza bekritiseert de onderdrukking van vrouwen in de islam. Veel intellectuelen, onder wie de filosofen Kwame Appiah³⁾ en Martha Nussbaum⁴⁾, beweren echter dat hervormingen, waaronder vrouwenemancipatie in de islamitische wereld juist wel via de islam zouden moeten verlopen. Bouazza merkt terecht op dat: *‘[...] er is geen enkele reden om aan te nemen dat de interpretatie van vooruitstrevende vrouwen⁵⁾ legitiemer is dan die van de orthodoxen.’* (p. 10)

Wie bepaalt of de liberale of fundamentalistische interpretatie van de islam de ‘juiste’ is? Bouazza haalt fel uit tegen politiek correcte opinies waarin in de media gegrossierd wordt, zoals de opmerking dat de islam ge-kaapt wordt:

De islam is niet gekaapt, de islam wordt niet verkeerd begrepen of uitgelegd, de islam hoeft niet anders benaderd te worden om zijn eeuwige frons in een opwaartse, tevreden boog te veranderen – dan nemen zijn wrede grillen en nukkige bevelen alleen maar toe. (p. 10)

En:

De islam is niet het slachtoffer van onwetendheid, en zelfs als dat wel zo was: onwetendheid is geen onschuld. (p. 10)

En, over extremisme en de islam: *Hoe kan geweld niet een intrinsiek onderdeel zijn van de islam als dit zich in extreme vorm in moord en strijd uit?* (p. 10)

Bouazza schrijft, geheel politiek in-

Floris van den Berg (1973) is milieufilosoof aan de Universiteit Utrecht, lid en voormalig bestuurslid van De Vrije Gedachte, lid van het Humanistisch Verbond en donateur van Skepsis. In september is zijn boek over het ecohumanisme *Beter weten* verschenen.

Verzet*

Iemand schreef,
In intellectuelentaal,
Gooi de grenzen open,
Want niet Allah
En zijn moordenaars,
Maar u, daar,
Mannen, vrouwen, kinderen,
U, Europeanen,
U bent schuldig,
Schuldig aan zijn dood.

Behalve aan het kindje,
Denk ik aan hen,
Die de pers niet halen,
Nog altijd daar:
De gevangenen, de slaven,
De armen, ouden, zieken,
De moeders, zusters,
De tweede, derde, vierde vrouwen,
Van vrome vluchtelingen,
Die hen achterlieten.

En straks,
Als blijde baarden,
In warme, westerse huizen,
Knielen naar het oosten,
De bron van 't grote kwaad,
Zullen de blinde dichters,
Ijdele intellectuelen,
Zichzelf bevredigen met de gedachte:
Toch nog in verzet gekomen,
Zeventig jaar na dato.

M.B. van Emmen (pseudoniem)

* Geschreven n.a.v. het gedicht
'Welkom in Nederland' van Anne
Vegter, Dichteres des Vaderlands.

Een liefdeswijsje

Dit gedicht vind ik relevant t.a.v.
het artikel van Floris v.d. Berg over
prostitutie, waarin de tragedie van
zowel man als vrouw te eenzijdig
belicht wordt vanuit het vrouwelijke
slachtoffer.

Sander BROUWER

Uit de verzamelde gedichten van
Gustaf Fröding, vertaling S.B.

Ik kocht mijn liefde voor geld, voor
mij was niets anders te krijgen,
zing mooi, op knarsende snaren, zing
toch mooi over liefde.

De droom, die nooit werd bewaarheid,
de droom zo mooi om te krijgen,
voor hem, uit het paradijs verdreven,
is het paradijs toch een Hof van Eden.

correct, hetzelfde wat Geert Wilders,
en vele anderen, opmerken over de
islam:

Er is in essentie iets mis met de islam: de islam is reactionair. En de reactionaire reactie op de vrouw, de onderwaardering van en de angst voor de vrouw komen in deze eeuw, na de bewonderenswaardige strijd die vrouwen hebben gestreden (via de pen, in fabrieken, op straat) harder aan dan ooit – het is alsof je een bewoond huis ziet branden en niets kunt doen. (p. 11)

Bouazza bewondert de wat hij noemt de 'felle redelijkheid' van islamcritici als Theo van Gogh en Ayaan Hirsi Ali. Bouazza was stomverbaasd over de negatieve reacties van zowel progressieve denkers als van moslima's op het pleidooi van Hirsi Ali⁶⁾ voor emancipatie van moslima's:

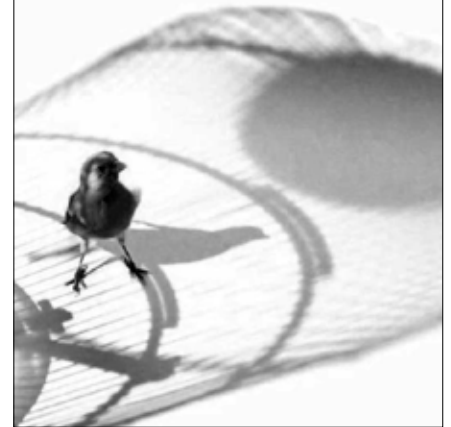
'Men werd sneller moe van Hirsi Ali's strijd tegen de misogyne islam dan van de oorsprong van het geschrei in de kerken van vrouwenhaat. Het kan niet anders zijn dan dat de constante prikkeling van eloquentie het moet afleggen tegen vergoelijkende litanieën en mantra's.' (p. 93)

Bouazza voegt er nog aan toe:
'Het blijft voor mij verbijsteringwekkend, deze roep om regenbogen van nuances wanneer zwarte daden ontmaskerd worden. Blijkbaar is het bloederige blazoën van een instituut als de islam belangrijker dan de helledoem van vrouwen. [...] De roze brillen dragende islam-apologeten zijn het ergste: hun oplossing is de ogen van de zwartkijzers eruit rukken zodat de zwarte kappen van de beulen niet meer opvallen.' (p. 95)

Dus, concludeert hij:
Geen relativisering of nuancering kan de basis van de islam rechtvaardigen. Er is namelijk iets mis met de islam en daar helpt geen lieve apologetische moer aan. Wat zogenaamde gematigde moslims ook mogen zijn, ze zijn in elk geval overtreders die de regels niet aanpakken uit angst dat de regelmaker wel eens gelijk zou kunnen hebben. Slappelingen. Donkere kamerbezoekers die het daglicht prijzen. (p. 97)

'Men leest vaak de roep om het geluid van 'gematigde' moslims, maar wat we nodig hebben is de stem van afvalligen.'⁷⁾ Alleen afvalligheid kan de islam en het Westen redden van de

Hafid Bouazza De akker
& de mantel Over de vrouw
in de islam Pamflet Querido

rotte kern van de islam.' (p. 106)

Bouazza besteedt aandacht aan feministen die zich beklagen over de vorm van actie voeren van andere feministen, over kritiek op de abortusboot van *Women on Waves*⁸⁾ en over het 'nactivism'⁹⁾ van Femen: *'Het probleem met de afwijzing van de vorm van een protest, is het voorbijgaan aan de oorzaak van de pijn.'* (p. 112) Bouazza voegt daar vilein aan toe: *'Sinds wanneer zijn blote borsten erger dan gebrek aan zelfbeheersing? Sinds wanneer is de mogelijkheid tot abortus erger dan de ellende van een vondeling en een verstoten moeder? Als een opstand rekening houdt met de samenleving waartegen hij protesteert, dan is het een carnavalsoptocht, geen opstand.'* (p. 112)

Bouazza maakt geen vrienden bij de welwillende multiculti's die de bouw van moskeeën faciliteren noch gelovigen van welk pluimage dan ook, door te stellen dat: zoals er gekengestichten zijn voor individuele gevallen, zo zijn er gebedshuizen voor de massa's. (p. 159) Waarom is het toch voor zoveel mensen onmogelijk om religie te zien voor wat het is? Namelijk: een waanvoorstelling.¹⁰⁾

De akker & de mantel is een wonderlijk boek. Het is een rommelige collectie essays en hoewel het boek een krachtig feministisch pleidooi is, citeert Bouazza zoveel literaire teksten die van secundair belang zijn, dat ook welwillende lezers af zouden kunnen haken. Maar dat zou

zonde zijn. Er zit veel vuurwerk in de teksten. Bouazza kan prachtig formuleren, zoals uit de citaten mag blijken. Zijn taalgebruik is barok en erudiet excentriek. Ik heb op bijna elke bladzijde Nederlandse woorden moeten opzoeken. Bouazza is een taalkunstenaar. Prachtig hoe hij het Nederlands exotisch maakt door een uitgebreid vocabulaire te gebruiken. Bouazza verliest zich soms in filologische beschouwingen over het Arabisch die van de niet linguïstisch geïnteresseerde lezer geduld en uithoudingsvermogen vragen. De duidelijke stelling die Bouazza neemt is een verademing in het landschap van politiek correcte

opiniemakers, die als de dood zijn om als racist bestempeld te worden en daarom maar onverschillig zijn wat er onder het juk van islam aan leed plaats vindt. Ik concludeer maar weer eens dat niet alleen de wereld – en met name vrouwen – beter af zouden zijn zonder islam. De wereld zou beter af zijn zonder religie. Inshallah.

NOTEN

1. Zou deze imam *alle* vrouwen bedoeilen of alleen moslima's? Ik vrees het eerste.
2. Harm Visser, *Leven zonder god. Elf interviews over ongeloof*, L.J. Veen, Amsterdam, 2003.
3. Zie Kwame Appiah, *The Honor Code*.

4. Zie Martha Nussbaum, *The New Religious Intolerance*.
5. Het hoeven niet noodzakelijk vrouwen te zijn, dunkt mij. Een voorbeeld van een liberale interpretatie van de islam is het werk van Irshad Manji, zoals *Het islamdilemma. Een oproep tot verandering en tolerantie*, 2005.
6. Zie Ayaan Hirsi Ali, *De zoontjesfabriek*.
7. Zie Ibn Warraq (red.), *Leaving Islam: Apostates Speak Out*, Prometheus Books, Amherst, NY, 2003.
8. <https://www.womenonwaves.org/nl/nactivism> = 'nude activism'.
9. Zie: Richard Dawkins, *The God Delusion*. En: Paul Kurtz, *The Transcendental Temptation*.

Moet alles wat mag?

Martien Schreurs

Inleiding

Tekenend voor dit tijdperk van absurditeit (Foley, 2010) is dat de aanslag op het satirische weekblad Charlie Hebdo (7-1-2015) gepleegd werd naar aanleiding van tekeningen over Mohammed die *grappig* bedoeld waren. Meestal bieden grappen ontspanning of zorgen ze voor ontlading van spanning, maar als er stekelige grappen over de profeet gemaakt worden, dan blijkt het tegendeel te gebeuren. De cartoons over Mohammed bleken heftige gevoelens onder moslims teweeg te brengen, maar wie kon zien aankomen waartoe dit allemaal zou leiden? Natuurlijk, de moordenaars hebben ons gewaarschuwd, maar als ze doen wat ze zeggen, dan verkeert iedereen in een shock. Op woensdagmiddag 7 januari 2015 stormden zwaarbewapende mannen het redactiekantoor binnen. Terwijl ze schreeuwden dat Allah groot is, hebben zij twaalf mensen (8 journalisten, een receptionist, een gast en twee politiemensen) in koelen bloede vermoord. Daarnaast viel een tiental gewonden. Toen werd weer eens duidelijk dat er enorme spanningen zijn tussen militante moslims en vrijdenkers. In deze opgefokte sfeer is het bijzonder riskant om aanstootgevende grappen over gelovigen te maken. Nu zal niemand meer om de Mohammed-cartoons kunnen lachen. Hoe nu verder?

Deze brute aanslag op de vrije pers vormt een directe aanleiding om debatten over het recht op vrije meningsuiting te organiseren.¹ Moet alles wat mag? Over dit vraagstuk heb ik tijdens de vrijdenkersdag op 6 juni 2015 een lezing gegeven. Er kunnen verschillende aspecten aan deze kwestie worden onderscheiden. Mijn collega-filosoof Maarten Boudry gaf een analyse van de argumenten van

degenen die tegen de publicatie van de Mohammed-cartoons waren. Ik ben vooral in de esthetische dimensie van deze kwestie geïnteresseerd. Dat de commotie meestal begint met een grap, geeft te denken. Humor is een kwestie van smaak (esthetiek), maar over smaak valt wel degelijk te twisten. In mijn lezing ging ik in op de vraag hoe grappen een rol kunnen spelen in de communicatie tussen seculiere westerlingen en militante moslims. Deze vraag heeft mij sindsdien niet meer losgelaten en ik wil ook op de ethische dimensie van deze kwestie ingaan. Hieronder zal ik rapporteren hoe ver ik in deze zoektocht gevorderd ben.

Ik maak onderscheid tussen grappen die een escalierend effect hebben op het conflict tussen seculiere westerlingen en radicale moslims en grappen die tot een verzoening tussen gelovigen en ongelovigen kunnen leiden. Het gaat hier om een onderscheid tussen zieke en gezonde grappen. Ik zal uitleggen waarom mijn voorkeur uitgaat naar gezonde grappen. Tot slot open ik een discussie over de vraag hoe er door middel van *gezonde* grappen een sfeer van gezamenlijkheid kan worden gecreëerd waarin gelovigen en ongelovigen niet *om elkaar*, maar *met elkaar* kunnen lachen.

Over zieke en gezonde grappen

Natuurlijk kan een aanstootgevende grap gebruikt worden om een discussie met de ander uit te lokken, maar zal de ander zich ook uitgenodigd voelen om met zijn plaaggeest in gesprek te gaan? Neem nu de omstreden Mohammedcartoon van de Deense tekenaar Kurt Westergaard. De tulband van de profeet Mohammed bevat een bom die

Martien Schreurs (Vinkeveen 1966) is Universitair docent filosofie en educatie aan de Universiteit voor Humanistiek in Utrecht.

¹ Mijn collega op de Universiteit voor Humanistiek, Abdelilah Ljamai, heeft op verzoek van bezorgde studenten een serie debatten over radicalisering georganiseerd. Daar gaat hij het komende jaar mee door. De directe aanleiding was de aanslag op Charlie Hebdo waar veel studenten heftig op reageerden.

ieder moment kan ontploffen. De profeet Mohammed is een voorbeeldfiguur voor anderhalf miljard moslims. Het is begrijpelijk dat zij deze cartoon als een belediging zullen opvatten, want hun profeet wordt hier afgebeeld als een zelfmoordterrorist! Wat wil Westergaard met deze cartoon bereiken? Wil hij militante moslims tot redelijkheid manen of wil hij hen alleen maar provoceren? Ook als Westergaard voornamelijk wil provoceren, dan kan hij zich nog altijd beroepen op het recht op vrije meningsuiting. En dat heeft hij ook herhaaldelijk gedaan. Je kunt als pestkop door het leven gaan, maar als je om die reden vermoord wordt, dan zul je wellicht als de held van het vrije woord op een voetstuk worden geplaatst.

Het recht op vrije meningsuiting vormt de kern van de radicale verlichting. Volgens de radicale verlichtingsdenker Baruch de Spinoza heeft het recht op vrije meningsuiting niet zozeer betrekking op het naast elkaar bestaan van kerken als wel op het recht van het individu om zijn eigen keuzes te maken, ook als die keuzes radicaal tegen de fundamenteën van de godsdiensten ingaan (Israel, 2001, p. 293). Als je maar geen haat zaait en als je maar niet oproept tot geweld, dan moet je eigenlijk alles kunnen zeggen. Hedendaagse vrijdenkers als Ayaan Hirsi Ali en Theodor Holman beroepen zich op deze traditie van de radicale Verlichting wanneer zij stellen dat het recht op vrije meningsuiting impliceert dat wij het recht hebben om gelovigen te beledigen. Dit recht om te krenken stond tijdens de memorabele Vrijdenkersdag op 6 juni 2015 ter discussie. De hoofdvraag van de vrijdenkers luidde: “is vrij denken vrij krenken?” Zie in dit verband de lezing van Theodor Holman die gepubliceerd werd in het juli-nummer van *De Vrijdenker*.

Nu blijft het echter de vraag of mensen door krenkingen gelouterd zullen worden. De grote meerderheid van gematigde moslims zal niet snel van zich laten horen, maar voor de militante moslims ligt dit anders. Zij lijken die provocatieve grappen over Mohammed op te vatten als oorlogsverklaringen. Onder extremistische moslims staan jihadisten op die in de tegenaanval gaan. Het lijkt alsof zij zeggen: “als jullie ons als terroristen zien, dan zullen wij ons ook als terroristen gedragen.” Zo keert iedere aanstootgevende grap over gelovigen als een boemerang naar de ongelovigen terug.

De sociale media vormen een arena waarin seculiere westerlingen en militante moslims hun propaganda-oorlog

uitvechten. Op Youtube staat bijvoorbeeld een film van de rapper **Hozny** ▲ die in een rapsong fulmineert tegen uitspraken van Geert Wilders. Een imitatie van Geert Wilders gaat op een stoel zitten en aan het einde van dit clipje klinkt de knal van een pistoolschot. Het is duidelijk dat het hier gaat om een aanslag op Geert Wilders. Hozny zei in een interview met Pauw op 27 oktober 2014 dat hij hier

inderdaad op zinspeelt, maar dat hij dit in de praktijk nooit zou doen. Geert Wilders heeft een proces tegen deze rapper aangespannen. Het enige laakbare punt dat Hozny naar voren brengt, is dat hij alleen maar wil zeggen dat Wilders erom vraagt om door moslims te worden vermoord. Wees gerust: Hozny zal het zelf niet doen, maar hij zegt dat je er niet vreemd van op moet kijken als een andere moslim wel zover durft te gaan. Wilders vraagt er immers om. Ik vind deze redenering ziekmakend, omdat Hozny wel degelijk een rechtvaardiging van een eventuele moordaanslag op Wilders geeft. Hoe diep kunnen wij zinken? De setting van deze clip lijkt op de manier waarop onthoofdingsfilmpjes van IS gemaakt zijn. Weer zien we een weerloze blanke man die van bovenaf door een anonieme vijand vermoord wordt. Het is precies hetzelfde spel van intimidatie dat hier gespeeld wordt, zij het dat de onthoofdingsfilmpjes van IS reëler en daarmee dreigender zijn dan het macabere toneelstukje van Hozny. Hozny's toneelstukje lijkt een voorspel op het echte werk dat door IS-strijders gedaan wordt. Door de grofheid van hun intimidatie dreigen we te vergeten dat zij ook geraffineerd en doelgericht te werk gaan. Wat zij willen bereiken, is dat wij bang voor hen worden en in die opzet blijken zij wel degelijk te slagen.

In het grote jihadproces, dat in de week van 21 september 2015 begon, wordt een verhitte discussie gevoerd

over het mediageweld van IS. Dit jihadproces draait om de hoofdverdachte **Abou Moussa** ▲ die dit geweld aangemoedigd zou hebben. Abou Moussa wordt ook nog verdacht van ronseling en betrokkenheid bij een terroristische organisatie. Na veertien maanden te hebben vastgezeten op de terroristische afdeling van de gevangenis in Vught, begint Abou Moussa zijn rechtszaak met een toespraak. Daarbij spreekt Moussa over de esthetische kwaliteiten van de onthoofdingsfilmpjes. Als hem te verstaan wordt gegeven dat het ongepast is om over de schoonheid van moorden te spreken, vraagt Moussa treiterend waarom hij niet mag wijzen op het vakmanschap waarmee die filmpjes gemaakt worden. Moussa zegt dat hij deze filmpjes ook gruwelijk vindt, maar hij vindt het hypocriet dat wij zo weinig bedenkingen hebben bij de drones-aanvallen van de Amerikanen. Wij zien nooit wat de gevolgen zijn van die drones-aanvallen, maar Abou Moussa zegt dat hij met zijn eigen ogen heeft gezien “hoe ouders het vel van hun kinderen uit de bomen moeten halen.” Abou Moussa lijkt zich er al lang mee verzoend te hebben dat er een oorlog gaande is tussen het seculiere westen en de Islam. In een oorlog zijn alle middelen geoorloofd om je doel te bereiken. De onthoofdingsfilmpjes van de IS-strijders zijn onderdeel van een psychologische oorlogsvoering. Omdat zij ons bang willen maken, laten zij in vol ornaat zien hoe gewelddadig

dig zij zijn. De Amerikanen voeren een andere oorlog. Zij voeren argumenten aan om ons ervan te overtuigen dat het geweld een middel is om het doel van vrede en democratie te bereiken. Voor hen is juist van het grootste belang dat hun geweld onzichtbaar blijft. Nu lijkt het geweld van één kant te komen, maar wie een vergelijking trekt tussen de aantallen slachtoffers die aan beide kanten gevallen zijn, zal wel eens tot de conclusie kunnen komen dat westerlingen aanzienlijk meer geweld gebruiken dan de IS-strijders. Eenmaal verstrikt in de redeneringen van Abou Moussa, ga je haast geloven dat de onthoofdingsfilmpjes van IS minder gruwelijk zijn dan op het eerste gezicht lijkt. En dan ben je volgens de Deense politici en journalisten Karen Jespersen en Ralf Pittelkow (2007) precies waar zij jou hebben willen. Dan weten we niet meer hoe we tussen ziek en gezond kunnen onderscheiden.

De meest zieke cartoon die ik op internet gezien heb, is de cartoon waarin wordt afgebeeld dat Anne Frank in bed ligt met Adolf Hitler. En alsof dit beeld niet ziek genoeg is, moeten wij ook nog lezen dat Hitler tegen Anne Frank zegt dat zij dit in haar dagboek moet opschrijven. De Islamitische activist Dyab Abou Jahjah, die de oprichter was van de Arabisch Europese Liga (AEL), betuigde zijn steun aan deze cartoonist. Hij zei dat de boze reacties van westerlingen op deze cartoon aantonen dat wij ook gekwetst kunnen worden. Dus daarom moeten wij niet meer zeggen dat slachtoffergedrag een privilege is van moslims. Als het erop aankomt, dan kunnen moslims ook aanstootgevende grappen maken. Maar als grappen voornamelijk worden gebruikt om anderen uit te lachen en uit te sluiten, dan raakt de communicatie tussen ongelovigen en gelovigen ernstig verziekt.

De dreigende escalatie tussen gelovigen en ongelovigen kan volgens de Franse cartoonist **Plantu** voorkomen worden wanneer de cartoonist zich ten doel stelt om een bepaalde zaak of een principiële kwestie ter discussie te stellen. Een goede cartoonist probeert ons met zijn aanstootgevende grappen wakker te schudden. “Krenken hoort daar bij,” zegt Theodor Holman. “Dat breekt namelijk (...) de discussie open.” Maar waarom is het gezond dat een discussie wordt opgebroken? Moet de discussie niet ergens over gaan? Wat is nu eigenlijk de zaak die onder de aandacht moet worden gebracht?

Plantu geeft wel antwoord op deze laatste vraag. Een voorbeeld hiervan is de cartoon die Plantu over paus Franciscus getekend heeft. Plantu verwijt de paus dat hij niet duidelijk stelling heeft genomen in de discussie over seksueel misbruik in de kerk. Door middel van zijn cartoon daagt Plantu de paus uit om nu eindelijk eens positie te kiezen, maar daarbij tekent hij een situatie waarin de paus letterlijk positie kiest achter een jongetje dat hij verkracht. Natuurlijk stonden er christenen op die dit niet over hun kant konden laten gaan. Zij hebben een rechtszaak aangespannen tegen deze cartoonist. Het lijkt alsof die christenen een punt hebben, want deze grap lijkt op het eerste gezicht net zo ziek als de andere grappen waarover ik hierboven verteld heb. Toch ben ik van oordeel dat deze grap bij nader inzien gezond is.

In de rechtszaak wees Plantu er namelijk op dat hij de kerk bekritiseerde om de ernstige misstanden die in de kerk

hebben plaatsgevonden. Het instituut op zichzelf neemt hij voor lief. Zo distantieert Plantu zich van de twaalf Mohammed cartoons in het Deense dagblad *Jylland-Posten* (2005). Plantu vindt deze cartoons smakeloos en onzinnig, omdat ze alleen maar bedoeld zijn om te kwetsen. Volgens Plantu schieten grappenmakers hun doel voorbij wanneer zij geen inhoudelijke kwesties ter discussie stellen. De grap moet een ontlokker zijn van een inhoudelijke discussie. Hoe grof Plantu ook te werk mag zijn gegaan, toch laat hij in deze cartoon zien dat hij wel degelijk een urgente kwestie wil adresseren. En precies hier draait het volgens Plantu om. De aanstootgevende grap moet de drager zijn van een morele boodschap die verteld moet worden.

In mijn ogen levert Plantu een belangrijke bijdrage aan de discussie over het conflict tussen gelovigen en ongelovigen. De vraag of alles moet wat mag, kan alleen bevestigend beantwoord worden wanneer de grap gaat over een kwestie die onder de aandacht moet worden gebracht. In die zin fungeren gezonde grappen als gangmakers voor gesprekken over urgente kwesties. Nu is mijn vraag hoe ongelovigen en gelovigen bij deze discussie betrokken kunnen worden. Met andere woorden: mijn vraag is hoe gezonde grappen een verzoenende of een verbindende rol tussen ongelovigen en gelovigen kunnen spelen. Daartoe keer ik in mijn slotbeschouwing terug naar Charlie Hebdo.

Slotbeschouwing

De eerste aflevering van het tijdschrift van het Franse weekblad Charlie Hebdo die na de aanslag op de redactie verscheen, had een raadselachtige kaft. We zien de huilende profeet die zich via de beroemde lijfspreuk “Je suis Charlie” solidair verklaart met het tijdschrift. Dit is verrassend, want de aanslag op dit tijdschrift werd letterlijk in naam van Allah en de profeet Mohammed gepleegd. Bovenaan in de cartoon lezen we: “Tout est pardonné”: alles is vergeven. Wat bedoelt de cartoonist met deze cartoon?

De betekenis van de uitspraak “Tout est pardonné” blijft raadselachtig en precies hierin schuilt de zeggingskracht van deze cartoon. Anders dan de Mohammed-cartoons heeft deze cartoon een de-escalerend of mischien zelfs wel een verzoenend effect op de toeschouwer. Er staat immers letterlijk dat alles vergeven is. Vergeving is het kernwoord van alle wereldreligies, dus ook van de Islam. Er gaat ook een ontregelend effect van deze cartoon uit, want de profeet betuigt hier zijn steun aan het tijdschrift dat nota bene in zijn naam is aangevallen. Waar de profeet in de Mohammed-cartoons wordt afgebeeld als de vijand van de seculiere westerse beschaving, daar zien we in deze cartoon dat de profeet aan onze kant staat.

Ik lees weer: “Tout est pardonné.” En nu rijst de vraag. Wie vergeeft wie? Vraagt Mohammed om vergeving voor de moorden die zijn aanhangers in zijn naam begaan hebben? Of zegt de cartoonist dat alles vergeven is? Spreekt Luz namens de hele redactie? Of is deze uitspraak cynisch bedoeld? Want hoe kan er na deze gruwelijke moorden op zijn collega's ooit nog sprake zijn van vergeving? En zo blijf ik gissen wat hier bedoeld wordt. Ik vermoed dat deze cartoon zijn geheime boodschap nooit zal prijsgeven. Luz verklaarde het zelf ook niet goed te weten...

Toch voel ik mij uitgedaagd om er telkens opnieuw naar te kijken. En omdat ik maar niet uitgekeken raak op deze cartoon, krijg ik het vermoeden dat het hier om een kunstuiting gaat. Op het moment dat de spanning om te snijden is, is er dit moment van bezinning. Misschien is het de bedoeling van deze cartoonist om ons uit te dagen om voorbij de zwart-wit-tegenstellingen te denken. Tijdens de hartverscheurende persconferentie zei Luz dat hij in de dagen na de aanslag opeens het idee kreeg dat dit het enige beeld is dat past bij deze situatie. Daarom *moest* hij deze cartoon maken. En toen liet hij zijn hoofd op de tafel vallen...

Ik wil hoop putten uit dit onvergetelijke optreden. De cartoonist slaagde er na alle vernietiging in om iets nieuws te maken. Het is opvallend dat deze cartoon zo veel vager is dan de Mohammed-cartoons die altijd een eenduidige taal spreken. Misschien vraagt deze complexe situatie niet om eenduidige taal. De verleiding is groot om terug te gaan slaan en de wereld in twee kampen in te delen. Dan zullen er weer vernietigende grappen over ongelovigen worden gemaakt en de gelovigen zullen onvermijdelijk terugslaan. Dit is echter een herhaling van zetten. Het gaat hier om een doodlopende weg die wij koste wat kost moeten vermijden.

Misschien is dit de reden waarom Charlie Hebdo gestopt is met het publiceren van Mohammed-cartoons. Afbeeldingen van Mohammed zijn sowieso onacceptabel voor moslims, omdat er in de Islam een verbod op het afbeelden van de profeet geldt. Er moeten andere grappen worden be-

dacht om gesprekken tussen militante moslims en seculiere westerlingen op gang te brengen. Misschien moeten wij ook zelfkritischer naar onze westerse wereld leren kijken. Als ongelovigen wel om gelovigen, maar niet om zichzelf kunnen lachen, dan zal er nooit een sfeer van gezamenlijkheid kunnen ontstaan waarin gelovigen en ongelovigen *met elkaar* kunnen lachen.

Wij moeten empathischer gaan nadenken over de vraag hoe gezonde grappen gebruikt kunnen worden om de communicatie tussen seculiere westerlingen en militante moslims te *verbeteren*. Er is echter geen recept voor het maken van gezonde grappen. Ik hoop dat de vage cartoon van Luz als wegwijzer kan fungeren voor de nieuwe onzekere weg die wij *moeten* verkennen.

Literatuur:

Foley, M. (2010), *The age of absurdity (Why modern life makes it hard to be happy)*, London: Simon & Schuster.

Holman, T. (2015), *Krenken moet!* In: *De vrijdenker*, jaargang 46, Nummer 7, September 2015, p.31-32.

Hogeling, T. (2015), *Satire moet steken*. In: *De Volkskrant*, zaterdag 19 september 2015.

Israel, J. (2001), *Radicale verlichting, Hoe radicale Nederlandse denkers het gezicht van onze cultuur voorgoed veranderd hebben*, Franeker: Uitgeverij Van Wijnen.

Jespersen, K. & Pittelkow, R. (2007), *Islamisten en naivisten (Een aanklacht)*, Nieuw Amsterdam Uitgevers.

Humor moet niets!

Commentaar op Martien Schreurs

Anton van Hooff (foto pag. 12)

Laat ik eens demagogisch beginnen: Martien Schreurs begrip 'gezonde cartoons' doet denken aan 'das gesundene Volksempfinden' van de nazi's. Natuurlijk heeft zijn bezwaar tegen zieke humor niets te maken met dat onderbuikgevoel, maar zijn artikel geeft wel te denken: waarom zou humor alleen goed zijn als de bedoelingen van de grappenmaker positief zijn en tot discussie uitlokken?

Om de bomtulband van Mohammed kan ik niet eens grinniken, maar dat *suicide bombers* in het paradijs worden begroet met een 'helaas zijn de maagden op' doet me wel gniffelen. En A. Hitler in bed met Anne Frank? Ik word er niet vrolijk van, denk alleen: 'Die tekenaar wil treiteren'. Ik kan me ook niet voorstellen dat de cartoon voor iemand een dijenkletser is; daarvoor ligt de provocerende bedoeling er te dik bovenop. Voor mij is het slechte humor, maar wie ben ik? Mijn oordeel is volstrekt subjectief. Het wordt bepaald door de bundel karaktereigenschappen en geïnternaliseerde waarden die mijn persoon uitmaken. Vanuit die cocon communiceer ik met de humoristische kunstenaar. Soms raakt hij mij, soms niet. Voor mijzelf kan ik soms benoemen waarom ik getroffen word. Dan zeg ik wel dat de cartoonist in zijn opzet is geslaagd, maar eigenlijk kan

ik alleen maar gissen naar zijn intentie. En zelf weet hij die vaak ook niet. Niets is erger dan een humorist die zijn grap uitlegt. Van Schreurs moet hij dat, want hij wil vaststellen of de bedoeling eerlijk is.

Er is geen enkel criterium om objectief goede van slechte grappen te onderscheiden. Aan de ene kant geeft Schreurs toe dat het een kwestie van smaak is – en daarover valt echt niet te twisten – maar vervolgens eist hij van de cartoonist dat hij een positieve bijdrage aan een discussie levert, een onmogelijk criterium.

Het kan zijn dat een spotprent aanzet tot discussie. Dat is dan een leuke bijwerking, maar moet er *geëist* worden dat de tekenaar bedoelingen heeft, en nog wel 'gezonde'? Met dit criterium werd 'ontaarde kunst' afgewezen en werd het sociaal-realisme van Stalin de artistieke norm (ooit legde een Sovjetofficier aan Victor Klemperer¹ uit wat dat was: de werkelijkheid, maar een ietsje mooier gemaakt, 'ein bisschen verschönert'). Als een cabaretier een boodschap gaat uitdragen, wordt hij ongenietbaar – de tragische neergang van Freek de Jonge. De humorist die een debat wil uitlokken, wordt prediker. Spaar ons voor de politiek correcte grap.

Humor moet niets. Het is genoeg als die leuk is.

¹ Niet te verwarren met de dirigent Otto Klemperer. Dat was een neef van Victor (1881-1960). Victors oorlogsdagboek 1933-1945 is weergaloos als tijdsdocument. Hoewel hij loyaal was aan het communistisch regiem in Oost-Duitsland gaf hij in zijn dagboeken lucht aan zijn wrevel over de nieuwe dictatuur.

Ongeloof bestaat niet, toeval wel

(Column, uitgesproken voor het Humanistisch Verbond, Afd. Zwolle)

Bert Klaver

(Twente, 1946),
oud-docent
pedagogiek/
psychologie.

Als je als Vrijdenker door het Humanistisch Verbond uitgenodigd bent om op een avond als deze een column uit te spreken dan is dat een eervolle zaak. Dank dan ook aan de organisatie van deze avond dat ik dit mag doen.

Maar wat is vrijdenken eigenlijk? De doelstellingen van de Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte, waar ik lid van ben, zeggen daar natuurlijk iets over: het is een atheïstische levenshouding die gekenmerkt wordt door ratio-

neel denken en onderzoeken van de werkelijkheid daarbij strevend naar; bevrijding van religie, dogmatisme, vooroordeel, waarbij eigen verantwoordelijkheid, menselijke waarde, solidariteit en de eindigheid van elk individueel leven centrale ijkpunten zijn.

Ga er maar aan staan, zult u denken. Maar wat betekent dat voor de vrijdenker die hier voor u zit, voor mij persoonlijk? Hoe kijk ik tegen de wereld aan als vrijdenker en wat maakt het verschil met een gelovige van welke soort dan ook? Ik doe slechts een poging.

Ik voel mijzelf atheïst en een gelukkig mens maar ik noem me zelf een vrijdenker. Het atheïsme impliceert namelijk dat je tegen god of het geloof in god bent. Hoe kun je tegen iets zijn, in dit geval god of allah, als je het bestaan ervan ontkent?

Dat brengt mij even terug naar de titel van mijn verhaal.

Ongeloof bestaat inderdaad niet. Ook ik geloof in dingen en zaken om mij heen. Dat ik straks weer in de auto stap om naar huis te rijden, dat de winter voor de deur staat en vooral in de goedheid van alle mensen om mij heen, omdat ik er vanuit ga dat alle mensen aardig gevonden willen worden. U allen hier in zaal, maar ook de treinmachinist die de trein bestuurt die om 18.34 u uit Zwolle vertrokken is en er in gelooft dat zij aankomt op A'dam Centraal. En dat zij dan een oude kennis op perron 15 tegenkomt is toeval. Daar staat ons leven bol van, van toevalligheden. Ook die aanrijding die ik had in Dalfsen drie maanden geleden.

Maar ik geloof niet in kabouters, engelen, sinterklaas, mohammed, jesus, en niet in handoplegging. En al helemaal niet in een hogere macht die god of allah genoemd wordt en het leven en de aarde gemaakt zou hebben en die bepaalt wat ik moet doen en laten. Als vrijdenker ben ik zelf verantwoordelijk voor mijn doen en laten. De architect van de zingeving aan mijn leven ben ik zelf en ook de regie over dat leven en het einde er van, de dood, heb ik in eigen hand. Zelfmoord is voor mij een verwerpelijke term; levensbeëindiging zou beter zijn want moord is misdaad.

Vrijheid is voor mij als vrijdenker een cruciaal begrip. Geloven in een hogere macht staat iedereen vrij, hoe absurd en achterlijk het in mijn ogen anno 2015 ook is. Gevaarlijk wordt het voor mij wanneer mensen hun geloof gaan verkondigen alsof het om feiten gaat en anderen daar, soms

met moorddadig geweld ook van willen overtuigen.

Het Vrije Woord is voor mij de basis voor een open en vrije samenleving als de onze, zoals vastgelegd in de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens.

Naast het gegeven dat het geloof en de religie mensen vrijheid en eigen zingeving ontnemen zijn er voor mij als vrijdenker meer bezwaren:

Religie pretendeert het primaat over de moraal, wat is goed en wat is kwaad, te hebben. Ik vind dat een verwerpelijke standpunt. Zonder god zou er een losgeslagen wereld ontstaan? Dat zou betekenen dat ik als vrijdenker geen geweten zou hebben. Dat wens ik te bestrijden.

Op dit moment staat de wereld in brand. Het causale verband tussen oorlog, geweld en godsdienst is hiervoor voor een groot deel aanwijsbaar.

Religieuze gebruiken zoals jongens- en meisjesbesnijdenis. Het is voor mij volstrekt misdadig dat ouders hun kind genitaal laten verminken en daarbij de lichamelijke integriteit van hun zoon of dochter aantasten. En dan te zwijgen over de islamitische tocht naar Mekka waar honderden dit jaar de dood vonden.

Uiterlijke vormen van religie zoals kruisjes, keppeltjes en hoofddoekjes in de openbare ruimte versterken het wij/zij karakter van de samenleving, dat vind ik schadelijk voor een open samenleving.

De onderdrukking en achterstelling van vrouwen, o.a. bij de islam.

De Nederlandse overheid subsidieert religieuze instellingen en ook het Humanistisch Verbond. Dat staat haaks op de scheiding van kerk en staat.

Waarom geloven mensen?

De belangrijkste reden is naar mijn idee, de angst voor de dood. Op de keeper beschouwd gaan gelovigen helemaal niet dood want er is een hiernamaals. Maar het beste antwoord op deze vraag is het gegeven dat mensen zekerheid willen hebben. Vooral geen vragen. Waarom besta ik, wat is de zin van het leven. Al deze zekerheden zou religie moeten brengen. Maar is dat ook het geval? Ik waag het te betwijfelen.

Ik vrees dat het anders is, religie en godsdienst brengen niets anders dan ellende. In de wereld heb ik tot op heden 13 oktober 2015 niet anders kunnen ervaren. En naar de actualiteit kijkende, denk ik dat het alleen maar erger wordt.

De waarde van het leven is niet te meten. Wat maakt leven leuk en zinvol? Ik denk dat ik het weet. Geluk, welzijn en relativerende humor. Het leven is een feest (om met de 86-jarige Remco Campert te spreken) maar je moet wel zelf de slingers en de lampions ophangen! Ik wens u een vruchtbare avond toe.....

VAN HET BESTUUR

De afgelopen maanden heeft het bestuur zich vooral bezig gehouden met het goed organiseren van de Anton Constandse lezing, met het voor ons nieuwe idee om het niet in Utrecht maar in Amsterdam te organiseren, omdat de sprekers daar allebei vandaan komen en er dus misschien meer toeloop zou zijn. We hebben twee acties opgezet om het aantal Vrijdenker-abonnees te verhogen, een door een proefabonnement voor Skepterabonnees en een met proefabonnementen in

België. Verder zijn, zoals eerder gemeld, de banden aangehaald met het Atheïstisch Verbond en eerste stappen gezet op de weg naar gezamenlijke acties. Richard Duijnste is erg druk geweest met de overgang van de website naar een nieuwe provider, uiteraard levert dat altijd weer onverwachte tegenvallers op. En ja, het moet gezegd, met drie nieuwe bestuursleden heb je wel eens wat extra tijd nodig voor zowel nieuwe als oude ontwikkelingen. Maar de sfeer blijft prima!

Dik Kruithof, secretaris

VAN DE REDACTIE

Eindredacteur **Jan Bontje** heeft om persoonlijke redenen besloten zijn medewerking te beperken tot het 'gewone' redactiewerk. De redactie spreekt er tevredenheid over uit dat Jan in ieder geval in het team blijft en zo voortzetting geeft aan decennia van verdienste voor onze vereniging.

Als vervanging voor Ewout Klei die onlangs zijn redacteurschap beëindigde, hebben wij **Els Geuzebroek** bereid gevonden tot de redactie toe te treden - inderdaad, een bekende naam in onze kringen. En zo heten wij, na het afscheid van Marlies de Jel, ook weer een vrouw welkom in ons team. Aan wie haar niet kent, stelt Els zich hieronder voor.

De serie **"Wat elke godgelovige zou moeten overdenken"** wordt voortgezet in het volgende nummer.

Nieuw redactielid **Els Geuzebroek** stelt zich voor

Al toen ik zeven jaar was, in de jaren '60, profileerde ik me als ongelovige en schakelde ik de macht der

goden gelijk aan de toverkracht van de kabouters; in die zin gaat mijn voorgeschiedenis als vrijdenker ver terug. Maar godsdienst was geen issue. In de jaren negentig, terwijl ik werkte als filmoperateur in bioscopen, wilde ik een opleiding theologie doen. Ik hoopte vragen te beantwoorden over de ontstaansgeschiedenis van de religies, de oorzaak van het geloof in dingen die feitelijk bizar, tegennatuurlijk en ongeloofwaardig zijn. Theologie bleek echter een anti-wetenschappelijke opleiding te zijn, die geen vragen beantwoordt, maar leert hoe je sprookjesverhalen door de echte geschiedenis heen kan weven als feitelijke gebeurtenissen. Ik week uit naar muziekwetenschap, helaas niet geheel voltooid, maar wel leuk. Bijvakken over beeldvorming, verteltheorieën en oorlogspropaganda gaven instrumenten die ik ook kon toepassen op religies. Intussen leerde ik websites bouwen en begon mijn eigen zoektocht. De ontwikkeling van het internet speelde voor mij een grote rol.

Ik maakte me toen nog niet druk om mijn 'identiteit'. De komst van de islam en de onvermoeibare energie waarmee deze reclame maakte en zich opdrong in allerlei instituten en het openbare leven brachten hierin verandering.

den. Dus na de moord op Theo van Gogh vond ik het genoeg, ging me zelf atheïst noemen en begon een website hierover. Ik ken nogal wat mensen die denken dat de progressie vanzelf tot stand komt, en dat religies vanwege hun onzinnigheid vanzelf wel naar de achtergrond verdwijnen als mensen in aanraking komen met de vrije wereld. Maar ik ben daar pessimistisch over. Achter de religie zitten ambitieuze, rijke, machtige en tevens gewetenloze kringen, die het geloof benutten om er hun voordeel mee te doen.

Atheïsten hebben niet zoveel geld en macht; wat wij hebben is vrije tijd en vrijemeningsuiting. Daarmee kunnen we religieuze labels doorprikken, nadenken over betere samenlevingsvormen, deze bepleiten en organiseren. Een kritische houding jegens onze eigen seculiere structuren is van levensbelang voor de vooruitgang, maar we moeten ook kritisch zijn tegenover religies die zich constant aan ons opdringen en ons vragen om respect. Als wij onze stem niet laten horen, verdwijnen onze verworvenheden, want de ideeën van ambitieuze en minder tolerante lieden dringen zich dan des te sneller op. Ik denk dat de strijd nooit gestreden is, maar dat we altijd weer de barricaden op moeten om onze vrijheid te verdedigen tegen zowel religieuze als seculiere profiteurs en bedriegers.

Als religieuzen zich zo beijveren om religie te verspreiden, ben je bijna gedwongen om ook jouw opvatting te versprei-

Sinds 1856

Atheïstisch-Humanistische Vereniging

De Vrije Gedachte

Doelstelling van De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' stelt zich ten doel:

het bevorderen van het vrijdenken.

Het vrijdenken is een atheïstisch-humanistische levenshouding gekenmerkt door:

- Rationeel denken en onderzoeken van de werkelijkheid daarbij strevend naar:
 - bevrijding van dogmatisme, vooroordeel en onwetenschappelijke houding,
 - vasthouden aan principes van toetsing en bewijsvoering.
- Moreel handelen vanuit het besef van:
 - eigen verantwoordelijkheid voor gedachten en daden,
 - menselijke waarde,
 - solidariteit met de medemens, de natuur en het milieu,
 - de eindigheid en onherhaalbaarheid van elk individueel leven.

Een vereniging ontleent bestaansrecht aan haar doelstellingen en aan haar ledental. Veel doelstellingen kunnen worden bereikt bij voldoende aantallen (actieve) leden. Opkomen voor de situatie van mensen met een atheïstisch-humanistische levenshouding is erg actueel. In de komende periode wil 'De Vrije Gedachte' graag nieuwe activiteiten organiseren, ook in de regio's, en meer voor het voetlicht treden. Dit vergt creativiteit, tijd en energie van het bestuur, meer vrijwilligersinzet en een financiële impuls. U kunt hierbij helpen.

Steun De Vrije Gedachte!

Vindt u ook dat de vereniging op de kaart van levensbeschouwelijk Nederland thuishoort? Wilt u ook dat de vereniging nieuwe activiteiten organiseert? Steun dan de vereniging!

U kunt de vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' steunen door:

- mee te doen bij activiteiten en uw mening te geven,
- als vrijwilliger te helpen bij de organisatie van activiteiten, of door een regiokring te starten,
- ingezonden brieven te sturen aan kranten en uzelf daarin expliciet als vrijdenker te benoemen,
- geld te schenken aan de vereniging of een legaat na te laten. U kunt hierover vrijblijvend een informatief gesprek voeren en u daarvoor aanmelden via ons mailadres (zie onder),
- andere belangstellenden te attenderen op de activiteiten van de vereniging,
- te reageren op publicaties e.d. van 'De Vrije Gedachte',
- lid te worden van vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' (zie het informatiekader in dit blad),
- abonnee te worden van het blad 'De Vrijdenker' (zie het Colofon van dit blad).

Heeft u vragen of ideeën? Het bestuur hoort ze graag! Of wilt u praten over nalaten of schenken? Neem contact op via info@devrijegedachte.nl; voor andere contactmogelijkheden zie het informatiekader in dit blad.

Het driekleurig viooltje is sinds de 19de eeuw het internationale symbool van de vrijdenkerij. Dit bloempje heeft in het Frans de naam *pensée*, die gedachte betekent. De bloem heeft deze naam gekregen omdat de vorm ervan op die van een menselijk gezicht zou lijken en omdat de bloem in augustus vooroverbuigt alsof hij diep in gedachten is. La libre pensée, een term die Victor Hugo in 1850 geïntroduceerd zou hebben, betekent letterlijk de vrije gedachte en is de Franse benaming voor het vrijdenken. (Bron: wikipedia.org.)

Bezoek onze website
devrijegedachte.nl
en onze Facebook-pagina
'De Vrije Gedachte'

